

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ULUSLARARASI TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

VOLUME 16/3 AUG 2024

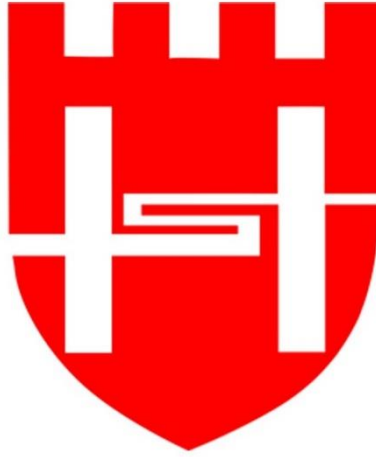
Editörler
Doç. Dr. Türkan Polatçı Demirkol
Dr. Yunus Emre Çakır

History Studies

International Journal of History

Volume 16/3

Ağustos/August 2024

History Studies Dergisi üç ayda bir yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. History Studies Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayım hakları History Studies Dergisi'ne aittir. History Studies International Journal of History Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

The History Studies is an international, peer-reviewed journal and published every three months. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the History Studies. The History Studies has the sole ownership of copyright to all published works. History Studies International Journal of History Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

The Editorial Board makes the final decision to publish articles.

No article is returned to authors.

*History Studies Dergisi ULAKBİM/TR-DİZİN üyesidir.
Journal of History Studies is a member of ULAKBİM/TR-DİZİN.*

Scopus®

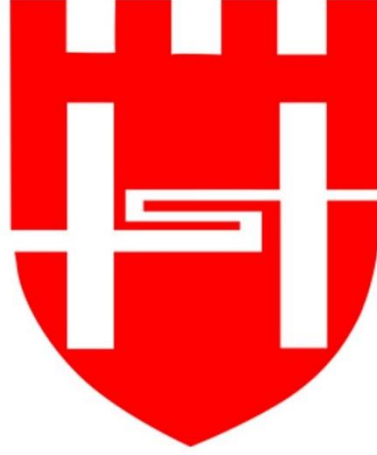

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

History Studies

International Journal of History

ISSN: (Print) 1309 - 4688 - (Online) 1309 - 4173

Editörler

Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL

Dr. Yunus Emre ÇAKIR

Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çankırı/Türkiye

E-posta: history@historystudies.net

Web: <http://www.historystudies.net/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History

Sahibi-Yayıncı / Owner-Publisher

Prof. Dr. Osman KÖSE

Editörler / Editors

Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL

Dr. Yunus Emre ÇAKIR

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - History of the Republic of Türkiye*

Prof. Dr. Hüseyin Üreten, *Eskiçağ Tarihi - Ancient History*

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Medeniyeti ve Müessesleri Tarihi - History of Ottoman Civilisation and Institutions*

Prof. Dr. Muhammed Bilal Çelik, *Genel Türk Tarihi - General Turkish History*

Prof. Dr. Tülay Metin, *Ortaçağ Tarihi - Medieval History*

Doç. Dr. Elvin Yıldırım, *Genel Türk Tarihi - General Turkish History*

Doç. Dr. Hilal Çiftçi, *Yeniçağ Tarihi - Early Modern History*

Doç. Dr. Musa Kılıç, *Yakınçağ Tarihi - Modern History*

Doç. Dr. Özlem Genç, *Ortaçağ Tarihi - Medieval History*

Doç. Dr. Selma Göktürk Çetinkaya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - History of the Republic of Türkiye*

Dr. Öğr. Üyesi Firdevs Özen, *Ortaçağ Tarihi - Medieval History*

Dil Editörleri / Language Editors

Ahmet Görgeç - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (Almanca Dil Editörü)

Esra Ericekli- Çankırı Karatekin Üniversitesi (Fransızca Dil Editörü)

Hilal Çiftçi - Çankırı Karatekin Üniversitesi (İngilizce Dil Editörü)

Yasemin Ulutürk Sakarya - İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi (Türkçe Dil Editörü)

Kapak Tasarımı

Öğr. Gör. Sezen Tunçkafa

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Fatih Demirel, Prof. Dr. Mucize Ünlü, Dr. Ali Çapar, Prof. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı,
Assoc. Prof. Dr. Maria Baramova, Prof. Dr. Alfina Sibgatullina, Prof. Dr. Orlin Sabev

Temsilcilikler / Country Representatives

Almanya: Eva Maria Stolberg (Dr.; University of Duisburg-Essen, Almanya)

Arnavutluk: Hasan Bello (Dr.; Albanoloji Araştırma Merkezi-Tarih Enstitüsü, Arnavutluk)

Hırvatistan: Anđelko Vlašić (Dr., Zagreb Üniversitesi-Hırvatistan)

Romanya: Liliana Boşcan, (Doç. Dr. Bükreş Üniversitesi, Romanya)

Sırbistan: Redžep Škrijelj, (Prof. Dr.; Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan)

Slovenya: Božidar Jezernik (Prof. Dr.; University of Ljubljana, Slovenya)

Yunanistan: Esra Özsüer, (Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Türkiye)

Kuzey Makedonya: (Prof. Dr. Numan Aruç, MANU, Kuzey Makedonya)

Kırgızistan: (Dr. Gökçe Yoğurtçu, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)

Kazakistan: (Dr. Talgat Moldabay, LN Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Kazakistan)

Özbekistan: (Prof. Dr. Gülnaz SATTAROVA, Özbekistan)

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History
Cilt / Volume 16/3, Ağustos / August 2024

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

- Prof. Dr. Esmâ Reyhan – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Prof. Dr. Hayrettin Pınar – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Keçiş – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Numan Elibol – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat Bingöl – Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir Kodal – Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Beyza Ercan – Ardahan Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Kırılı – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ferruh Kayalan – Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Hanılçe – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Nurgül Yıldırım – Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Sir Gavaz – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Gölgesiz Karaca – Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Karademir – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemal Yılmaz – İzmir Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin Çeken – Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Özlem Gül – İzmir Bakırçay Üniversitesi

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History
Volume 16/3, August 2024

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- Serdar Özbilen **301-318**
Pentarşik Diplomasinin Geç Tunç Çağı Akdeniz Havzası'ndaki Örneği: Amarna Çağı
An Example of Pentarchic Diplomacy in the Late Bronze Age Mediterranean Basin: Age of Amarna
- Gülşah Kaya **319-336**
19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'un Ticari Durumu (Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre)
Commercial Situation of Istanbul in the late 19th Century (According to American Consulate Reports)
- Ali Açikel Şule Sema Alkoç **337-353**
Osmanlı'da Erkek Giyiminde Kürk Kullanımı ve Kürk Çeşitleri: Tokat Örneği (1771-1830)
Use of Fur in Men's Clothing and Fur Types in the Ottoman Empire: The Example of Tokat (1771-1830)
- Ayşe Çekiç **355-367**
Haçlı İdeasında Tanrı Tasavvuru ve Haçlı Seferlerine Tesiri
The Envision of God in the Crusader Idea and its Effect on the Crusades
- Nursel Aslantürk **369-382**
Hitit Mimarisinde Émakzi(ia)-, Émazki(ia)-, Émakkizzi(ia)- Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation On Émakzi(ia)-, Émazki(ia)-, Émakkizzi(ia)- Structure in Hittite Architecture
- Nesrin Hangül **385-402**
1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı ve Özellikleri
Demographic Structure and Characteristics of Çankırı Province According to the 1935 Census
- Kübra Kabakcioğlu Songül Çolak **403-414**
Osmanlıda Okült Uygulamalara Dair Bazı Örnekler
Some Examples of Occult Practices in the Ottoman Empire
- Murat Hanar Murat Serdar **415-431**
Medicili Bir Papa: X. Leo
A Medician Pope: Leo X

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

EDİTÖRDEN

Değerli History Studies okurları;

History Studies'in 16. Cildinin 3. sayısını siz değerli okuyucularımızla buluşturmanın heyecanını yaşıyoruz. Her sayısında farklı dönemlere, coğrafyalara ve tarih disiplinine ait çalışmalara yer veren History Studies, tarihin geniş yelpazesini kapsayan bir akademik platform haline gelmiş bulunmaktadır. Alanında önemli birikimlere sahip uzmanların katkılarıyla hazırladığımız bu sayımızda;

Dr. Serdar Özbilen'in kaleminden, "*Pentarsşik Diplomasinin Geç Tunç Çağı Akdeniz Havzası'ndaki Örneği: Amarna Çağı*" başlıklı çalışma, MÖ 1550-1200 yıllarında Akdeniz Havzasında büyük ve küçük krallıklar arasında diplomasi ağını ortaya koyması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde mütekabiliyet ilkesine dayalı pentarsşik ağın en belirleyici özelliği şüphesiz ticaret ve diplomatik evliliklerdir. Asur, Babil, Hitit ve Mitanni kralları kızlarını Mısır haremine göndermiş, karşılığında ise bol miktarda altın talep etmişlerdir. Küçük krallıklar ise daha çok bu hizmet ağının sürdürülmesini sağlamışlardır. Çalışmada arkeolojik kaynaklar ve yazılı belgeler ışığında diplomatik ilişkilerin kökeni irdelenerek, Amarna Çağının diplomasideki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle de Antik Diplomasi alanında yapılacak çalışmalara önemli katkı sunmaktadır.

Dr. Gülşah Kaya, "*19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'un Ticari Durumu (Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre)*" başlıklı makalesinde, Amerikan Başkonsolosluğu'nun İstanbul'daki ticari duruma hem hâkim olabilmek adına hem de buradaki ticaretini geliştirmek için hazırlanmış olduğu üçer aylık raporlar temel veri kaynağı alınarak İstanbul'un 19. yüzyıl sonlarındaki ticari durumu hakkında kapsamlı bilgiler aktarmaktadır. Konsoloslar tarafından hazırlanan bu raporlar bölgenin zirai durumu, yıllık mahsulü, insanların tüketimleri ve gereksinimleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri hakkında ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu yönüyle çalışmada Amerikan konsolosluk raporlarının kullanılması objektif bir bakış açısının oluşması açısından da son derece önemlidir.

Prof. Dr. Ali Açık ve Şule Sema Alkoç'un "*Osmanlı'da Erkek Giyiminde Kürk Kullanımı ve Kürk Çeşitleri: Tokat Örneği (1771-1830)*" adlı makalesi, Şer'iyye Sicillerinden faydalanılarak hazırlanmış bir yerel tarih çalışmasıdır. İnsanlığın ilk dönemlerinde avcı toplum düzeninin bir sonucu olarak avlanan hayvanın derisinden imal edilen ilk giysi tasarımı olarak karşımıza çıkan kürk kullanımı zaman içerisinde süsü, değeri ve statüyü gösteren kıyafetlerden biri haline gelmiştir. Bu nedenle çalışmada 1771-1830 yılları arası Tokat Şer'iyye Sicillerindeki miras kayıtları incelenerek erkeklerin kullanmış oldukları kürk çeşitleri ve kürklerin kaplandıkları kumaş çeşitleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle makale, Osmanlı sosyal, kültürel ve ekonomik tarihi için olduğu kadar yerel tarih çalışmaları açısından da örnek teşkil etmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Çekiç'in "*Haçlı İdeasında Tanrı Tasavvuru ve Haçlı Seferlerine Tesiri*" adlı makalesi, Haçlı düşüncesinde Tanrı tasavvurunun nasıl ve ne şekilde ele alındığını incelemektedir. Çalışmada Haçlı kaynaklarının yöntemsel analizi yapılarak Haçlı düşüncesindeki Tanrı tasavvuru ve yansımaları aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle Haçlıların Tanrı'yı kendilerini harekete geçirici bir mevkide konumlandırarak ne şekilde Tanrı Devleti'ne dönüştüklerini ortaya koyması açısından önemli bir çalışmadır.

Doç. Dr. Nursel Aslantürk, "*Hitit Mimarisinde Émakzi(İa)-, Émazki(İa)-, Émakkizzi(İa)- Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme*" başlıklı makalesinde, *makziya-* yapısının geçtiği Hitit çiviyazılı metinlerin transliterasyon, çevirileri ve filolojik değerlendirmelerini yaparak gerek mimari yapısı ve özellikleri gerekse işlevi ve konumunu ortaya koymaktadır. Bu yapının bir tapınak oluşumu olduğu, adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinlerin incelenmesiyle Eski Hitit Döneminde kullanılmaya başlandığı, daha sonra ise

Yeni Hitit /İmparatorluk Döneminde bu özelliğini koruduğu ortaya konulmuştur. Bu yönüyle çalışma, Hitit İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel, ekonomik ve dini yapısını anlamak için oldukça önemli ipuçları sunar.

Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Hangül'ün, "1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı ve Özellikleri" adlı makalesi, 1935 sayımına göre Çankırı vilayetinin sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyması açısından değerli bir yerel tarih çalışmasıdır. Bu çalışmada elde edilen veriler hem Türkiye ortalaması hem de 1927 nüfus sayımı verileri ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Murat Hanar ve Doç. Dr. Murat Serdar'ın "Medicili Bir Papa: X. Leo" başlıklı çalışması, Medici ailesinin Avrupa'daki siyasi ve dini etkisini gözler önüne sermesi açısından son derece önemlidir. X. Leo'nun papalık döneminde sanata ve kültüre verdiği destek, Rönesans sanatçıları için önemli fırsatlar yaratmış ve kültürel mirası zenginleştirmiştir. Ayrıca uyguladığı reform ve politika stratejileri, Katolik Kilisesi'nin iç reform süreçlerini ve dönemindeki dini politikaları yansıttığı gibi dönemdeki uluslararası ilişkileri ve diplomatik stratejileri, siyasi dinamiklerini anlamak için kritik bir bağlam sunan değerli bir çalışmadır.

Kübra Kabakcioğlu ve Prof. Dr. Songül Çolak'ın "Teoriden Pratiğe Osmanlıda Okült Uygulamalara Örnekler" adlı çalışmasında, büyü faaliyetleri içerisinde sosyal probleme dönüşen ve kullanılan yöntemler itibarıyla sıra dışı sayılabilecek büyücülük eylemleri örnek olaylar üzerinden ele alınmıştır. Bu nedenle makale, hem toplumun inanç ve kültürel yapısını hem de siyasi ve sosyal dinamikleri anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, söz konusu okült ritüeller ve uygulamalar, Osmanlı'daki çeşitli dini ve mistik akımların etkileşimlerini ortaya koyarak, dönemin dini çeşitliliğini ve mezhepler arası ilişkileri aydınlatıcı mahiyettedir.

Tüm bu makaleler, yazarlarının özel gayret ve emekleri ile ortaya çıkmış; titiz bir editoryal öninceleme, alan editörü öninceleme ve çift kör hakemlik süreçlerini içeren kapsamlı bir değerlendirme sürecinden geçirilerek şekillenmiş hem ilk başvuru hem de yayınlanmadan hemen önce güvenilir benzerlik tespit yazılımları ile taranmıştır.

Bu sayının hazırlanmasında emeği geçen başta yazarlar ve değerli hakemler olmak üzere herkese şükranlarımızı sunarız.

Editörler

FROM EDITORS

Dear readers of History Studies;

We are excited to bring you, our esteemed readers, the 3rd issue of the 16th volume of History Studies. History Studies, which includes studies from different periods, geographies and history disciplines in each issue, has become an academic platform covering a wide range of history. In this issue, which we have prepared with the contributions of experts with significant knowledge in their fields;

Dr. Serdar Özbilen's "An Example of Pentarchic Diplomacy in the Late Bronze Age Mediterranean Basin: The Amarna Age" by Dr. Serdar Özbilen has a very important place in terms of revealing the diplomatic network between large and small kingdoms in the Mediterranean Basin between 1550-1200 BC. The most decisive feature of the pentarchic network based on the principle of reciprocity in this period was undoubtedly trade and diplomatic marriages. Assyrian, Babylonian, Hittite and Mitanni kings sent their daughters to the Egyptian harem and demanded plenty of gold in return. Smaller kingdoms, on the other hand, mostly ensured the continuation of this service network. In this study, the origins of diplomatic relations in the light of archaeological sources and written documents are examined and the place of the Amarna Age in diplomacy is tried to be revealed. In this respect, it makes an important contribution to the studies to be conducted in the field of Ancient Diplomacy.

Dr. Gülşah Kaya, "The Commercial Situation of Istanbul in the Late 19th Century (According to the American Consulate Reports)" provides comprehensive information about the commercial situation of Istanbul in the late 19th century by taking the quarterly reports prepared by the American Consulate General in order to both dominate the commercial situation in Istanbul and to develop its trade here as the main data source. These reports prepared by the consuls contain detailed information on the agricultural situation of the region, its annual crops, the consumption and needs of its people, and its underground and aboveground riches. In this respect, the use of American consular reports in this study is extremely important for the formation of an objective point of view.

Prof. Dr. Ali Açıkel and Şule Sema Alkoç's article "The Use of Fur in Men's Clothing in the Ottoman Empire and Types of Fur: The Case of Tokat (1771-1830)" is a local history study prepared by making use of the Şer'iyye Registers. The use of fur, which appears as the first clothing design produced from the skin of the hunted animal as a result of the hunter society order in the early periods of humanity, has become one of the clothes that show ornament, value and status over time. For this reason, this study analyzes the inheritance records in the Tokat Şer'iyye Registers between 1771-1830 to reveal the types of furs used by men and the types of fabrics they were covered with. In this respect, the article sets an example for Ottoman social, cultural and economic history as well as local history studies.

Dr. Ayşe Çekiç's article titled "The Conception of God in the Crusader Idea and its Impact on the Crusades" examines how and how the conception of God was handled in Crusader thought. The study analyzes the Crusader sources methodologically and tries to convey the conception of God in Crusader thought and its reflections. It is an important study especially in terms of revealing how the Crusaders transformed themselves into the State of God by positioning God in a mobilizing position.

Assoc. Prof. Dr. Nursel Aslantürk's article titled "An Evaluation on the Structure of Émakzi(İa)-, Émazki(İa)-, Émakkizzi(İa)- in Hittite Architecture" reveals both its architectural structure and features as well as its function and location by transliteration, translation and philological evaluation of the Hittite cuneiform texts in which the structure of makziya- is mentioned. The study reveals that this

structure was a temple formation, that it was used in the Old Hittite Period through the analysis of the Hittite cuneiform texts in which it is mentioned, and that it maintained this feature in the Neo-Hittite/Imperial Period. In this respect, the study provides important clues to understand the socio-cultural, economic and religious structure of the Hittite Empire.

Dr. Nesrin Hangül's article titled "Demographic Structure and Characteristics of Çankırı According to the 1935 General Population Census" is a valuable local history study in terms of revealing the socio-economic status of Çankırı province according to the 1935 census. The data obtained in this study were evaluated by comparing them with both the Turkish average and the 1927 census data.

Murat Hanar and Assoc. Prof. Dr. Murat Serdar's study titled "A Medici Pope: Leo X" is extremely important in terms of revealing the perspective of the Medici members on the political and religious wars in Europe. The support that Leo X gave to art and culture during his papacy created important opportunities for Renaissance artists and enriched cultural diversity. In addition, the implemented reform and policy strategy is a valuable study that provides a critical context for combining the internal reform processes of the Catholic Church and the religious policies of the period, as well as the international relations and strategy strategies and political dynamics of the periods.

Kübra Kabakcioğlu and Prof. Dr. Songül Çolak's study titled "Examples of Occult Practices in the Ottoman Empire from Theory to Practice" examines witchcraft activities that turned into social problems and can be considered extraordinary in terms of the methods used through case studies. Therefore, the article is of great importance in terms of understanding the belief and cultural structure of the society as well as the political and social dynamics. Furthermore, these occult rituals and practices reveal the interactions of various religious and mystical movements in the Ottoman Empire, illuminating the religious diversity and inter-sectarian relations of the period.

All of these articles are the result of the authors' hard work and dedication. They have undergone a rigorous editorial pre-review, area editor pre-review, and double-blind peer review process. Additionally, they have been screened by reliable similarity detection software both at the initial submission stage and just before publication.

We would like to express our gratitude to all those who contributed to the preparation of this issue, especially the authors and valuable referees.

Editors

Pentarşik Diplomasinin Geç Tunç Çağı Akdeniz Havzası'ndaki Örneği: Amarna Çağı

Serdar Özbilen*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Dr., Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi
Ankara/TÜRKİYE
serdarozbilen1@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4061-5897

Geliş: 14 Aralık 2023
Kabul: 4 Temmuz 2024
Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Akdeniz Havzasında Geç Tunç Çağı olarak adlandırılan dönem MÖ 1550-1200 yıllarını kapsar. Bu döneme ait belgeler, Tell el-Amarna'da bulunan çivi yazılı belgelerden bilinmektedir. Bu dönemin en ayırt edici özelliği, büyük ve küçük krallıklar arasında diplomasi ağının oluşturulmuş olmasıdır. Günümüzdeki pentarşik yapıyı anımsatan ve Büyük Güçler Kulübü olarak adlandırılan bu dönemin en önemli özelliği beşli bir yapıya sahip olmasıdır. Karşılıklılık ilkesine dayalı bu ağın en belirleyici özelliği ise ticaret ve diplomatik evliliklerdir. Asur, Babil, Hitit ve Mitanni kralları kızlarını Mısır haremine göndermiş, karşılığında ise bol miktarda altın talep etmişlerdir. Küçük krallıklar ise daha çok bu hizmet ağının sürdürülmesini sağlamışlardır. Bu dönemde görülen en önemli gelenek ise kralların birbirlerine "kardeşim" şeklinde hitap etmeleridir. Ancak bu şekilde hitap edebilmek için bunun hak edilmesi yani kazanılması gerekiyordu. Söz konusu çalışmanın amacı arkeolojik kaynaklar ve yazılı belgeler ışığında diplomatik ilişkilerin kökenini irdeleyerek, Amarna Çağının diplomasidaki yerini anlamaya çalışmaktır. Bu yönüyle de çalışmamızın Antik diplomasi alanında çalışanlara öncü olacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Geç Tunç Çağı, Eski Mısır, Amarna, Antik Diplomasi, Büyük Güçler Kulübü

An Example of Pentarchic Diplomacy in the Late Bronze Age Mediterranean Basin: Age of Amarna

Research Article

* Responsible Author, Ph.D.,
Ankara Hacı Bayram Veli
University,
Ankara, TURKIYE
serdarozbilen1@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4061-5897

Received: 14 December 2023
Accepted: 04 July 2024
Published: 10 August 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The period called the Late Bronze Age in the Mediterranean Basin covers the years 1550-1200 BC. Documents from this period are known from the cuneiform documents found at Tell el-Amarna. The most distinctive feature of this period is the establishment of a diplomatic network between great and small kingdoms. The most important feature of this period, which is reminiscent of today's pentarctic structure and called the Great Powers Club, is that it has a quintuple structure. The most defining feature of this network based on the principle of reciprocity is trade and diplomatic marriages. Assyrian, Babylonian, Hittite and Mitanni kings sent their daughters to the Egyptian harem and demanded plenty of gold in return. Small kingdoms, on the other hand, provided the continuation of this service network. The most important tradition seen in this period is that the kings addressed each other as "brother". But in order to be addressed in this way, it had to be deserved. The aim of our study is to try to understand the place of the Amarna Age in diplomacy by examining the origin of diplomatic relations in the light of archaeological and written documents. In this respect, we think that our work will lead to those who work in the field of ancient diplomacy.

Keywords: Late Bronze Age, Ancient Egypt, Amarna, Ancient Diplomacy, Great Powers Club

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Özbilen, S. Pentarşik Diplomasinin Geç Tunç Çağı Akdeniz Havzası'ndaki Örneği: Amarna Çağı. *History Studies* 16, no. 3 (2024): 301-318.

Giriş: Coğrafi Sınırlar ve Tarihi Arka Plan

MÖ 16. yüzyılın sonlarından 12. yüzyıla kadar olan dönem¹ Yakın Doğu arkeologları tarafından Geç Tunç Çağı olarak anılır. Siyasi terimlerle ise, "Büyük Güçler Kulübü" olarak adlandırılan bu dönem kendilerini özel bir grubun üyeleri olarak gören birkaç büyük güç arasında bölünmüştür. Geç Tunç Çağı'nın bölgesel sistemi (MÖ 1550-1200), özel olarak Amarna Çağı, Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz'deki uluslararası ilişkilerin incelenmesi için ayrıcalıklı bir arşive sahip dönemdir². Bunun nedeni, Amarna Çağı'na ait belgelerin özellikle uluslararası ilişkileri resmileştirmeye yönelik Mısır'dan Suriye-Filistin, Anadolu, Yukarı Mezopotamya, Babil ve Elam'a kadar tüm alana tek tip değilse bile diğer herhangi bir dönemden çok daha büyük ölçüde geniş bir şekilde dağılmış olmasıdır (Harita 1).

Harita 1. Tell el-Amarna ve Yakın Doğu (David, 2003, 286).

MÖ 2. binyılda ve özellikle Geç Tunç Çağı sırasında³, Doğu Akdeniz'den İran Platosuna kadar Yakın Doğu'nun tamamı karmaşık bir kültürel, politik ve ekonomik ilişkiler ağıyla birbirine bağlıydı. Önceki dönemlerde bölgenin gelişimi çoğunlukla Mısır'da Nil'in, Mezopotamya'da Dicle ve Fırat'ın büyük alüvyonlu vadileri üzerinde odaklanmıştı. Alüvyal vadiye bulunmayan kereste, yarı değerli taşlar ve özellikle metal gibi hammadde rezervleri kadar önem arz etmektedir. Geç Tunç Çağı ile birlikte sadece ticaret artmakla kalmamış, tüm sistem yeni bir yapılanma kazanmıştır. Bu artırılmış etkileşim sistemi, Immanuel Wallerstein'in⁴ modern dünya için ortaya koyduğundan daha farklı olarak "bölgesel sistem" adıyla tanımlanabilir. Tunç Çağı sistemi, büyük kralı (*šarru rabû*) küçük krallardan (*šarru shehrû*) ayıran resmi ve genel kabul görmüş bir hiyerarşiye dayanmaktaydı. İlki bağımsız ve efendiler (*belu*), ikinciler ise onların hizmetkârlarıydı (*ardu*). Büyük krallar ve küçük krallar arasındaki dengesiz, hiyerarşik bir ilişki⁵, zamanın siyasi organizasyonunda normaldi. Küçük kral, efendilerine sadakat (*kittu*) borçluydu, ona asker ve haraç sağlamak zorundaydı; ikincisi de

¹ Raymond Cohen ve Raymond Westbrook, "Introduction: The Amarna System". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, (The Johns Hopkins University Press: 2000), 6; Mario Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. (Palgrave: 2001), 2.

² Cemal Yılmaz ve Yusuf Kılıç, "Eski Yakındoğu'nun Diploması Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi," *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7, no. 2 (2020): 879-912.

³ Mario Liverani, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". J. Aruz, K. Benzel, and J. M. Evans (Ed.) In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C.*, (Yale University Press: 2008), 161.

⁴ Immanuel Wallerstein, *The Modern World System I*. (Academic Press: 1974).

⁵ Mario Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 1 Le lettere dei «Piccoli Re»*. (Brescia, Paideia: 1998), 39.

onu (*naşāru*) korumak, yani tahtını dış ve iç düşmanlara karşı güvenceye almak zorundaydı. Kavramsal olarak krallar arasındaki diplomasinin yeni şekillendiği bu ilişkilerde⁶ iki ana kural türü vardır: karşılıklık ve teslim kuralları. Bu nedenle de Amarna toplumunun oluşumunu, kurumlarını, kurallarını ve rollerini ele almadan önce üç noktanın altını çizmek gerekir: 1. Eski Yakın Doğu devletleri, en azından Geç Tunç Çağı'nın son yüzyıllarında, uluslararası bir toplum oluşturmuştur. 2. Amarna Çağı, uluslararası bir toplumdur. 3. Amarna toplumu diğer uluslararası toplumlardan yapısal olarak farklıydı. Amarna yazışmalarının mevcut yeniden yorumu⁷, bireysel mektupların altında yatan genel tarihsel durumu anlamayı amaçlamaktadır. Amarna mektupları, bu konuların somut tarihsel olaylara nasıl uygulanacağını incelemek için yararlı ve yeterli malzeme sağlıyor gibi görünmektedir.

Mısır, uzun zamandır Nil boyunca bir tanrı-kral firavun tarafından yönetilen tüm Yakın Doğu bölgesinin büyük bir gücüydü. Hyksos Hanedanı'nın (MÖ 1640-1550) bir iç bölünme ve hâkimiyet döneminden sonra, yabancı hükümdarların kovulması ve ardından dışa doğru genişleme (Nubia'da), III. Tutmosis (MÖ 1479-1425) ve 18. hanedanın diğer firavunları tarafından kuzeye doğru (Levant'ta) devam etmiştir. MÖ 1400'e geldiğinde, 150 yıllık savaş ve genişlemeden sonra⁸, Mısır uluslararası konumunu sağlamlaştırmış ve askeri faaliyetleri azalmıştır. Diploması, 18. Hanedanın sonlarında Mısır'ın dış ilişkilerinin kaydına hâkimdir. MÖ 14. yüzyılda Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki diğer ülkelerle etkileşimleri yoğun ve yüzyılın sonlarına kadar çoğunlukla barışçıldı. Mısır tarihinde III. Amenhotep döneminde (MÖ 1391-1353), birçok açıdan Yeni Krallığın kültürel, sosyal ve ekonomik gelişiminin altın çağı yaşandı. Heliopolis'ten güneş tanrısı Ra, Karnak'ın tanrısı Amon ile birleştirildi. Bu durum kuzey ve güneyin başlıca kültürleri arasında yeni bir ortak yaşam anlamına geliyordu. Ancak bu göz kamaştırıcı dönem⁹, bir sonraki hükümdar IV. Amenhotep'in (MÖ 1353-1335) tahta çıkmasıyla dramatik bir son yaşamıştır. 18. hanedan sonları, Mısır'ın entelektüel ve dini yaşamında bir kargaşa dönemiydi. Söz konusu dönemde 18. hanedanlığın sonlarına doğru kral IV. Amenhotep, Aten kültürünü himaye ederek¹⁰, bazı bilim adamlarının dini bir devrim olarak kabul ettiği bir güneş Monoteizm dönemini başlatmıştır¹¹. Kendisini tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak gören kral, adını Akhenaton (Aten'e yararlı) olarak değiştirmiştir. Ancak kısa süre sonra kral başkenti, önde gelen devlet tanrısı Amon-Ra'nın kült şehri olan ve bugün yaygın olarak Amarna (Amârnah) veya Tell el-Amarna olarak bilinen Akhetaten adında yeni bir şehre taşımıştır¹².

⁶ Rodolfo Ragonieri, "The Amarna Age: An International Society in the Making". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, (The Johns Hopkins University Press: 2000), 45, 47.

⁷ Mario Liverani, *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*. (Equinox Publishing Ltd: 2004), 98.

⁸ Marc Van de Mieroop, *A History of Ancient Egypt*. (Wiley Blackwell: 2021), 175; Jacobus Van Dijk, "The Amarna Period and the Later New Kingdom (c.1352-1069 BC)". I. Shaw (Ed.), In *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Oxford University Press: 2000), 265, 276.

⁹ William Schniedewind, "Introduction". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015), 14-15.

¹⁰ Rosalie David, *The Pyramid Builders of Ancient Egypt: A Modern Investigation of Pharaoh's Workforce*. (Routledge: 1986), 60.

¹¹ Ebru Uncu, "Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü," *History Studies* 5, no.1 (2013): 358-359.

¹² Cemal Yılmaz ve Şeyma Ay Arçın, "Urusalimum ve Amarna Mektuplarına Göre Devletlerarası İlişkilerdeki Yeri". *Cedrus* 8, (2020): 75-95.

1. Tabletlerin Keşfi ve Tarihçesi

Yukarıda bahsini ettiğimiz tüm bu gelişmelerin izlenebildiği ve Kahire'nin yaklaşık 300 km. güneyinde yer alan Tell el-Amarna¹³, 1887'de Mısır ve Asya krallıkları arasında değiş tokuş edilen çivi yazılı tabletlerin (Amarna Mektupları) keşfi sayesinde, bölgeler arası ilişkiler için başlıca çalışma yeridir. Tell el-Dab'a freskleri gibi, Amarna Mektupları da esasen Mısır arkeolojik bağlamından "Mısırlı olmayan" bir buluntu grubu olması nedeniyle beklenmedik bir keşif olarak kabul edilmektedir. Amarna Mektupları, Geç Tunç Çağı'nda Mısır ve Yakın Doğu'nun siyaseti ve tarihini anlamamız üzerinde önemli bir etki yaratmaya başladığı için, geniş kapsamlı çıkarımları bakımından eşsiz bir öneme sahiptir. Mektuplar, zamanın siyasi koşullarına ilişkin iç görü sağlamanın yanı sıra, ticari ilişkilere, cam, altın gibi belirli metallerin değerlerine ve yeni tanıtılan demire de ışık tutar. Bu mektuplarda kullanılan çeşitli hitap biçimleri, yazarların Mısır sarayı karşısındaki duruşunu gösterir. Liverani'nin belirttiği gibi¹⁴, mektupların dili retorik sorular, metaforlar, paradokslar ve farklı, hatta karşıt yorumlara izin veren diğer üslup araçlarıyla doludur. Mektuplardaki pek çok belirsizlik ve anlaşılmazlık, onları yazan yazıcıların (Akadça konuşan Babil ve Asur krallıklarından gelenler dışında) ana dili Akadça olmadığı gerçeğinden kaynaklanabilir.

Tablet buluntularının orijinal yerinin "Firavun'un Mektupları Evi" olduğu anlaşılmaktadır. Napolyon'un bilginleri buraya et-Tell adını vermişlerdir. Amarna Mektupları'nın öyküsü, 1887'de, bir dizi küçük kil tabletin, gübre olarak kullanılmak üzere eski kerpiç tuğlaları (Arapça sebakh) kazıyan bir köylü kadın tarafından keşfedilmesiyle başlamıştır. Bu keşif, daha fazla yasadışı kazı yapılmasına neden olmuştur. Önemleri hemen anlaşılmamış ancak British Museum'dan Wallis Budge, tabletlerin gerçek olduğuna inanarak birkaç tane satın almıştır. O sırada Oxford Üniversitesi'nde Asuroloji Profesörü olan Archibald Sayce, bunların önemini şöyle özetlemiştir: "*Tek bir arkeolojik keşif, birçok dahiyane teoriyi alt üst etti*"¹⁵. Tell el-Amarna'daki ilk modern arkeolojik kazılarda¹⁶ W. M. Flinders Petrie 1891-2'de müteakip olarak birkaç tablet daha ortaya çıkardı. 20. yüzyılın başlarında Amarna'da Alman ve İngiliz kazıcılar tarafından birkaç tablet daha bulundu ve toplam sayı 382'ye ulaştı. 1921'den 1937'ye kadar çalışmış olan Mısır Keşif Cemiyeti, 1977'de sitedeki kazılarına yeniden başlamıştır. Zamanla tabletler British Museum (100 tablet), Berlin'deki Bodemuseum (200 tablet), Mısır Müzesi (50 tablet) ve Paris'teki Louvre Müzesi koleksiyonları arasında yayılmıştır. Amarna arşivinin çoğu¹⁷ mektuplardan oluşsa da uluslararası diplomasi ile doğrudan bağlantılı görünmeyen 32 başka tür metni de içinde barındırmaktadır. Yabancı krallara ve vasal hükümdarlara yönelik yazılan mektupların neden hâlen Mısır'da bulunduğu konusunda son yaklaşımlar¹⁸ tabletlerin dokusuna ilişkin analizlerin, Amarna metinlerinin önemli bir bölümünün orijinal olmadığını, ancak iç dolaşım için Mısır'da fiilen hazırlanmış kopyalar olduğunu açıklama eğilimindedir.

Uzun bir araştırma geçmişine rağmen, Amarna Mektupları'nın hem görelî hem de mutlak kronolojisi¹⁹, hâlen kesin çözümü olmayan birçok sorun, bazıları şaşırtıcı bir karmaşıklık

¹³ William Moran, *The Amarna Letters*. (The Johns Hopkins University Press: 1992).

¹⁴ Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. (2001).

¹⁵ Ian Shaw, *Ancient Egypt: A Very Short Introduction*. (Oxford University Press: 2004), 35.

¹⁶ Rosalie David, *Handbook to Life in Ancient Egypt*. (Facts On File, Inc: 2003), 28.

¹⁷ Edward Frank Wente, *Letters from Ancient Egypt*. (Scholars Press: 1990), 17.

¹⁸ Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. (Routledge, 2003), 225.

¹⁹ Margaret Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*. (Facts On File: 2002), 24; Rebecca Hasselbach-Andee, "Akkadian". J. Huehnergard and N. Pat-El (Ed.), In *The Semitic Languages*, (Routledge: 2019), 95-96; Ira Spar, "The Amarna Letters". J. Aruz, K. Benzell, and J. M. Evans (Ed.), In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C.* (Yale University Press: 2008), 168.

sunar. Ayrıca "küçük krallar" tarafından yazılan mektuplar da herhangi bir tarihlenmeyi göstermez. Ancak III. Amenhotep'in (MÖ 1391-1353) 30. yılından başlayarak Tutankamon'un saltanatının (MÖ 1333-1323) ilk yılına kadar uzanan 15-30 yıllık bir dönemi kapsarlar. Tabletlerin çoğunluğu ise Akhenaton (MÖ 1353-1335) dönemine tarihlenmektedir. Söz konusu tabletler, (382 tablet), dönemin *lingua franca*'sı olan Akad dilinin bir lehçesinde yazılmıştır. Arşivdeki belgelerin çoğu, Mısır, Babil ve Asur gibi Batı Asya'daki büyük güçler, Suriye ve Filistin'in vasal devletleri arasındaki diplomatik yazışmaların ögeleridir. Winckler, Sayce, Scheil ve diğerlerinin öncü çalışmalarından sonra²⁰, Amarna Mektupları'nın tam bir baskısı 1907'de J.A. Knudtzon tarafından 1915'te bir notlar ve dizinler hacmi eklenerek basılmıştır. Knudtzon'un çalışması 1987'de A. F. Rainey'ninkiyle desteklendi²¹. Daha yakın zamanlarda W. L. Moran tarafından 1987'de Fransızca, 1992'de İngilizce bir çeviri yapılmıştır. Ancak Knudtzon'unki hâlen tabletlerin temel transkripsiyonudur.

Amarna Mektuplarının tercümesi ve yorumlanmasından ortaya çıkan bir diğer tartışma, Apiru'ların kim olduğu sorusudur. Suriye-Filistin vasallarından gelen tabletlerin çoğu, MÖ 2. binyıl boyunca Yakın Doğu'da yaygın olduğu anlaşılan "Apiru" adlı bir grup insana atıfta bulunur. Tabletlerin ilk çevirileri "Hapiru/Habiru" adlarını yazdığından, Kutsal Kitap bilginleri bunları İbraniler ile ilişkilendirmişlerdir. Bununla birlikte, etnik "Apiru" ve "İbri" (İbranice) terimlerinin etimolojik olarak bağlantılı olduğuna dair kesin bir kanıt henüz yoktur. Apiru'nun bir etnik gruba mı, bir sosyal gruba mı yoksa bir ekonomik sınıfa mı işaret ettiği net değildir. Öyle ki terimin haydutluk ile eşanlamlı olduğu bile öne sürülmüştür. Sözcük, Kültepe Tabletlerinde ve yine Geç Tunç Çağı Doğu Akdeniz arşivlerinden Alalah Tabletlerinde kaydedilmiş²², Akadça sözlüklerde²³ "bir sınıf/göçebe bir halk/başiboş/yağmacı" olarak tanımlanmıştır.

2. Diplomatik İlişkiler Ağının Tarihi

Diplomasi kelimesinin kökeni Yunancadır (diploma: çift katlı belge; tavsiye mektubu, bir lisans veya imtiyaz taşıma). Tarihsel olarak diplomasinin kökenleri²⁴, insan topluluklarının avlanma bölgelerinin sınırları ve birbirleriyle ilişki kurarak/tepki göstererek oluşturdukları kimlik sınırları hakkında komşularıyla bir anlayışa ulaşmaya yönelik ilk kararlarına dayanır. İlk diplomatik değişimler, temsil, iletişim ve çatışma yönetimine ilişkin bazı temel kuralların oluşturulmasına izin verse de kalıcı kurumların yaratılmasıyla sonuçlanmamıştır. O sıralarda diplomatik etkileşim yeterince sık ve önemli değildi ve bu nedenle karmaşık kurumsal ilişkiler geliştirmek için gerekli teşviklerden yoksundu. Dünyanın farklı bölgeleri, diplomatlarının kendi yönetim sistemlerindeki rolüne ilişkin farklı algılara sahipti. Diplomatların amaçları, kullanılan yöntemler, sorumlulukları, etkisi ve gücü bu nedenle evrensel olmaktan uzaktır. Uluslararası ilişkilere görece önemleri tarih boyunca daralmış ve genişlemiştir. Diplomatik

²⁰ Mario Liverani, "Amarna Letters". K. A. Bard (Ed.), In *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, (Routledge: 1999), 150; Ellen Morris, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*. (Brill: 2005), 217, 219; Jana Mynářová, "Discovery, Research, and Excavation of the Amarna Tablets-The Formative Stage". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015), 37-38.

²¹ A. F. Rainey (Collated, Transcribed and Translated by A. F. Rainey), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015).

²² Mieroop, Marc Van de, *A History of Ancient Near East*. (Wiley Blackwell: 2015), 151.

²³ CAD. *The Assyrian Dictionary of The Oriental Institute of The University of Chicago "H"*. (Eds. I. J. Gelb, T. Jacobsen, B. Landsberger, A. L. Oppenheim), (Illinois: 1956), 84.

²⁴ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (Routledge: 2018), 13.

uygulama bu nedenle hem tarihsel hem de coğrafi olarak konumlanmıştır. Düzenlenmeleri ve anlaşma prosedürleri geçicidir, sorunlar sıklıkla tekrarlanır ve diplomatik ortam değişkendir.

Diplomasi, özünde siyasi bir faaliyet olup iyi kaynaklara sahip ve becerikli gücün önemli bir bileşenidir²⁵. Temel amacı, devletlerin dış politikalarının amaçlarını kuvvete, propagandaya ve hukuka başvurmadan güvence altına almalarını sağlamaktır. Bunu esas olarak profesyonel diplomatlar ve anlaşmaları güvence altına almak için tasarlanmış diğer görevliler arasındaki iletişim yoluyla başarır. İyi bir diplomatın özelliği nedir? Diplomasi en iyi nasıl yürütülmelidir? şeklindeki sorular Antik Çağlardan günümüze yazarları meşgul etmiştir. 17. yüzyılın ortalarında, Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesinden bir buçuk yüzyıl sonra, dünyanın Avrupalı olmayan bölgelerine ilişkin bir farkındalık Avrupa bilincine nüfuz etmişti. Avrupalıların çoğu, dünyanın yuvarlak olduğuna ve uzak bölgelerde garip geleneklere sahip garip insanların yaşadığına inanıyordu. Yine de çoğu Avrupalı için Amerika ve Doğu o kadar uzaktı ki gerçekten dünyanın bir parçası değillerdi. 15. yüzyılın sonunda, Avrupa'daki bir dizi dönüşüm, büyük bir diplomatik yeniliği tetiklemek için bir araya gelmiştir: mukim büyükelçilik kurumunun kurulması. Bununla birlikte, Avrupa'da kıta çapında bir devlet sistemi oluşturulduğundan, diplomatik uygulama doğası gereği sürekli hâle gelmiştir. Diplomasi kurumsallaştıkça, büyükelçilerin sosyal statüleri önemli ölçüde iyileşmiş ve verimli bir şekilde çalışma yetenekleri artmıştır. Bu yapısal dönüşümün başarısının anahtarı, Orta Çağ'ın dini evrensellik ilkesinin aşınmasına katkıda bulunan ve yeni bir bölgesel-egemen meşrulaştırıcı ilkeye, var olma ilkesine, uluslararası davranışın baskın doktrini olarak ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Diplomatik uygulama, sağduyu kurallarında yeni bir temel bularak "Hıristiyanlıktan ve Avrupa'dan arındırılmış" ve böylece Batılı olmayan dünyaya giderek daha fazla ihraç edilebilir bir hâle gelmiştir.

Aynı zamanda Fransa'da XIII. Louis'in ilk bakanı Kardinal Richelieu'nun Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında²⁶ Hollandalı ve İsveçlilerle ittifak kurduğu müzakerenin devamı olarak bilgi toplama, niyetleri netleştirme ve iyi niyet yaratma gibi farklı faaliyetleri de içermesine rağmen, İngiliz parlamenter Edmund Burke tarafından 1796'da tüm bu faaliyetlere diplomasi etiketi yapılandırılmaya kadar, bunun en yaygın olarak müzakere olarak bilinmesi şaşırtıcı değildir. Fransız Kilisesi ve siyasi seçkinler içinde Katolik Fransa'nın diğer Katoliklerle savaşmaması gerektiğine dair bir his olmasına rağmen, 1624-61'in önde gelen bakanları olan Kardinaller Richelieu ve Mazarin, Fransa'nın Habsburg karşıtı güçlü politikalarından büyük ölçüde sorumluydu. Diplomasi, yalnızca profesyonel diplomatların yaptığı şey değildir; diğer memurlar tarafından ve onların yönlendirmesi altında özel kişiler tarafından gerçekleştirilir. Diplomasi hem yansıttığı hem de pekiştirdiği güç dengesi ile birlikte devletler toplumunun en önemli kurumudur.

MÖ 1. binyıl boyunca Çin, Hindistan ve Yunan şehir devletleri²⁷ karmaşık iletişim ve diplomatik uygulamalar geliştirmişlerdir. Hepsi, kabaca eşit sayıda bağımsız yönetim biçimi, ortak bir dilsel ve kültürel altyapı örneği sergilemişlerdir. Bununla birlikte, Yunan şehir devletlerinin aksine hem Hint hem de Çin sistemleri, tüm parçalanmış bölgeleri birleştiren idealize edilmiş bir imparatorluğa geri dönmüşlerdir. Organizasyonu ve uzun ömürlülüğü göz önüne alındığında, Roma İmparatorluğu diplomasinin gelişimine şaşırtıcı derecede az katkıda bulunmuştur; Romalılar, karşılıklılık temelinde müzakere etmek yerine kendi

²⁵ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (Routledge: 2018), 24.

²⁶ Geoff Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*. (Palgrave Macmillan: 2022); William Roosen, *The Age of Louis XIV: The Rise of Modern Diplomacy*. (Routledge: 2017), 9-11; Matthew Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy 1450 -1919*. (Routledge: 2013), 155.

²⁷ Christer Jönsson ve Martin Hall, *Essence of Diplomacy*. (Palgrave Macmillan: 2005), 11.

iradelerini dayatmaya çalışırken, gelecek nesillere miras bıraktıkları pek çok hediye arasında yer alacak kadar değerli bir diplomatik yöntem geliştirmemişlerdir. Roma, Bizans'ın yapacağı gibi diplomasiyi, üstünlüğünü korumanın bir aracı olarak değil, çoğu zaman çok sıkıcı işleri yürütmenin bir aracı olarak kullanmıştır. Bizans diplomasisi daha kalıcı bir etkiye sahipti. Bizans, savaştan kaçınma çabalarında rüşvet, dalkavukluk, istihbarat toplama, yanlış bilgilendirme ve üstünlüğünün törensel tezahürleri gibi çok çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bizans ve Venedik arasındaki yakın ilişkinin bir sonucu olarak, Bizans diplomatik gelenekleri Batı'ya aktarıldı. Rönesans İtalya'sı genellikle modern diplomasi sisteminin doğum yeri olarak kabul edilir. En önemli yenilik, daimî elçiliklerin ve yerleşik büyükelçilerin getirilmesiydi. 16. yüzyılda, Kuzey İtalya'da ortaya çıkan diplomatik teknikler ve fikirler, egemenler, karmaşık diplomasinin kullanımını devlet yönetimleri için gerekli buldukları için çatışmaya eğilimli Avrupa kıtasına yayılmıştır. Klasik diplomasi, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Fransızlar tarafından geliştirilmiştir. Ayrıntılı tören, gizlilik ve kademeli profesyonelleşme ile karakterize edilmiştir. Müzakereleri gizlice yürütmeye ilişkin yerleşik uygulama ile birlikte bilgi toplama ve koruma endişesi, aşırı gizliliği teşvik etme eğilimindeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, klasik veya eski diplomasinin gizliliği ağır eleştirilere maruz kalmış ve savaşın patlak vermesinin engellenememesinden tüm diplomatik sistem sorumlu tutulmuştur.

Diplomasinin daha uzak kökenlerine baktığımızda, yakın zamanlı tarihsel araştırmalar ve bilinen en eski yazıların ve mektup alışverişlerinin çevirileri, diplomatik uygulamanın Antik Yakın Doğu'da MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren başladığını göstermiştir. MÖ 3. binyıldan bu yana bugün bilindiği şekliyle uluslararası ilişkiler ağının ve diplomasinin doğduğuna inanılan zaman dilimi dünya çapında diplomatik uygulamanın gelişimi, bir tekdüzelik eksikliği ile karakterize edilmiştir. Bu dönemdeki başlıca özellikleri, iletişimin habercilere ve ticaret kervanlarına bağımlılığı, diplomatik dokunulmazlığın yabancılara konukseverlik kurallarına ve bağışlayıcı bakışları altında onaylandıkları anlaşmalara uyulmasıydı. Ancak, görünüme göre zaman için yeterli olsa da bu yüzyıllarda diplomasi ilkel kalmıştır. Genel olarak bunun nedeni, çok sık başvurulmaması ve iletişimin yavaş, zahmetli, güvensiz ve öngörülemesiz olması gibi görünmektedir. Tarih öncesi dönemlerde, çeşitli biçimlerdeki hediye alışverişi²⁸, nesnelere aracılığıyla yansıtılan kişisel ilişkileri akla getirir, ancak diplomasi ve dolayısıyla diplomatlar, muhtemelen genellikle yazıyla birlikte giden bir devlet aygıtına ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle, örneğin Mısır ve Mezopotamya'dan oldukça belirleyici olan yazıtlar ve ikonografi vardır. Uluslararası ilişkilerin barışçıl yönetimi anlamında anlaşılabilir ve belirlenmiş diplomatlar tarafından desteklenen diplomasi, 1440'ta daimî temsilin gelişmesiyle görülenlere bazı açılardan benzer siyasi bağlamlara çok şey borçlu olduğu Antik Çağ'a kadar izlenebilir. Yakın Doğu'nun, örneğin MÖ 1450'den 1200'e kadar Anadolu'da gelişen Hitit İmparatorluğu'nun ve Mısır'ın diplomasisi öğreticidir. Eski Yakın Doğu'daki diplomatik uygulamanın gelişimi, ortak bir dile erişime, bu dili kaydetmek ve iletme için kâtip olarak eğitilen bireylerin yanı sıra saray protokolü ve ritüeline karşılıklı aşinalığa dayanıyordu. Bu dönemde diplomatik iletişim²⁹ genellikle resmi ve törensel olarak ileri sürülen girişimler ve talepler biçiminde gelişmiş ve kuvvetin yürürlüğe girmesi düşünülmeden önce bir ön adım olarak kabul edilmiştir. Gösterişli hediyeler ve parıltılı törenler, bir diplomatik görevlinin ev sahibi tarafından kabul edildiği saygınlık ve önem düzeyini, hatta tam tersini iletme araçları olarak da kullanılmıştır. Cohen ve Westbrook (2000), günümüzün diplomatik ilkelerinin ve çerçevelerinin köklerinin Antik Yakın Doğu dünyasının derinliklerine indiği sonucuna

²⁸ Jeremy Black, *A History of Diplomacy*. (Reaktion Books: 2010), 17.

²⁹ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (2018), 17.

varmak için fazlasıyla yeterli kanıt olduğunu savunmaktadır. Elçi alışverişinde bulunan organize devletlerin ilk tarihi kayıtları, MÖ 3. binyıla³⁰, Mezopotamya'nın çivi yazılı uygarlıklarına kadar uzanır. Bu çeviriler arasında Erken Mezopotamya'dan Mektuplar, MÖ 17. yüzyıl Mari (Suriye) arşivleri yer alır. Mari kralının Fırat Nehri üzerindeki kazılan diplomatik arşivi, MÖ 2. binyılın başlarındaki diğer hükümdarların mektuplarını, Mısır ve Hitit İmparatorluklarının diplomatik kayıtları, krallar arasındaki yazışmaları ve anlaşmaları içerir. Ancak Mari Çağı'nın bölgesel sistemi geniş anlamda (batıda Suriye ve doğuda Elam dâhil) büyük ölçüde Mezopotamya ile sınırlıyken, Amarna Çağının Filistin, Mısır, Anadolu ve doğuyu da içine alacak şekilde Akdeniz'e doğru uzanır. Genişleme, MÖ 2. binyılın ortalarına doğru meydana gelen büyük değişikliklerin işaretini taşır: Babil'in siyasi ve kültürel merkeziliğinin sona ermesi, yazıtlarda geçen "dağ halklarının" Mezopotamya senaryosuna girmesi (Kassitler, Hurriler, Hititler), bölgesel sistemin ağırlık merkezinin batısına doğru kayması, Mısır'ın Suriye-Filistin koridorunun kontrolüne doğrudan dâhil olması. Dolayısıyla geniş bir kronolojik perspektifte, bölgesel güçler (Mısır, Hatti –Hitit, Mitanni/Asur, Babil, Elam) arasında sağlanan denge, uzun ve tamamen net olmayan süreçlerin sonucudur.

Siyaset bilimleri çerçevesinde uluslararası ilişkilerin incelenmesi, çağdaş veriler ve Avrupa merkezli bir gelenek üzerine kurulmuştu, ancak Amarna Mektupları'nın incelenmesi, devletlerarası ilişkilere ilişkin genişletilmiş ve tarihsel olarak derinleştirilmiş bir görüş oluşturmamıza yardımcı olabilecek katkılar sunmaktadır. 1887'de Mısır'daki Tell el-Amarna'da bulunan diplomatik belgelerin dikkate değer bir önbelleği olan Amarna Mektupları³¹, MÖ 14. yüzyılda Eski Yakın Doğu'nun yönetimleri arasındaki yoğun ve karmaşık ilişkileri ortaya koymaktadır. M.Ö. 13. yüzyılın Hitit antlaşmaları başka bir değerli kaynak oluşturur. Kısacası, Eski Yakın Doğu, diplomasinin en eski ve iyi belgelenmiş dönemidir. Bu mektuplar, bu siyasi oluşumlar arasında var olan devletlerarası ilişkiler hakkında değerli bilgi pencereleri açmaktadır.

Erken devlet oluşumlarında görülen uluslararası ilişkileri, modern dünyamızda elde edilenlerle karşılaştırmak ilginç olsa da³², doğru bir tarihsel değerlendirme arkaik sistemleri kendi teknolojik, sosyal ve kültürel ortamlarına dâhil ederek başarılabilir. Soru, modern sistemlere benzerlikleri ile ilgili değil, prosedürlerinin zamanlarının ihtiyaçlarına göre işlevselliği ile ilgilidir. Bu anlamda bugün Amarna Çağında bu sistemin kendi normlarına cevap verdiği gerçek bir uluslararası ilişkiler sisteminin yürürlükte olduğu açıkça görülmektedir. Diplomatik ilişkilerin arkasında en az bin yıllık olgunlaşmaya sahip bir pratiğin temsilcisi olan Amarna diplomasisi, kapsamlı ve yoğun ilişkilerin, uzun süreli bir denge döneminin ve farklı kültürler arasındaki bir yüzleşmenin meyvesi ve ifadesidir. Sonuçta Amarna Mektupları, devletlerin birbirleriyle ortak bir dilde iletişim kurabilecekleri, çıkarlarını sürdürebilecekleri ortak standartlar ve sözleşmelere atıfta bulunarak farklılıklarını çözebilecekleri, kendilerini bilgilendirebilecekleri ve kabul edebilecekleri yüzyıllar boyunca geliştirilmiş bir geleneğin doruk noktasını temsil eder.

³⁰ Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. (2001), 1-3.

³¹ Keith Hamilton ve Richard Langhorne, *The Practice of Diplomacy Its evolution, theory and administration*. (Routledge: 2011), s. 7-8; Liverani, "The Great Powers' Club". (2000), 3-4.

³² Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. (1999a), 323; Cohen ve Westbrook, "Introduction: The Amarna System". (2000), 3-4.

3. Büyük Güçler Kulübü

18. yüzyıl Avrupa'sında beş büyük devlet Fransa, Britanya, Rusya, Avusturya ve Purusya'nın³³, yine günümüzde BM'de daimi veto yetkisine sahip ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa olarak bildiğimiz beş büyüklerin birer güç merkezi olarak çıkışları, pentarişik yapının Amarna Mektupları'ndan da anlaşılacağı üzere tarihsel olarak daha köklü bir geçmişinin olduğunu göstermektedir. Diplomasinin ufkunun tüm Eski Yakın Doğu'yu kapsayacak şekilde genişlemesi ve bir grup eşit gücün, bir kulüp ve ayrıcalıklar kadar sorumluluklar da verdiği üyelik kavramını kazanması ancak Amarna Çağı'nda mümkün olmuştur. Kissinger'in de dediğı gibi³⁴ sanki bir doğa kanunuymuş gibi her yüzyılda uluslararası sistemi kendi değerlerine göre yeniden biçimlendirecek kuvvet, irade, entelektüel ve moral güce sahip olan bir ülke ortaya çıkmaktadır. Amarna Çağı, Akdeniz Havzası'nda tanımlanan bölgesel sistem içinde, küçük şehir devletlerinden (Suriye-Filistinli olanlar gibi) büyük bölgesel ve potansiyel güç olarak Mısır, Mezopotamya Devletleri ve Hititler gibi emperyal devletlere kadar çeşitli düzen ve büyüklükteki çok güçlü siyasi oluşumlar vardır³⁵. Bu çoğulluk, zamanın terminolojisinde "büyük krallar" olarak tanımlananlar ile "küçük krallar" olarak tanımlananlar arasındaki açık bir ayırım doğrultusunda düzenlenmiştir. Bunlar Mısır, Babil, Hitit, Mitanni (Mitanni yıkıldıktan sonra Asur), Elam olarak adlandırılan büyük güçler kulübünün beş üyesiydi. Geriye kalanlar ise aşağıda da değindiğimiz üzere küçük krallıklardan oluşmaktaydı.

Akhenaton'un başkenti Amarna'nın merkezindeki bir devlet dairesinden alınan kil tabletlerde görülen siyasi terimler³⁶, Mısır gücünün yurtdışındaki gerçek alanını hemen sınırlayan iki ana gruba ayırılır. Biri, karşılıklı hitap şeklinin "kardeş" olduğu, Mısır ile diğer büyük güç statüsündeki devletlerarasındaki yazışmalardır. Mektuplarla yapılan hediye alışverişi, çok ciddiye alınan ve hangi kralların verdikleriyle aldıkları arasında denge kurma konusunda en hassas oldukları bir uygulamaydı. Düzenlenen diplomatik evlilikler bir başka hassas alandı. İkinci mektup grubu, Filistin ve Suriye şehir devletleri, prensleri ve yerleşik Mısır yetkilileriyle ilgilidir. Firavun'a "rabbim" diye hitap ederler.

Amarna Çağı'nın diplomasiye getirdiğı yenilik ise kraliyet yazışmalarında "kardeşim, baba, oğul" gibi hitaplarla Yakın Doğu diplomasisine egemen olan güç dengesi kavramının sanılanın aksine çok daha önceleri oluşmaya başlamasıdır. Bu açıdan bakıldığında Eski Yakın Doğu'nun tarihi, farklı krallıkların benzer güç konumlarından karşı karşıya geldiğı denge evreleri ile bir gücün merkezilik ve emperyal bir karakter rolü üstlendiğı dengesizlik evreleri arasında bir değişim olarak görülebilir. Hem eşitlik düzeyinde hem de denklik düzeyinde olmayan kültürlerle artan bu temas³⁷, çeşitli devletlerin krallarının fiziksel olarak akraba olmaları da, genellikle "diplomatik kardeşlik" olarak adlandırılan ilişkiye dayanan çok sayıda diplomatik

³³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. (Çev. B. Karanakçı). (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2009), 15.

³⁴ Henry Kissinger, *Diplomasi*. (Çev. İ. H. Kurt). (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2008), 9.

³⁵ Beckman, "International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age. (2003), 754, 755, 758.

³⁶ Barry Kemp, *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. (Routledge: 2018), 80; Andrea Gnirs, "Coping with the army: the military and the state in the New Kingdom". J. C. M. García (Ed.), In *Ancient Egyptian Administration*, (Brill: 2013), 690-691; Erik Hornung, "The New Kingdom". E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, (Brill: 2006), 206; Jorg Klinger, "Chronological Links between the Cuneiform World of the Ancient Near East and Ancient Egypt". E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, (Brill: 2006), 313; Adda Bozeman, *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*. (Routledge: 2017), 27, 30.

³⁷ Richard Wilkinson ve Noreen Doyle, "Between Brothers: Diplomatic Interactions". P. P. Creasman and R. H. Wilkinson (Ed.), In *Pharaoh's Land and Beyond Ancient Egypt and its Neighbors*, (Oxford University Press: 2017), 83.

yazışmaya yol açmıştır. Bu kardeşlik ideolojisi, Geç Tunç Çağı diplomasisinin ayırt edici bir özelliğiydi. Bazı durumlarda bu terimler daha yaşlı bireylerin daha küçüklere hitap ettiği veya tam tersi durumlarda kullanılmış olsa da, diğer durumlarda kardeşlik dili açıkça karşılıklı (veya tek taraflı) anlaşılabilir (veya umulan) denklik ve denk olmama ifadesi olarak kullanılmıştır. Bunu örneğin, Orta Asur İmparatorluğu'nun ilk kralı Asur-uballit'in sadece kendisi için "šarru rabû" (büyük kral) terimini kullanmasında ve Mısır firavununu bağımsız hâle geldiğinde "kardeşim" olarak adlandırmasında görmekteyiz. Amarna arşivinin kapsadığı zaman diliminde, Kuzey Mezopotamya'dan Asur³⁸, Babil'in engelleyemediği bir hamle ile askeri başarılarıyla bu guruba girmeye çalışmıştır. Ancak, büyük krala erkek kardeş, aile üyelerine kız kardeş, oğul ve kız olarak hitap etme hakkı kabul edilemezdi. Kazanılması gerekiyordu. Bu, her şeyden önce kişinin büyük kral statüsüne ulaştığını göstermek anlamına gelmekteydi. Kardeşlik için ise genellikle statü eşitliği gerekmekteydi. Asur, Mitanni'nin çöküşünün bıraktığı Fırat'ın doğusundaki güç boşluğuna girmeye başladığında³⁹, Asur-uballit kendisini uluslararası sahnede büyük oyuncuların birisi olarak kabul ettirmeye çalışmıştır. Mısır ile diplomatik inisiyatif almış ve Akhenaton'a mektup yazıp ona hediyeler göndermiştir. Asur-uballit Mısır kralına şöyle yazar: "*Şimdiye kadar seleflerimden hiçbiri yazmamış olsa da, bugün size yazıyorum. Hem seni hem de ülkeni ziyaret etmesi için sana elçimi gönderiyorum*". Mektubun tonu, içeriği ve mütevazı terminolojisi, Asur-uballit'in firavunla olası diplomatik bağlantıların kurulmasına bir giriş olarak, firavuna ilk geçici yaklaşımını gösteriyor gibi görmektedir. Babilli Burnaburias, Asur'un diplomatik girişimlerini hatırı sayılır bir endişeyle izliyordu. Asurluların Mısır'la ilişkilerinin devam ettiğine dair aldığı haberlere cevaben, zamanın firavunu, muhtemelen Tutankamon'a öfkeyle yazmıştı: "*Asurlular benim tebaamdır ve onları size gönderen ben değildim! Neden ülkenize gelmeyi kendilerine görev edindiler? Eğer beni seviyorsan, orada iş yapmalarına izin verme, onları bana eli boş geri gönder!*" Burnaburias, Asurluların Babil tebaası olduğunu iddia ederek gerçeği kırılma noktasının çok ötesinde bariz bir şekilde esnetiyordu. Asur'un Babil için ciddi bir tehdit haline gelmesi⁴⁰ özellikle de uluslararası sahnede büyük krallar listesinde tanınması an meselesiydi. Ancak büyük kral statüsünü elde etme gerçeği, kişinin akranlarına kardeş olarak hitap etme hakkını otomatik olarak beraberinde getirmiyordu. Ayrıca yine bir büyük krala kardeş olarak hitap etme hakkının güvence altına alınması, otomatik olarak tüm büyük krallara bu şekilde hitap etme hakkını da vermemekteydi. Urhi-Teşub, Hitit tahtında bulunduğu kısa sürede, Asur kralı I. Adad-Nirari'ye bunu çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Asur, Hanigalbat'ın (Mitanni Krallığı) fethini tamamlayıp onu kendi egemenliğine alarak Fırat'ın doğusundaki en büyük güç olmuştu. Hanigalbat'ın Hitit ile bağlantıları artık tamamen kopmuştu ve Asur toprakları Karkamış Krallığı'nın sınırlarına kadar genişletilmişti. I. Adad-Nirari, Urhi-Teşub'a Hatti ile barış arzusunun garanti etmeye çalıştı. Ancak bunu yapma hevesiyle Hitit kralına "*kardeşim*" demek gibi bir hata yaptı. Bunun için şiddetle azarlandı. Urhi-Teşub itiraz etti: "*Neden hâlen kardeşlik hakkında konuşmaya devam ediyorsun? Size kardeşlik hakkında ne diye yazayım? Arası iyi olmayanlar, birbirlerine kardeşlik hakkında mı yazarlar? Sana kardeşlik hakkında hangi gerekçeyle yazayım? Sen ve ben bir anneden mi doğduk? Dedem ve babam Asur Kralı'na kardeşlik hakkında yazmadığına göre, sen de bana kardeşlik ve büyük krallık hakkında yazmaya devam etmeyeceksin*". Ancak Urhi-Teşub, Asur'un askeri başarılarının, büyük kral unvanına yönelik iddiasını haklı

³⁸ Colleen Darnell, "The New Kingdom", I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, (Oxford University Press: 2020), 671-672.

³⁹ Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. (2003), 75-77.

⁴⁰ Corneliu Bjola ve Markus Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (Routledge: 2018), 16-18.

çıkardığını isteksizce kabul etti. Yine de bu tek başına ona, Hatti'nin büyük kralına kardeşi olarak hitap etme hakkını vermiyordu. Kardeşlik, iki kraliyet hanedanı arasında, sıklıkla evlilik bağlarıyla güçlendirilen elçilerin ve hediyelerin değiş tokuşu ile dostluk ve işbirliği taahhüdüne yansıyan yakın kişisel bağların varlığını ima ediyordu.

Dolayısıyla genişleme, yalnızca niceliksel farklılıkları değil, aynı zamanda sistemin, geleneksel olarak Mezopotamya kültürünün katılımcıları olmayan⁴¹, ancak kendi gelenekleri, komşularıyla kendi etkileşim alışkanlıklarına sahip olan ve birbirinden çok uzak olan devletleri ve nüfusları içermesi anlamında niteliksel değişiklikleri de içerir. Diplomatik ve ticari etkileşim mekanizmaları bu nedenle daha karmaşık, ideolojik çatışma olasılıkları daha somut hâle gelir ve bazen gerçek, terminolojileri sorunsuz ve geleneksel hâle getirmeyen bir aracı dilin kullanılması nedeniyle çeşitli yerel kültürlerde zihinsel kalıplar yanlış anlama eşliğinde sınırlanır. Ancak sistemin bu içsel karmaşıklığı, dış dünyayla ilgili sınırlarını tehlikeye atmaz: özünde, Amarna'nın mektuplarıyla belgelenen diplomatik ilişkilerle birbirine bağlanan bölgesel sistem, zamanın ulusallaştırılmış ve kentleşmiş dünyası ile örtüşür: tüm sınırların ötesinde tamamen farklı bir organizasyonel ve kültürel düzeyde popülasyonlar, hammadde havzaları, egzotik ürünler, barbar insanlar, bilinmeyen ve güvensiz ufukların kaldığı yetenekli yazı dünyası.

Büyük krallar arasındaki ilişkilere, büyük güçlerin kulübü olarak tanımlanan şeye ait olma kriterlerine gelince⁴², şunu söyleyebiliriz: 1. Bir ortağın davranışını diğerine göre yansıtmaya, karşılıklılık ilkesi 2. Her birinin kendi egemenlik alanı üzerindeki sorumluluğunun tanınmasıyla statükonun örtülü olarak sürdürülmesi. 3. Karşılıklı iyiliklerin samimi atmosferi. 4. Geleneklere, önceki davranışlara ve eski bağlara saygı veya en azından onları güçlendirmek için atıfta bulunulması olarak belirtebiliriz. Krallar birbirlerini hiçbir zaman şahsen görme fırsatına sahip olmamışlar, ancak esas olarak üç yönü ilgilendiren oldukça yakın bir ilişkiler ağı kurmuşlardır: a) Her şeyden önce karşılıklı selamlaşma. Özellikle sağlık hakkında sormak, b) Hediye değişimi; c) Daha sonra göreceğimiz rütbe ve mütekabiliyet çekinceleriyle birlikte, çeşitli yönetici haneler arasında yaygın bir akrabalığa yol açan evlilik mübadelesi.

Arşivin açık ara en büyük bileşeni⁴³, Suriye-Filistin'deki Mısır'ın yaklaşık kırk vasalından gelen mektuplardır. Elbette bunlar hiçbir şekilde eşit olarak temsil edilmezler ve yazışmaların miktarı büyüklükleri ve önemleriyle herhangi bir ilişki içinde değildir. Ugarit ve Şam gibi kuzeydeki önemli tampon devletler, sadece bir avuç mektupla temsil edilirken, mektupların büyük kısmı (70 mektup) tek bir elden, Beyrut'un yaklaşık 32 km. kuzeyinde, Akdeniz sahilinde yer alan Bibloslu Rib-Hadda'nınkiyle temsil edilir. Geriye kalanlar ise Amurrulu Abdi-Aşirta ve Aziru, Kadeşli Aitagama, Şekemli Lab'aya ve Kudüslü Abdi-Hepa tarafından yazılmıştır.

4. Amarna Çağı'nda Ticaret ve Diplomatik Evlilikler

Amarna Mektuplarının 1887'de keşfedilmesinden bu yana⁴⁴, Eski Yakın Doğu devletlerinin kendi aralarında yoğun ve karmaşık ilişkiler sürdürdüğü ve bu ilişkilerin standart prosedürlere göre resmileştirildiği açıkça ortaya çıkmıştır. Bu birbirine bağlı ilişkiler dizisinin

⁴¹ Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. (1999a), 312.

⁴² Mario Liverani, "Amarna Letters". K. A. Bard (Ed.), In *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, (Routledge: 1999), 151.

⁴³ Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 1 Le lettere dei «Piccoli Re»*. (1998), 42.

⁴⁴ Mario Liverani, "The Great Powers' Club". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, (The Johns Hopkins University Press: 2000), 15.

siyasi yönetimi için mekanizma, büyük kralların temsilini ve aralarındaki iletişim ve müzakereyi yöneten kurallar, sözleşmeler ve prosedürlerden oluşan diplomatik bir rejim olan Amarna diplomasisiydi. Devletlerarasındaki yoğun etkileşim⁴⁵, kısmen, farklılaştırılmış bir kaynak dağılımının sonucuydu. Bu nedenle Geç Tunç dönemi aynı zamanda yerel özel tekniklerin, ikonografik motiflerin, değerli malzemelerin ve işlenmiş nesnelere dolaşımının zirvesini de işaret eder. Giyim üretiminde kullanılan ana lifler, Batı Asya'da yün, Mısır'da keten idi. Yağ, esas olarak Anadolu ve Levant'ta zeytinden, Mezopotamya'da susamdan, Mısır'da keten tohumundan yapılırdı. Mezopotamya'da hurma, Akdeniz'de incir ve bal, tatlandırıcı olarak kullanılmıştır. Mezopotamya ve Mısır'da en yaygın fermente içecek bira iken, Anadolu ve Levant'ta şarap tercih edilmiştir. Böyle bir gıda ve lif dağılımı, önemli bir ticaret akışı yaratmamış ancak; mineraller ve metaller büyük ticari ilişkilere yol açmıştır. Bronz üretiminde kullanılan iki metalden bakır Kıbrıs'ta boldu, kalay ise uzak Afganistan'dan gelmekteydi. Her ikisi de karakteristik külçeler biçiminde, bakır genellikle öküz derisi, (Resim 1-2), kalay ise çörek külçeleri şeklinde üretilmiştir. Amarna Mektupları'nda Alaşya kralının⁴⁶ Mısır firavununa verdiği en fazla bakır külçe sayısı 100 adet yani 3 ton civarındaydı. Açıkça ticaret ve diplomasi işlevsel olarak iç içe geçmişti⁴⁷, çünkü kraliyet sarayları arasındaki iyi ilişkiler, tüccarların olumlu bir şekilde kabul edilmesi için bir ön koşuldu ve karşılıklı olarak kârlı bir ticaret siyasi bir ittifak yaratabilirdi. Karşılaştırmalı fiyatlar için standart metal olan gümüş, Anadolu'da daha boldu. Yakın Doğu'da altın yatakları yoktu, ancak Mısır ve Nubia'dan gelmekteydi. Genel olarak konuşursak, Mısır hem Afrika ürünlerine (Nubia'dan) hem de Asya ürünlerine (Levant'tan) ayrıcalıklı erişime sahipti. Böylece Mısır, değerli metale olan arzusunun bir saplantı olarak tanımlanabileceği Asya krallarıyla avantajlı bir konumdan pazarlık yapabilmekteydi. Yarı değerli taşlar, Afganistan'dan lapis lazuli, İran ve Hindistan'dan carnelian ve akiklerden ithal edilmekteydi. Ticaret, yalnızca metallerin jeolojik dağılımının kısıtlamaları tarafından değil, aynı zamanda teknoloji ve modadaki yerel gelenekler tarafından da sürdürülmüştür. Savaşta ve avcılıkta kullanılan hafif arabaların imalatı ve eş zamanlı olarak atların eğitimi, Geç Tunç Çağı'nın başlıca teknolojik yenilikleriydi ve kullanımları güneye doğru yayılmıştır. Amarna döneminde Mısır, Mitanni ve Suriye'den hem savaş arabaları hem de atlar ithal etmiştir. Ayrıca bu yıllarda Mısır'ın kendi camını üretmenin yanı sıra Levant kıyılarından ham cam ithal etmesiyle cam yapımı daha sofistike hâle gelmiştir. Teknolojilerin kolayca taşınabilecek ürünlere dönüşmemesi durumunda, ürünleri yaratanların kendileri nakledilmiş: krallar arasında doktorlar, şeytan kovucular ve sanatçılar ödünç verilmiştir.

Resim 1-3. Suriye'den bakır külçe ve Kenan küpünün taşındığı duvar resmi. Thebes, Rekhmire Mezarı (TT 100). 18. Hanedan, III. Tutmosis - II. Amenhotep'in saltanatı (Liverani, 2008, 163), Nubia ve

⁴⁵ Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC.* (2001), 3.

⁴⁶ Cemal Yılmaz, "Amarna Mektupları'na Göre Doğu Akdeniz Ticaretinde Alaşia-Mısır İlişkileri". *Archivum Anaticum-Anadolu Arşivleri* 15/1 (Haziran 2021), 279-321.

⁴⁷ Liverani, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". (2008), 165.

Suriye'den gelen malların betimlendiği duvar resmi. Teb, Rekhmire Mezarı (TT 100). 18. Hanedan, III. Thutmose III-II. Amenhotep'in saltanatı (Liverani, 2008, 164) ve II. Ramses ve Hitit kralı Hattuşili'nin kızının evliliğinin tasvir edildiği stel (Wilkinson ve Doyle, 2017, 81).

Aslında krallar lüks eşyaları bölgenin her yerine taşıyarak bağlar yaratmışlardır⁴⁸. Bir hediye için karşılığı daha sonra olmalıydı bu yüzden krallar gelin değiş tokuşu da yapmışlardır. Ancak her iki işlemde de Mısır alışılmadık bir konuma sahipti. Nubia'nın fethi ile Mısır, zengin altın yataklarına erişim kazanmıştı. Ülke, diğer kralların çok istediği metal üzerinde bir tekele sahipti. Bu nedenle, birçok mektup altınla ilgilidir ve genellikle onun niteliği ve niceliği hakkında endişeli ifadeler bulunur. Örneğin Asur Kralı Asur-uballit şöyle yazmıştır: *“Senin ülkende altın toz gibidir”* Hatta *“kum gibi altın vardır Mısır'da”* cümlesi⁴⁹, bu mektuplarda sürekli rastlanan bir çeşit nakarat gibidir. Bu zenginlik, Mısır'a lapis lazuli, bakır, yarı değerli taşlar ve zanaat ürünleri gibi yabancı lüklere erişimi sağladı. Bunları fetih ve ticaret dışında elde etmenin başka yolları da vardı. Ama bu sistem aynı zamanda diplomatik ilişkileri güçlendirme avantajına da sahipti.

Evlilik bağları ise⁵⁰ genellikle ittifakları mühürlemek için kullanılmıştır (Resim 3). Bu doğrultuda prensesler de mübadelenin bir parçasıydı, ancak bu konuda Mısır diğerlerinin çok kızdığı bir tavır aldı: Mısır'a birçok yabancı kadın gelmesine rağmen hiçbir Mısır prensesi yurtdışına çıkmadı. Firavunlar, vasallarının ve kardeşlerinin sayısız kızını haremlerine katarken, kendi kızlarının yabancı hükümdarlarla evlenmesine izin vermiyorlardı. Bir mektupta⁵¹ Mısır'ın karşılık vermemesi üzerine Babil kralı, eskiden Mısır kralının hiçbir kızının kimseye verilmediğinden acı bir şekilde yakınarak farklı bir yöntem önermiştir: *“Bana kızınızın gibi güzel bir kadın gönder. Kim, kralın kızı değil diyebilir?”*

I. Kadaşman-Enlil ve III. Amenhotep arasındaki yazışmalar, esas olarak kraliyet evlilikleri için yapılan müzakerelerle ilgilidir. Ancak işler o kadar sorunsuz yürümemiştir. Kassit hükümdarı, kızı karşılığında maksimum miktarda değerli altın almak konusunda endişeliydi. Kadaşman-Enlil'i, diplomatik ilişkilerin devamı için II. Burnaburiaş takip etmiştir. IV. Amenhotep'in tahta çıkmasıyla birlikte Burnaburiaş, siyasi ve ticari bağları sürdürmek için ona yaklaşmıştır. Ayrıca Mitanni kralı Tuşratta, III. Amenhotep'e *“kardeşimin ülkesinde altın, toprak gibi bol”* sözleriyle altın karşılığında kız kardeşi Keluhepa ve kızı Taduhepa'yı Mısır haremine göndermiştir⁵². Sonuçta prosedürleri ile eşitlik ve karşılıklılık açısından⁵³, hediye alışverişi ve uluslar arası evliliklerde görüleceği gibi Amarna mektuplarının gerçek bir "diplomatik dünyayı", teorik yapısıyla devletlerarası gerçek bir ilişkiler sistemini belgelediğine şüphe yoktur.

⁴⁸ Carolyn Routledge, “Western Asia”. I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, (Oxford University Press: 2000), 526.

⁴⁹ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi I.* (Çev. A. Tokatlı). (Evrensel Basım Yayın: 2009), 18.

⁵⁰ Gary Beckman, “International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age”. R. Westbrook (Ed.), In *A History of Ancient Near Eastern Law*, (Brill: 2003), 758.

⁵¹ Marc Van de Mieroop, *A History of Ancient Egypt*. (Wiley Blackwell: 2021), 179.

⁵² Nurgül Yıldırım, “Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Archivum Anatolicum* 11, no. 1 (2017): 151.

⁵³ Mario Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. (Paideia: 1999a), 315, 322.

Sonuç

1880'lerin sonunda, Orta Mısır'daki modern Tell el-Amarna köyünün yakınlarında yerel halk tarafından bulunan bir grup tablet⁵⁴ 100 yıl sonra bugün bile hem bilimsel hem de popüler literatürde tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

MÖ 3. binyılda Antik Yakın Doğu'da yazı ve kent kültürünün gelişimi ile yakın ilişki içinde ortaya çıkan diplomatik uygulamaların daha o sıralarda, bugün bilindiği şekliyle ana unsurları kurulmuştu. Ayrıntılı diplomatik normlar, uygulamalar ve süreçlerden oluşan ritüelleştirilmiş bir sistem⁵⁵, dini, ticari ve stratejik çıkarları kapsayan ortak kaygılarla giderek daha fazla birbirine bağlanan çeşitli krallıkların ihtiyaçlarına bir tepki olarak hazırlanmıştır. Yönetim organları tarafından yayılan bir faaliyet haline gelen diplomatik uygulama, belirli bir ölçüde sistematize edilmiş ve kurumsallaşmış; ancak büyük oranda karşılıklı izlenimlerin ve eylemlerin yorumlanmasına dayanmıştır. Ayrıca, bu dönemdeki diplomatik uygulama, öncelikle, diplomatik temsil yoluyla birbirleriyle müzakere ve iş birliği yapma istekliliği, diğerinin eşit olarak kabul edildiğinin sinyalini veren "Büyük Krallar" arasında yürütülüyordu. Diploması pratiği Antik Yakın Doğu'da Akad, Asur, Babil, Pers, daha sonra Klasik Yunanistan'a ve İtalya Bölgesi'ne aktarılmıştır. Eski ön-diplomatik sistemler, koşullar ortaya çıktıkça yer alan amaca özel ad hoc misyonları içeriyordu. Eski devletler tarafından geliştirilen diplomatik temsil, iletişim ve çatışma yönetimi kalıpları, büyük ölçüde algılanan güç asimetrisi düzeylerinden etkilenmiştir. Genellikle uluslararası ilişkilerde kibar ikna sanatı olarak anlaşılan diplomasi⁵⁶, Yunan şehir devletlerinde bir tür diplomatik davranış bulunabilmesine rağmen, Batı Avrupa'da modern çağda bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Mısır, Roma, İran ve Çin diplomatik yöntemleri, öncelikle, komşuları ve etkileşimde buldukları diğer gruplar üzerinde siyasi, dini ve askeri üstünlüklerini savunmaya, tesis etmeye ve sürdürmeye hizmet etmiştir.

Antropolog Claude Levi-Strauss'a göre⁵⁷, insan toplulukları arasındaki etkileşim, üçlü bir hediye, kadın ve mesaj alışverişine dayanmaktadır. Bu nedenle birçok toplumda evlilik işlemleri⁵⁸, kadınların en yoğun ve en uygun şekilde mübadele değeri olarak görüldüğü bağlamı oluşturabilir. Sözlü ve yazılı mesajlar hem hediye alışverişi hem de evlilik koşullarını müzakere etmek için kullanıldığından, üçüncü değiş tokuş ögesi, yani mesaj, öncelikle diğer ikisinin hizmetinde işlev görmüştür. Geç Tunç Çağı diplomasisinde, resmi bir mektubun çerçevesi şekli, verdiği bilgi kadar önemlidir. Gönderici ve muhatap unvanları, selamlama biçimleri, geleneksel sorgulamalar ve sağlıkla ilgili raporlar, genellikle her iki tarafın da farklı sosyal statüsünün altını çizecek şekilde nüanslara sahiptir. Selamlamada, gönderenin ve ailesinin sağlığı, her zaman iyi olarak tanımlanır. Mektubun *şulma ša'alu* giriş kısmı olarak adlandırılan bu ilk bölüm, "sağlık hakkında soru sormak", resmi ilişkilerde çok önemlidir ve onu atlamak, düşmanlık ve siyasi kriz anlamına gelir.

Amarna Çağı, uluslararası bir toplum fikrinin ve onun oluşum sürecinin⁵⁹ bizimkinden büyük ölçüde farklı olmasına rağmen benzerliklerinin çok daha fazla olduğu sonucuna

⁵⁴ Jana Mynářová, *Language of Amarna - Language of Diplomacy: Perspectives on the Amarna Letters*. (Prague: 2007), 11.

⁵⁵ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (2018), 14.

⁵⁶ John P. Singh, "The power of diplomacy: new meanings, and the methods for understanding digital diplomacy". C. Bjola and M. Holmes (Ed.), In *Digital Diplomacy: Theory and practice*, (Routledge: 2015), 182.

⁵⁷ Liverani, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". (2008), 163-164.

⁵⁸ Arjun Appadurai, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. (Cambridge University Press: 1986), 15.

⁵⁹ Eric Cline, "Review: Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations. R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), (Johns Hopkins University Press: 2000)", *American Journal of Archaeology*, Vol. 105, No. 2 (Apr., 2001), 340-341.

varmamızı da sağlamaktadır. Ancak Liverani'nin antik ekonomilerin "modernist" ve "ilkelci" yorumlarına ilişkin uyarıları göz önünde bulundurulduğunda modernist yaklaşım, ekonomik ve siyasi ilişkilerin yazılı olmayan yasalarının tüm insanlık tarihi için geçerli olduğunu varsayar; ilkelci yaklaşım, tarih boyunca her toplumun ekonomik ve politik ilişkilerini yöneten kendine özgü yazılı olmayan yasalar dizisine sahip olduğunu ve antik ekonomileri modern piyasa fikirleri açısından analiz etmenin yanlış ve aldatıcı olduğunu iddia eder.

Kaynakça

- Anderson, Matthew, *The Rise of Modern Diplomacy 1450 -1919*. Routledge: 2013.
- Appadurai, Arjun. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press: 1986
- Beckman, Gary, "International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age". R. Westbrook (Ed.), In *A History of Ancient Near Eastern Law*, (Brill: 2003). 753-774.
- Berridge, Geoff, *Diplomacy: Theory and Practice*. Palgrave Macmillan: 2022.
- Bjola, Corneliu ve Kornprobst, Markus, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. Routledge: 2018.
- Black, Jeremy, *A History of Diplomacy*. Reaktion Books: 2010.
- Bozeman, Adda, *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*. Routledge: 2017.
- Bryce, Trevor, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. Routledge: 2003.
- Bunson, Margaret, *Encyclopedia of Ancient Egypt*. Facts On File: 2002.
- CAD. *The Assyrian Dictionary of The Oriental Institute of The University of Chicago "H"*. (Eds. I. J. Gelb, T. Jacobsen, B. Landsberger, A. L. Oppenheim), (Illinois: 1956), 84.
- Cline, Eric, "Review: Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations. R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), Johns Hopkins University Press: 2000", *American Journal of Archaeology* 105, No. 2 (2001): 340-341.
- Cohen, Raymond ve Westbrook, Raymond, "Introduction: The Amarna System". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, The Johns Hopkins University Press: 2000. 1-12.
- Darnell, Colleen, "The New Kingdom", I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, Oxford University Press: 2020. 657-683.
- David, Rosalie, *The Pyramid Builders of Ancient Egypt: A Modern Investigation of Pharaoh's Workforce*. Routledge: 1986.
- David, Rosalie, *Handbook to Life in Ancient Egypt*. Facts On File: 2003.
- Dijk, Jacobus Van, "The Amarna Period and the Later New Kingdom (c.1352-1069 BC)". I. Shaw (Ed.), In *The Oxford History Of Ancient Egypt*, Oxford University Press: 2000. 265-307.
- Gnirs, Andrea, "Coping with the army: the military and the state in the New Kingdom". J. C. M. García (Ed.), In *Ancient Egyptian Administration*, Brill: 2013. 639-717.
- Hamilton, Keith ve Langhorne, Richard, *The Practice of Diplomacy Its evolution, theory and administration*. Routledge: 2011.
- Hasselbach-Andee, Rebecca, "Akkadian". J. Huehnergard and N. Pat-El (Ed.), In *The Semitic Languages*, Routledge: 2019. 95-116.
- Hornung, Erik, "The New Kingdom". E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, Brill: 2006. 197-217.
- Jönsson, Christer ve Hall, Martin, *Essence of Diplomacy*. Palgrave Macmillan: 2005.
- Kemp, Barry, *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. Routledge: 2018.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. (Çev. B. Karanakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2009.
- Kissinger, Henry, *Diplomasi*. (Çev. İ. H. Kurt). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2008.

- Klinger, Jorg, "Chronological Links between the Cuneiform World of the Ancient Near East and Ancient Egypt", E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, Brill: 2006. 304-324.
- Liverani, Mario, *Le lettere di el-Amarna vol. 1 Le lettere dei «Piccoli Re»*. Paideia: 1998.
- Liverani, Mario, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. Paideia: 1999a.
- Liverani, Mario, "Amarna Letters". K. A. Bard (Ed.), In *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, Routledge: 1999. 150-153.
- Liverani, Mario, "The Great Powers' Club". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, The Johns Hopkins University Press: 2000. 15-27.
- Liverani, Mario, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. Palgrave: 2001.
- Liverani, Mario, *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*. (Ed. and Int. by Z. Bahrani and M. Van De Mieroop). Equinox Publishing Ltd: 2004.
- Liverani, Mario, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". J. Aruz, K. Benzel, and J. M. Evans (Ed.) In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C.*, Yale University Press: 2008. 161-168.
- Mieroop, Marc Van de, *A History of Ancient Near East*. Wiley Blackwell: 2015.
- Mieroop, Marc Van de, *A History of Ancient Egypt*. Wiley Blackwell: 2021.
- Moran, William, *The Amarna Letters*. The Johns Hopkins University Press: 1992.
- Morris, Ellen, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*. Brill: 2005.
- Mynářová, Jana, *Language of Amarna - Language of Diplomacy: Perspectives on the Amarna Letters*. Prague: 2007.
- Mynářová, Jana, "Discovery, Research, and Excavation of the Amarna Tablets-The Formative Stage". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, Brill: 2015. 37-54.
- Potyemkin, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi I*. (Çev. A. Tokath), Evrensel Basım Yayın: 2009.
- Ragionieri, Rodolfo, "The Amarna Age: An International Society in the Making". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, The Johns Hopkins University Press: 2000. 42-53.
- Rainey, Anson, F, (Collated, Transcribed and Translated by A. F. Rainey), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015).
- Roosen, William, *The Age of Louis XIV: The Rise of Modern Diplomacy*. Routledge: 2017.
- Routledge, Carolyn, "Western Asia". I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, Oxford University Press: 2000. 514-539.
- Schniedewind, William, "Introduction". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, Brill: 2015. 1-35.
- Shaw, Ian, *Ancient Egypt: A Very Short Introduction*. Oxford University Press: 2004.
- Singh, John P., "The power of diplomacy: new meanings, and the methods for understanding digital diplomacy". C. Bjola and M. Holmes (Ed.), In *Digital Diplomacy: Theory and practice*, Routledge: 2015. 181-198.
- Spar, Ira, "The Amarna Letters", J. Aruz, K. Benzel, and J. M. Evans (Ed.), In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C*. Yale University Press: 2008. 168-169.
- Uncu, Ebru, "Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü". *History Studies (5/1)*, 2013, 349-366.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System I*. Academic Press: 1974.
- Wente, Edward Frank, *Letters from Ancient Egypt*. Scholars Press: 1990.
- Wilkinson, Richard ve Doyle, Noreen, "Between Brothers: Diplomatic Interactions". P. P. Creasman and R. H. Wilkinson (Ed.), In *Pharaoh's Land and Beyond Ancient Egypt and its Neighbors*, Oxford University Press: 2017. 79-92.

- Yıldırım, Nurgül, "Mitanni Kralı Tušratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme". *Archivum Anatolicum* 11, no. 1 (2017): 151.
- Yılmaz, Cemal ve Kılıç, Yusuf, "Eski Yakındoğu'nun Diploması Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi". *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi* 7, no. 2 (2020): 879-912.
- Yılmaz, Cemal ve Ay Arçın, Şeyma, "Urusalimum ve Amarna Mektuplarına Göre Devletlerarası İlişkilerdeki Yeri". *Cedrus* 8, (Haziran 2020), 75-95.
- Yılmaz, Cemal, "Amarna Mektupları'na Göre Doğu Akdeniz Ticaretinde Alaşia-Mısır İlişkileri". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 15, no.1 (2021): 279-321.

Summary

The period from the late 16th century to the 12th century BCE is referred to by Near Eastern archaeologists as the Late Bronze Age. In political terms, this period, called the "Club of the Great Powers", was divided between several great powers that saw themselves as members of a special group. The regional system of the Late Bronze Age (1550-1200 BCE), specifically the Amarna Age, is a period with a privileged archive for the study of international relations in the Near East and Eastern Mediterranean. This is because documents from the Amarna Age were widely distributed throughout the area, from Egypt to Syria-Palestine, Anatolia, Upper Mesopotamia, Babylonia and Elam, especially those aimed at formalizing international relations.

Tell el-Amarna, located approximately 300 km south of Cairo, where all these developments mentioned above can be traced, is the main study site for interregional relations, thanks to the discovery of cuneiform tablets (Amarna Letters) exchanged between Egyptian and Asian kingdoms in 1887. The Amarna Letters are of unique importance for their far-reaching implications, as they began to have a significant impact on our understanding of the politics and history of Egypt and the Near East in the Late Bronze Age. In addition to providing insight into the political conditions of the time, the letters also shed light on trade relations, the values of certain commodities such as glass, gold, and the newly introduced iron. The various forms of address used in these letters show the writers' stance towards the Egyptian court. As Liverani notes, the language of the letters is full of rhetorical questions, metaphors, paradoxes, and other stylistic devices that allow for opposing interpretations. Much ambiguity and incomprehensibility in the letters may be due to the fact that the scribes who wrote them were not native speakers of Akkadian.

Despite a long history of research, both the relative and absolute chronology of the Amarna Letters presents a surprising complexity and many problems that still have no definitive solution. Also, letters written by "little kings" do not show any dating. However, they cover a period of 15-30 years, starting from the 30th year of Amenhotep III (1391-1353 BCE) and extending to the first year of Tutankhamun's reign (1333-1323 BCE). The majority of the tablets are dated to the period of Akhenaton (1353-1335 BCE). The tablets in question (382 tablets) were written in a dialect of the Akkadian language, the lingua franca of the period. Many of the documents in the archive are items of diplomatic correspondence between major powers in West Asia, such as Egypt, Babylonia and Assyria, and their vassal states of Syria and Palestine.

The development of diplomatic practice in the ancient Near East was based on access to a common language, individuals trained as scribes to record and transmit that language, as well as mutual familiarity with court protocol and ritual. During this period, diplomatic communication generally took the form of formally and ceremonially put forward initiatives and requests, and was considered a preliminary step before considering the introduction of force. Ostentatious gifts and glittering ceremonies were also used as means of communicating the level of dignity and importance with which a diplomatic official was regarded by his host, and vice versa.

Cohen and Westbrook (2000) argue that there is more than enough evidence to conclude that the roots of today's diplomatic principles and frameworks go deep into the Ancient Near Eastern world. The first historical records of organized states exchanging ambassadors date back to the 3rd millennium BCE, to the cuneiform civilizations of Mesopotamia. These translations include Letters from Early Mesopotamia, 17th century BCE Mari (Syria) archives. The diplomatic archive of the king of Mari, excavated on the Euphrates River, contains letters from other rulers of the early 2nd millennium BCE, diplomatic records of the Egyptian and Hittite Empires, correspondence and agreements between kings. However, whereas the regional system of the Mari Age was largely confined to Mesopotamia in a broad sense (including Syria to the west and Elam to the east), that of the Amarna Age extended towards the Mediterranean, including Palestine, Egypt, Anatolia, and the east.

The expansion marks the major changes that occurred towards the middle of the 2nd millennium BCE. The end of the political and cultural centrality of Babylon, the entry of the "mountain peoples" mentioned in the inscriptions into the Mesopotamian scenario (Kassites, Hurrians, Hittites), the shift of the center of gravity of the regional system to the west, and Egypt's direct involvement in the control of the Syria-Palestine corridor. Therefore, in a broad chronological perspective, the balance achieved between regional powers (Egypt, Hatti, -Hittite-, Mitanni/Assyria, Babylon, Elam) is the result of long and not entirely clear processes.

Ultimately, the Amarna Letters represent the culmination of a tradition developed over centuries in which states could communicate with each other in a common language, resolve their differences by referring to common standards and conventions by which they could pursue their interests, inform themselves, and accept their interests.

19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'un Ticari Durumu (Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre)

Gülşah Kaya*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Dr., Bağımsız Araştırmacı
Kastamonu/TÜRKİYE
gulsahkaya2016@outlook.com.tr
ORCID: 0000-0003-1561-8156

Geliş: 5 Şubat 2024
Kabul: 3 Temmuz 2024
Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde ve yayımlanmadan önce iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

19. yüzyıl sonlarında başkent İstanbul, dönemin birkaç metropolünden birisiydi. İstanbul'un kalabalık nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ticarete etkin olmak gerekliydi. İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu, İstanbul'daki ticari duruma hâkim olabilmek ve buradaki ticaretini geliştirmek amacıyla hem ABD hem de diğer ülkeler ile yapılan ithalat ve ihracat ile bölgenin ihtiyaçları hakkında bilgiler veren raporlar hazırlamıştır. Ayrıca tıpkı bir ticaret evi gibi çalışan bu konsolosluk, bulunduğu bölgenin ziraatı, yıllık mahsulü, insanların tüketimleri ve gereksinimleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri hakkında ayrıntılı incelemelerde bulunmuştur. Konsoloslar edindikleri bu bilgilerle bir yılı dört çeyreğe bölerek, üç aylık raporlar hazırlamışlar ve bu raporları Washington'a ilemişlerdir. Bu çalışmadaki amaç İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu raporlarından istifade ederek 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'un ticari durumu hakkında bilgiler vermektir. Çalışmada Amerikan konsolosluk raporlarının kullanılması objektif bir bakış açısının oluşmasında önemlidir. Ayrıca bu çalışma iktisat tarihi, yakınçağ tarihi ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinler arası bir çalışma olması bakımından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Limanı, ticaret, Amerika Birleşik Devletleri, ithalat, ihracat

Commercial Situation of Istanbul in the late 19th Century (According to American Consulate Reports)

Research Article

* Responsible Author,
Independent Researcher,
Kastamonu, TURKIYE
gulsahkaya2016@outlook.com.tr
ORCID: 0000-0003-1561-8156

Received: 5 February 2024
Accepted: 3 July 2024
Published: 10 August 2024

This paper was checked for plagiarism using iThenticate during the preview process and before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

At the end of the 19th century, the capital Istanbul was one of the few metropolises of the period. It was necessary to be active in trade in order to meet the needs of Istanbul's crowded population. The American Consulate General in Istanbul has prepared reports providing information about the needs of the region, as well as imports and exports with both the USA and other countries, in order to be able to control the commercial situation in Istanbul and develop its trade here. In addition, this consulate, which works just like a trading house, made detailed studies on the agriculture of the region, the annual crop, the consumption and needs of its people and the underground and aboveground riches. With the information they obtained, the consuls divided a year into four quarters, prepared quarterly reports and forwarded these reports to Washington. The aim of this study is to provide information about the commercial situation of Istanbul in the late 19th century by using the reports of the American Consulate General in Istanbul. The use of American consulate reports in the study is important in creating an objective perspective. In addition, this study is important as it is an interdisciplinary study such as economic history, modern history and international relations.
Keywords: The Port of Istanbul, trade, USA, import, export

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Kaya, G. 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'un Ticari Durumu (Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre). *History Studies* 16, no. 3 (2024): 319-336.

Giriş

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldığı toprakların idarî, malî ve ekonomik olarak merkezi bir denetim altında tutulduğu siyasi bir yapı olarak teşkilatlanmıştır. Bu denetimin sağlanmasında başkent İstanbul önemli bir rol oynamıştır. Çünkü İstanbul, hem geniş askeri ve bürokratik kadroları barındırmakta hem de coğrafi konumundan dolayı geniş bir hinterlanda sahiptir. Bu sayede fazlaca nüfus yığılmasına sahip dönemin sayılı dev metropoller arasında yerini almıştır.¹

İstanbul, yakın hinterlandı ile bağlantılarını geliştirerek değil, uzak mesafeli ticaret yolları üzerinde bulunmasının avantajını kullanarak gelişmiştir. Bu esas olarak, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki deniz ticaretidir. Bu ticaretin ritmi ve hacmi ile İstanbul'un büyüyüp gelişmesi arasında bağlantı kurulabilir.²

İstanbul, Osmanlı Devleti'nin en önemli ithalat ve ihracat merkezlerinden birisi olma özelliğini hemen hemen her dönem korumuştur. İstanbul Limanı'nda ticaret yapan önemli devletlerden birisi de 1783 yılında bağımsızlığını kazanan Amerika Birleşik Devletleri idi. Amerika için İstanbul; Karadeniz'in bütün limanları ve buraya komşu bölgeler, Anadolu, Balkanlar ve Rusya'nın güneyi için doğal bir dağıtım noktasıydı. Burası sadece Türkiye için değil, bütün Balkan devletleri ve güney Rusya için de dağıtım noktası konumundaydı. Bu nedenle Amerikan imalatçı ve ihracatçıları bu bölgelerin yoğun nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için İstanbul ticaretinde her dönem etkin olmaları gerektiğini düşünmüşlerdir.³

ABD, Akdeniz bölgesinde ticari faaliyetlerde bulunan Amerikan yurttaşlarının haklarını korumak ve ayrıca onlar için bazı ticari ayrıcalıklar kazanmak maksadıyla, bağımsızlığını elde ettikten hemen sonra Osmanlı İmparatorluğu ile bir şekilde temas kurmaya çalışmıştır. Akdeniz'de daha rahat ticaret yapabilmek için Garp Ocakları olarak bilinen Trablus, Cezayir ve Tunus'la ayrı ayrı antlaşmalar yapmıştır. Fas ile de ayrıca bir anlaşma imzalamıştır.⁴ Bütün Osmanlı coğrafyasında ticaret yapmak niyetinde olan ABD, bir an önce Osmanlı yönetimiyle de temasa geçmek istemiştir. Başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupalı devletlerin tüm engelleme girişimlerine rağmen⁵ Osmanlı, ABD'nin bu konudaki ısrarcı tutumuna daha fazla karşı koyamamış⁶ ve 7 Mayıs 1830'da Osmanlı İmparatorluğu ile ABD, Dostluk ve Ticaret

¹Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019) 1.

²Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000) 323.

³Ebru Güher, "Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri" (doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013) 105.

⁴Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları," *Bellekten* 62, no. 234 (1998): 457. Ayrıca bkz. Mine Erol, "Amerika'nın Tunus ile Olan İlişkileri (1796-1815)," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 30, no. 1-2 (1982): 129-155, Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)," *Tarih Dergisi* 32, (1979): 689-730, Mine Erol, "Amerikan- Trablusgarp İlişkileri," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 13, no. 24 (1980): 129-155.

⁵İngiltere, Karadeniz ticaretinden elde ettiği kân başka bir devletle paylaşmak istemiyordu ve İstanbul büyükelçisi vasıtasıyla ABD gemilerinin Karadeniz'e açılmasını engellemek için her türlü girişimde bulunmaktaydı. Bkz. Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. (Ankara: İmge Kitabevi, 2001) 77-78.

⁶Osmanlı İmparatorluğu ilk zamanlar, ABD ile bir ticaret anlaşması yapma taraftarı değildi. Çünkü ABD ile ticari bir anlaşma yapılırsa Osmanlı'nın Amerika'ya yapacağı ihracat daha az olacağından bu anlaşma Amerikan ticaretine daha fazla kâr sağlayacaktı. Ayrıca Amerika Osmanlı'ya geliş ve gidişlerde serbestlik kazandığı takdirde, ticaret yaptığı bölgeyi genişletip donanmasını kuvvetlendirebilecekti. Yine aynı zamanda ABD gerektiğinde başka devletlerle ittifak kurabilir ve bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhinde kullanabilirdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ABD ile ticari bir anlaşma yaparsa İngiltere'yi karşısına almış olacaktı. Çünkü Akdeniz ticaretine hâkim olan güç İngiltere idi ve doğal olarak bu havzada başka bir devletin güçlenmesi taraftarı değildi. Ancak Yunan Ayaklanmasında bütün Avrupa'nın Osmanlı'nın karşısında durması ve özellikle Osmanlı donanmasının Rus- İngiliz- Fransız ortak donanması tarafından yakılması Osmanlı'nın bu konudaki fikrini tamamen değiştirdi. Osmanlı İmparatorluğu kendisine yeni müttefik aramaya başladı. Bkz. Akdes Nimet Kurat, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 8 (1967) 91; Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*. (Ankara: TTK Basımevi, 1991)

Antlaşması'nı imzalamıştır.⁷ Bu anlaşma biri gizli olmak üzere 9 maddeden oluşmaktadır. ABD'ye "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü verilmiş, bu sayede herhangi bir devletin elde ettiği ticari ayrıcalık ve avantajlardan ABD de istifade etme fırsatı yakalamıştır.⁸

Aslında iki devlet diplomatik görüşmelere başladıktan hemen sonra ABD ticaret gemileri Osmanlı limanlarına gelmeye başlamıştır.⁹ 1825 yılına kadar Amerikalı tüccarlar, bölgede İngiliz Levant Şirketi vasıtasıyla ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁰ Osmanlı Devleti Amerikan ticari temsilciliklerini 1830 Antlaşması'ndan sonra tanımaya başlamış, ABD de bu tarihten sonra konsolosluk faaliyetlerine hız vermiştir. İzmir Amerikan Konsolosluğu 1830 Antlaşması ile resmi statü elde etmiştir. 1831'in Eylül ayında İstanbul, 1832'de Bursa, Selanik, Bozcaada, İstanköy, İskenderiye, Kudüs, Bursa, Beyrut, Çanakkale'de Amerikan konsoloslukları açılmıştır.¹¹ Görüldüğü üzere ABD, ilk olarak ticaret yapabileceği kıyı bölgeler ve limanlarda konsolosluklar açmıştır. Amerika'nın rakibi olan Rusya'nın Anadolu'ya sızmasına engel olmak, ayrıca Amerikan misyonerlerinin çalışmalarına kolaylık sağlamak gibi siyasi nedenlerle de Anadolu'nun iç bölgelerinde konsolosluklar kurmuşlardır. Bu Amerikan konsoloslukları özellikle Merzifon, Sivas, Harput, Erzurum, Van gibi Ermeni ve misyonerlerin yoğun olarak bulunduğu yerlerde açılmıştır.¹² Osmanlı İmparatorluğu ise maddi zorluklar sebebiyle ABD'deki ilk Osmanlı temsilciliğini 1845 yılında Boston'da, 1856 yılında New York'ta, 1858'de Baltimore'da açmıştır. İlk Osmanlı elçiliği ise 1867 yılında ABD'de açılmıştır.¹³

1862 yılında iki devlet arasında tekrar bir Ticaret Antlaşması¹⁴ imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 1830 Anlaşması'ndan farkı hem Amerikan tüccarlarına hem de vatandaşlarına daha fazla ayrıcalık tanınmasıdır. Bundan sonra Osmanlı-ABD arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin seyri değişmiştir.¹⁵ ABD, Osmanlı coğrafyasında daha fazla yayılma imkânı bulmuştur. Bu dönemde İskenderiye ve İstanbul'daki konsolosluklar başkonsolosluğa, konsolos vekillikleri olan yerler de konsolosluk statüsüne yükseltilmişlerdir.¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik yerlerinde açılan bu konsolosluklar hem diplomatik görevlerini yerine getirmişler hem de bir ticaret ofisi gibi çalışmışlardır. ABD'deki tüccar ve sanayiciler dünyanın değişik bölgelerindeki ticari vaziyeti ve yine bu bölgelerin ticari potansiyellerini buralarda görev yapan konsolosların ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdıkları rapor ve telgraflardan öğrenmişlerdir.¹⁷ 1890 yılından itibaren ABD ihracatının artırılması sorumluluğu ABD konsoloslarına verilmiş ve bunun için konsosollardan aylık ve yıllık

1; Gülşah Kaya, "Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri Ticari İlişkileri (Zirai Ürünler 1850-1917)" (doktora tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023) 43-46.

⁷Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'yle Yaptığı Ticaret Anlaşmaları*. (Konya: S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, basım yılı yok) 12; Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*. (İstanbul: OSAV Yayınları, 2003) 119-122.

⁸Âdem Kara, "Osmanlı Devleti- ABD Ticari İlişkileri," *Akademik İncelemeler Dergisi* 1, no. 2 (2014): 38-39.

⁹Grand Türk adlı gemi ABD bandıralı ilk gemiydi. Bu ve diğer ABD gemileri 1786 yılında İstanbul'a, 1797'de İzmir'e, 1800'de İskenderiye'ye ilk kez gelmişlerdir. Bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı-ABD Ticari İlişkileri," *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 14: 278.

¹⁰Filiz Çolak, "İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yeri ve Önemi," *38.İCANAS Bildiri Metinleri Kitabı*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2011) 536.

¹¹Kara, "Osmanlı Devleti- ABD Ticari İlişkileri," 39.

¹²Kaya, "Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri Ticari İlişkileri (Zirai Ürünler 1850-1917)", 32.

¹³Mehmet Okur ve Hazel Kul, "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimleri," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 19, (2015): 122.

¹⁴Ayrıntılı bilgi için bakınız, Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'yle Yaptığı Ticaret Anlaşmaları*, 19-31.

¹⁵Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları," 152.

¹⁶Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*. (Ankara: TTK, 1994) 66.

¹⁷Okur ve Kul, "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimleri," 123.

raporlarının haricinde haftalık, hatta günlük raporların hazırlanması istenmiştir.¹⁸ Bu konuda çalışmaları olan Amerikan konsolosluklarından birisi de İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'dur. Çalışmanın ana kaynağını da İstanbul Amerikan konsolosluk raporları oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde tutulan ticari kayıtların günümüze pek azı intikal etmiştir. İntikal edenlerin bir kısmı da istifade etmeye elverişli değildir. Çünkü tasnifi yapılmamış, kayda geçirilmemiş, kataloglara işlenememiş ve araştırmacılara ulaştırılamamıştır. Bu bakımdan konsolosluk arşivleri Osmanlı tarih yazımı için birinci elden kaynak oluşturmakta ve önemli bir boşluğu kapatmaktadır. Konsolosluk raporları özellikle iktisadi konularda başvuru yapılabilecek başlıca kaynaklardır.¹⁹ Çalışmada Amerikan konsolosluk raporları ikinci elden kaynaklarla desteklenmiş ve bu konudaki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

1. 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'un Ticari Durumu

Merkezi yönetimin iktisadi politikası içerisinde İstanbul'un ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Öncelikle İstanbul'un uzak ve yakın bütün bölgelerinin üretim fazlasının ilk olarak İstanbul merkezine gönderilmesi buranın ticari hayatının her daim dinamik kalmasına neden olmuştur. Böylece İstanbul daima önemli bir ticaret merkezi konumundadır. Başkent İstanbul bir taraftan İmparatorluğun fazlaca bir bölümünün iktisadi gücünü emmiş, diğer taraftan da buraları iktisadi anlamda beslemiştir.²⁰ Hemen hemen her dönem olduğu gibi 19. yüzyılın sonlarında da İstanbul sayılı ticaret merkezlerinden birisiydi.

Ülke	Gelen Gemiler		Giden Gemiler		Toplam	
	Sayı	Ton	Sayı	Ton	Sayı	Ton
Türkiye	4.288	511.011	4.288	511.011	8.576	1.022.02
Yunanistan	3.732	685.168	3.751	671.802	7.533	1.356.970
İtalya	2.790	1.243.355	2.773	1.245.781	5.563	2.489.135
İngiltere	2.274	945.357	2.309	952.357	4.583	1.897.714
Avusturya	1.352	677.042	1.338	671.227	2.690	1.348.269
Rusya	697	236.610	722	344.562	1.419	581.172
Kuzey Almanya	581	173.186	581	173.186	1162	346.372
Norveç	531	171.670	531	171.670	1.062	343.340
Fransa	487	209.553	480	208.511	967	418.064
Eflak	156	12.952	149	11.785	305	24.738
Samos	114	7.390	114	7390	228	14.780
Belçika	32	30.772	32	30.772	64	61.544
İsveç	18	3.736	18	3.258	36	6994
Sırbistan	10	1.283	10	1283	20	2.566

¹⁸Onur Kınlı, "XIX. Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri," (doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2009) 8.

¹⁹Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolosluk Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, no. 11-12 (1983): 151-166.

²⁰Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998) 15.

Danimarka	9	1.856	9	1.856	18	3.712
Almanya	7	1.167	7	1.167	17	2.334
ABD	4	1.420	4	1.420	8	2.840
TOPLAM	17.132	4.913.529	17.116	5.009.038	34.248	9.922.567

Tablo 1: 1868 yılında İstanbul Limanı'na giren ve limandan ayrılan gemilerin adedi, tonajı ve hangi devlete ait olduğunu gösterir.²¹

Yukarıdaki tablodan 1860'lı yılların sonlarında İstanbul Limanı'nda 17 devletin ticaret yaptığını anlamaktayız. Bu dönemde İstanbul ile en fazla ticaret yapan devletler ve toplam gemi sayısına bakıldığında, Türkiye'nin kendi iç ticareti sayılmazsa, sırasıyla Yunanistan, İtalya ve İngiltere'dir. 1868 yılında bu limanın toplamda 9.922.567 tonluk bir ticaret hacminin bulunduğu görülmektedir. Bazı devletlerin gemileri İstanbul Limanı'na belli bir tonajla gelmiş, daha fazla bir tonajla limandan ayrılmıştır. Buradan, bu gemilerin İstanbul'dan malzeme satın almış olduğu kanaatine varılabilir. Yine aynı şekilde limana belli bir tonajla gelen gemilerin limandan daha eksik bir tonajla ayrıldıkları görülmektedir. Aynı zamanda bu ticaret gemilerinin İstanbul'a malzeme bıraktıkları anlaşılabilir. Diğer taraftan bu tonaj farklılıklarının, uzak mesafeden dolayı yaşanabilecek deniz kazaları ya da farklı limanlarda kullanılan farklı ölçü aletlerinden kaynaklı olabileceği de akla gelmektedir.

1872 yılına gelindiğinde ise İngiltere'den 3.440.000 dolar değerinde ürün ithal edilmiştir. ABD'den ithal edilen ürünün değeri 312.251 dolardır. Yıl içerisinde ABD'den 310.215 dolar değerinde 11.400 adet tüfek ithal edilmiştir. Afyon, paçavra ve gül yağı ABD'ye gemilerle ihraç edilen başlıca ürünlerdir. 1872 yılında İstanbul'a yapılan ithalat İstanbul'un ihracat oranını büyük ölçüde aşmıştır. Ayrıca ihracat bir önceki yıla göre de düşük kalmıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında ülkenin ekonomik durumu, hükümet idaresinde sıklıkla yapılan değişiklikler ve bundan kaynaklı istikrarsızlık, küçük imalathaneler ve bu durumun ihracata olan negatif etkisi yer almaktadır. Ayrıca Anadolu'da büyükbaş hayvanlarda ve insanlarda görülen salgın hastalıklar,²² tarımda bazı mahsullerde verimin az olması, Viyana ve Londra'da para piyasalarının sıkı olması 1872 yılında Osmanlı'nın ihracatına olumsuz yansımıştır. Petrol, bu dönemde ABD'den İstanbul'a ithal edilen başlıca metaller arasındadır. 1873 yılında petrol yüklü 4 Amerikan gemisi New York'tan İstanbul Limanı'na gelmiştir. Bu gemilerden ikisi 70.597,19 dolar değerindeki petrolü İstanbul Limanı'na getirmiştir.²³

1872'den sonraki yıllarda İstanbul'un ticareti gittikçe kötüleşmiştir. Durgunluk her türden sektördeki esnaf tarafından hissedilmiştir. Avrupa'dan %4 faizle borç alıp, %15 faizle devlete borç veren bankacılar olmuştur. İstanbul'a yapılan ithalat ve İstanbul'dan yapılan ihracat her geçen yıl azalmıştır. 1874 yılında toplam ithalat değeri 108.000.000 doların üzerinde, ihracat miktarı ise 35.690.000 dolar olmuştur. Antrepo limanları İstanbul üzerinden mal alıp

²¹National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 20 December 1869, No: 100.

²²Kolera ve veba gibi salgın hastalıklar İstanbul ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, Temmuz 1883'te Mısır'da kolera yaygınlaşmış ve bu durum Mısır ile ticari faaliyetleri bulunan İstanbul'da fazlaca endişeye neden olmuştur. Bu hastalığa karşı derhal önlemler alınması konusunda talimatlar verilmiştir. Aynı yıl hastalıklı bölgelerden İstanbul'a gemilerle getirilen deri, paçavra, kilim, halı ve dokuma kumaşların sevk edilmeden önce dezenfekte edilmesi istenmiştir. 1893 yılında da halk sağlığı açısından, İstanbul pazarlarında meyve ve sebze satışı yasaklanmıştır. Salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde ticari ilişkiler zaman zaman durma noktasına gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevda Özkaya Sofu, Gülşah Kaya, "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre İstanbul ve İzmir'de Salgın Hastalıklar (Kolera, Veba) ve Türk-Amerikan Ticaretine Olan Etkileri", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25, no. 1 (2023): 169-170.

²³National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 September 1873-16 December 1873, No: 209.

göndermek yerine doğrudan Avrupa ile iletişime geçmişler ve yabancı devletler ticari faaliyetlerinde Tuna iskeleleri ve Karadeniz liman şehirlerini tercih etmişlerdir.²⁴

24 Kasım 1875 tarihli İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'nun hazırlamış olduğu rapora göre o dönemde İstanbul'un sosyo-ekonomik durumu şu şekildedir: İstanbul bir imalat şehri değildir. İstanbul'da her çalışan kendi dükkânına sahiptir ve buralarda kendi el işçiliği ile yapmış olduğu ürünlerden kazanç sağlamaktadır. İstanbul'da belirli zanaat kollarına ayrılmış caddeler vardır. Mesela tarak yapan ve satan küçük dükkânlarla dolu Tarakçılar Sokağı bulunmaktadır. Bütün işler usta ve çırağı tarafından el emeği ile yapılmaktadır. Örneğin başka bir cadde, tornacılar tarafından işgal edilmiştir. Yorgancılar çok fazladır; Türk evlerinin çoğunun ve hatta yerli Hıristiyan evlerinin mobilyaları, divan ve yorgan ihtiyaçları bu yorgancılar tarafından giderilmektedir. Mermer işçiliği çok fazladır; Türk tuvaletleri ve klozetleri mermerden oyulmuştur ve mezar taşlarının hemen hemen hepsi büyük emek gerektiren mermerlerle kaplanmıştır. Ciltleme işi de Türklerin süsleme konusundaki hünerlerini sergiledikleri bir sanattır. Halı imâl edenler de oldukça fazladır. Osmanlı'nın her kentinde halı imâlatı az da olsa yapılmaktadır. Ancak buralardaki üretim, pipo, ağızlık gibi eşyalar ve lüks küçük eşyalar hariç, sadece bölgenin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu endüstrileri geliştirmek ve ürünlerini yabancı mallarla rekabete sokmak için hemen hemen hiçbir girişimde bulunulmamıştır. İstanbul'da bu dönemde ekonomik iş bölümü ilkesinin uygulandığı büyük yerli fabrikaların olmadığı söylenebilir. Her insan kendi kendisinin efendisi olmuş ve el işinin satışından elde ettiği kazançla yetinmektedir. Dolayısıyla burada sermaye ile emek arasında bir çatışma yoktur. Diğer taraftan bu işçilerin Amerikan veya Avrupalı zanaatkârlar kadar sosyal avantajlardan yararlanmaları da mümkün değildir. Ancak Türkiye'deki tüm el sanatlarının geçmişi yüzyıllar öncesine dayandığından, yerli işçiler kendi içlerinde teşkilatlanmışlardır. Esnaf veya lonca olarak adlandırılan bu şirketler usta-çırak ilişkisinin mükemmel temelini oluşturmaktadırlar.²⁵

1875 yılında Avusturya yelkenlileri, Fransız gemileri ve İtalyan vapurları Avrupa ile İstanbul arasında düzenli olarak ticaret yapmışlardır. Mısır Vapuru, İstanbul-İskenderiye ile bu kentler arasındaki ara limanlar arasında ticaret yapmıştır. Yerel ticaret ise Azize (Osmanlı) Vapuru ile Yunan ve Türk yelkenli gemileri tarafından yapılmıştır. 1874 yılında İstanbul Limanı'na toplam tonajı 4.606.195 olan 4.185 adet vapur ve 16.489 adet yelkenli gemi gelmiştir. 1865 yılında ise vapur sayısı 2.076, yelkenli gemi sayısı 14.885, toplam tonaj da 4.244.948 olarak gerçekleşmiştir. 1865 ve 1874'te sırasıyla vapurlarda ve yelkenli gemilerde taşınan tonajların karşılaştırılması, sayı ve tonaj arasındaki ilişkinin son on yıl içinde tamamen değiştiğini, 1865'te 14.885 yelkenli geminin 3.264.620 ton taşıdığını göstermektedir. 1874'te 16.489 yelkenli gemi sadece 1.840.364 ton taşımıştır. 1865'te 2.076 vapur yalnızca 914.320 ton taşırken, 1874'te 4.185 vapur 2.525.776 ton taşımıştır. 1873-74 yılında İstanbul Limanı'nda gemilere verilen vergiler; vapurlar için 47.865 dolar, yelkenliler için 51.787 dolardır. Bir senede (1873-74 yılında) toplamda 99.653 dolar ödeme yapılmıştır. 1874-1875 yılında ise bu oran vapur için 53.359 dolar, yelkenli için 51.221 dolar olmak üzere toplamda 104.580 dolar ödeme yapılmıştır.²⁶

1876 yılının ilk altı ayında İstanbul Limanı'nda ticaret yapan devletler İngiltere, Belçika, İtalya, Rusya, Norveç, Fransa, Almanya, Avusturya, Danimarka, Yunanistan, Amerika,

²⁴National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

²⁵National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

²⁶National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

Türkiye, Mısır, Sırbistan'dır. Bu dönemde İstanbul Limanı'na gelen ve limandan ayrılan yük gemilerinin adet ve tonajları şu şekildedir:²⁷

	Gelen Yük Gemisi		Giden Yük Gemisi	
	Tonaj	Adet	Tonaj	Adet
	3.204.572	4.047 (vapur)	3.222.973	4.057 (vapur)
	1.823.322	15.114 (yelkenli)	1.994.508	15.435 (yelkenli)
TOPLAM	5.027.894	19.161	5.217.481	19.492

Tablo 2: 1876 yılının ilk altı ayında İstanbul Limanı'na giren ve limandan ayrılan yük gemilerinin adet ve tonajını gösterir.²⁸

1899 yılında İstanbul ile New York arasında direkt bir ticaret hattı kurulmuş ve bu durum Osmanlı- Amerikan ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Bu konuyla alakalı, 1 Mayıs 1899 tarihinde İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu "Amerikan ticaretini genişletmek" konulu şöyle bir rapor hazırlamıştır:

"Türkiye'de Amerikan mal ve imalatlarına ilgi arttı. New York ile İstanbul arasındaki yeni direkt buharlı gemi hattını engellemek için Liverpool vapur hatlarının ortak çabaları bulunmaktadır.

Doğrudan bir buharlı vapur hattının kurulması sayesinde, bu şehir ve çevresinde Amerikan mallarına ve ürünlerine olağanüstü ilgi sadece artmakla kalmıyor, aynı zamanda hükümet çevrelerine de yayılıyor. Washington'daki Tarım Bakanı'na, Türkiye'de tarımsal bir kolaj kurmak üzere atanacak olan iki inşaat mühendisi ve toprak kimyası konusunda bilgi sahibi iki uzmanın tavsiye edilmesi için başvuruda bulunulmuştu. Buradaki amaç Amerikan yöntemlerini benimsemektir ve bu girişimin Amerikan tarım aletlerinin ve makinelerinin önemli ölçüde ve artan bir şekilde kullanılmasına yol açması muhtemeldir. Yeni direkt buharlı gemi hattı ile bu pazara ihraç edilen Amerikan unu, hükümet uzmanları tarafından analiz edilmiş ve yerli unda bulunan gluten miktarının neredeyse iki katı kadar gluten içerdiği keşfedilmiştir. Sonuç olarak, neredeyse tüm yerli un artık Amerikan unu ile karıştırılarak iyileştiriliyor. Bu şehrin önde gelen Türk gazetesi 'İkdam' 28 Nisan tarihinde 'Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticaretin belirgin şekilde artması nedeniyle Washington şehrinde bir başkonsolosluğun kurulmasının yetkili merci'ler tarafından karar verildiğini' belirtiyor.

Ticaret Bürosu'na gönderilerimde, Amerikalı üreticiler için, New York ile İstanbul arasındaki yeni buharlı gemi hattının hayati önemini vurguladım. Doğrudan iletişim olmadan Avrupa ülkeleriyle eşit şartlarda rekabet etmek imkansızdır. Aktarmanın getirdiği ekstra maliyet, gecikme, kırılma vb. olaylar, Amerikan ticaretinin büyümesinin önünde aşılabilir engeller oluşturmaktadır. Burayla New York arasında yük taşıyan dört Liverpool buharlı gemi şirketi, yeni Amerikan direkt hattını yok etmek için ellerinden gelen her yolu kullanıyorlar. İngiliz gemi şirketleri sadece oranları yıkıcı bir rakama düşürmekle kalmadılar, aynı zamanda doğrudan hattı koruyanlara gözdağı vermeye çalışıyorlar. Bu 4 Liverpool gemi şirketi, İngiltere'de ve ABD'deki tüccarlardan yeni Amerikan direkt gemi hattına destek verenlere navlun ücretinin %50 oranında arttırdıklarını bildiren bir mektup göndermiştir."²⁹

Buradan İstanbul ile New York arasında direkt bir ticaret hattı kurulmasının İstanbul'daki ticarete Amerikalıların daha etkin olmasını sağlayacağı; bu durumdan İngiliz ticaret şirketlerinin rahatsız oldukları ve bu yönde engelleyici bir tavır içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

²⁷ National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 27 November 1877, No: 94.

²⁸ National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 27 November 1877, No: 94.

²⁹National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 1 May 1899, No: 60.

1.1. 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'dan Yapılan İhracat

İstanbul Limanı'ndan ihraç edilen ürünlerin büyük bir kısmı Anadolu ve Rumeli bölgelerinde üretilmiştir. Bu ürünler başka ülkelere ihraç edilmek üzere İstanbul'a sevk edilmişlerdir. Bu dönemde İstanbul'dan ihraç edilen başlıca ürünler; kuru üzüm, tütün, yün, pamuk, afyon, ipek, deri, gül yağı ve sakızdır. 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'un ihraç ettiği ürünler İstanbul Amerikan konsolosluk raporlarında ise şu şekildedir:

Tütün: Bu ürünün ülke nüfusu tarafından tüketimi oldukça fazladır. Türkiye'nin iklimi ve toprağının tütün ziraatına son derece uygundur. Tütün ihracatı yıldan yıla daha da önemli bir hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin topraklarında yetiştirilen en iyi tütün, tütünün ziraatına en uygun keçi gübresinin bulunduğu Suriye ve Makedonya'da yetiştirilmektedir. Suriye'de üretilmekte olan "Lazkiye" tütününü tadı ve yumuşak içimi dolayısıyla oldukça popülerdir. ABD ile tütün ticareti bahsedilmeyecek kadar azdır. Osmanlı Devleti'nden tütün ithal eden başlıca ülkeler; Fransa, İngiltere, Avusturya, Almanya ve İtalya'dır. Bu dönemde bu ülkelerde ve Rusya'da yalnızca Türk tütününü tüketilmektedir. 1872 yılında Rusya'ya 211.614,60 dolar değerinde tütün ihracatı yapılmıştır. Aynı yıl İstanbul'da tütün tekelinin uygulanmaya başlamasıyla hem Türk tütününün kalitesi artmış hem de tütünün fiyatı üç katına çıkmıştır. Diğer taraftan tütün tekelinin İstanbul dışında uygulanmaması halinde taşradan İstanbul'a kaçak tütün sokulmasının önüne geçilemeyeceği düşünülmüştür. Zaten bu dönemde hükümetin tütün tekelinden elde ettiği gelirin büyük bir kısmı kaçakçılığı önlemek amacıyla bekçi ve maliye memurlarına harcanmıştır. Tütün Rejisi'nin ise "tütünün tekelleştiren yönetim" olarak adlandırılması ise, başkent nüfusu arasında, özellikle de yoksul sınıflar arasında, Reji'ye karşı büyük bir memnuniyetsizlik ve öfkeye neden olmuştur. Her şeyden önce İstanbul'da hükümetin belirlediği fiyat üzerinden tütün ziraatını yapma hakkı bazı Yunan bankerlere verilmiştir. Tütün Fransa ve Avusturya'da olduğu gibi parseller hâlinde dikilmiş, kalitesine göre etiketlenmiş ve numaralandırılmıştır. Osmanlı hükümetinin kaçakçılığa karşı aldığı önlemleri yetersiz bulan varlıklı kişiler tekellerini küçük bir tazminat karşılığında geri satmak istemişlerdir. Halkın bazı tekelcilere karşı şikâyetlerini dikkate alan ve tekel sisteminden gerçekten tam olarak yararlanmayı isteyen Osmanlı hükümeti, tekelin idaresini Bankerlerden almış ve kendisi üstlenmiştir. Böylece halk biraz olsun rahatlamıştır. Tütün kaçakçılığı oldukça fazladır ve hükümet bunu engellemek için çok büyük harcamalar yapmıştır. Hükümetin amacı bu tür davranışlarla Avrupa'nın güvenini kazanmak ve böylece Avrupa'dan daha büyük krediler alabilmektir.³⁰

Hükümet, üreticiden tütününün tamamını satın almakta; paketledikten sonra halka tekrar geri halka satmaktadır. İstanbul'da bir ay boyunca 35 sent fiyatla satılan en düşük kaliteli tütünün miktarı 67.854 libre (lbs)³¹; değeri 23.515 dolardır. Libresi 69 sentten satılan daha yüksek kaliteli tütün için değerler 147.708 libre ve 102.377 dolardır. Aynı yıl İstanbul'da bir ayda satılan toplam tütün miktarı söz konusu olduğunda bu rakamlar 262.534 libre ve 174.624 dolar olarak değişmektedir.³²

Pamuk: Bu dönemde Anadolu'da daha çok Ankara ve Beypazarı civarında yetiştirilmektedir. 1873 yılında yapılan üretimin miktarı her biri 125 okka³³ olan 8.000 balya; değeri de 100.000 dolar civarındadır. Rus vapurları tarafından ithal edilen İran ve Gürcü pamuğu 35.000 balyadır. Avusturyalı vapurları 15.000 balya ithal etmiştir. Osmanlı

³⁰National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 September, 1873-16 December 1873, No: 209.

³¹ 1 lbs=0,453 kilogramdır.

³²National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

³³ Okka: Osmanlı'da kullanılan ve 1282 grama eşit olan eski bir ağırlık ölçü birimidir.

ülkesinden toplamda 2.198.148 dolar değerinde 50.000 balya pamuk ihraç edilmiştir. İran pamuğu Gürcü pamuğundan daha aşağı kalitededir. 1872 yılında pamuk hasadı ortalamanın üzerine çıkmış ve ülkenin toplam pamuk üretimi, maddi değeri 13.387.800 doları bulan 310.000 balya olarak gerçekleşmiştir. Pamuk mahsulünün çok kısa bir sürede artması ve daha değerli bir hale gelebilmesi için hükümetin pamuk ziraatında önemli tedbirler alması gerekmektedir. Bu dönemde pamuk ticaretinde bazı yolsuzluklar da yaşanmıştır. İstanbul'dan ihraç edilmek üzere balya haline getirilerek preslenen pamuk üretildiği bölgede hazırlandığında pamuğa kalitesiz bir pamuk karıştırıldığı ve ağırlığını arttırmak için balya içerisine yabancı maddeler katıldığı kanıtlanmıştır.³⁴ Adana, İran ve Gürcistan pamuğunun İstanbul dışındaki en yakın limanlardan doğrudan ihraç edilmesi nedeniyle İstanbul'da pamukta yapılan işlemler adet ve miktar olarak gittikçe azaldığı düşünülmektedir.³⁵

Yün: Osmanlı Devleti'nde en iyi kaliteli yün Ankara keçisinden üretilmiş ve "tiftik" olarak adlandırılmıştır. Ancak bu yün "kaşmir" yününden daha aşağı kalitede görülmüştür. Kaşmir, Samsun, İzmit ve İnebolu'dan İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul bölgesinden Avrupa'ya yıllık tiftik yünü ihracatı her biri 60 okka olmak üzere 250.000 balyayı bulmuştur. 1871 yılında 150.000 balya tiftik ihraç edilmiştir. 1873 yılında ihracat 132.000 balyaya bile ulaşmamıştır. Genelde 140.000 ila 150.000 balya arasında tiftik satın alan İngiltere bu yıl 15.000 balya satın almıştır. Ayrıca 15.000 balya tiftik yünü, 20.000 balya Kasapbaşı yünü ve 3.000 balya Gergia yünü İngiltere'ye; 17.000 balya Gergia ve 9.000 balya Kasapbaşı yünü Fransa'ya; 20.000 balya Kasapbaşı ve 10.000 balya Gergia yünü Trieste ve İtalya'ya ihraç edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'de her kalitede yün bulunmaktadır ve bir yılda ülkede kullanılan ve ihraç edilen yün miktarını 2.000.000 Türk lirası ve 8.600.000 dolar olarak değerlendirmek mümkündür. Koyun etinin Türkiye'de tüketilen başlıca ürün olması, Türkiye'de neredeyse hiç domuz eti ve nispeten az sığır eti tüketilmesi ülkenin büyük miktarlarda yün ihracatı yapabilmesine neden olmuştur.³⁶

Afyon: 1873 yılında Beypazarı, Ankara, Kütahya, Konak ve özellikle en iyi afyonun bulunduğu Kara Hisar'da afyon hasatı fazla olmuştur. İstanbul'a gönderilen 1.000 küfe afyonun 400 küfesi Almanya, Avusturya, Fransa ve İtalya'ya, 350 küfesi İngiltere'ye ve geriye kalanı Amerika'ya ihraç edilmiş, bir miktar afyon ise İstanbul'da tüketilmiştir. Afyon İngiltere'ye İstanbul'dan olduğu kadar İskenderiye ve İzmir'den de İngiltere'ye büyük miktarda ihraç edilmiştir. İngiltere'nin yüksek miktarlarda afyon ithal etmesinin nedeni Doğu ülkelerinin Londra'dan fazlaca afyon ithal etmesidir. Bu ürünün üretimi yıldan yıla artmıştır. Balıkesir'de iyi kalitede afyon yetiştirilmiştir. Morfin açısından daha az zengin olmasına bağlı olarak Malatya afyonu da rağbet görmüştür ve 1874 yılında ABD'ye yapılan ihracatın değeri 48.863,85 doları bulmuştur.³⁷

Gül yağı: Balkan dağlarının etekleri bu ürün için oldukça elverişlidir. 1873 yılında 130.000 dolar değerinde yaklaşık 600 okka gül yağı İstanbul'a gönderilmiştir. Yıl içerisinde İngiltere ve Fransa'ya ihraç edilen 2.050 okka gül yağının değeri ise 344.000 doları bulmuştur. Gül yağı aynı zamanda Almanya, Avusturya ve İtalya'ya da ihraç edilmiştir. ABD'ye yapılan ihracatın maddi değeri ise 32.367,22 doları bulmuştur. Gül esansının yüksek fiyatı, birçok kişinin 1870'li yıllarda gül yetiştiriciliğine özel bir önem vermesine neden olmuştur. Ancak zamansız don

³⁴National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

³⁵National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

³⁶National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

³⁷National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

olaylarının yaşanması mahsulü büyük ölçüde azaltmıştır.³⁸ 1875 yılında ABD'ye ihraç edilen başlıca ürün gül yağıdır. Ayrıca gül yağı az miktarlarda Avusturya ve İngiltere'ye de ihraç edilmiş, bir kısmı da daha fazla kâr elde edebilmek amacıyla, satılmayarak el altında tutulmuştur.³⁹

İpek: 1869'da İstanbul'dan yapılan toplam ipek ihracatı 19.000.0000 dolar olarak tahmin edilmiştir. İpek üreticileri bu dönemde Fransız imalatçıları ile rekabet edebilmek için Avrupa desenlerini ve rengini tanıtmaya çalışmışlardır. Bu dönemde Bursa'da ipek üretimi iki kattan fazla artmıştır. 1866'da Bursa'da toplamda 49.000 kg. olmak üzere sadece 550 balya ipek üretilirken 1874 yılında bu üretim 99.360 kg.'a çıkmıştır. 1874 yılında Bursa'dan ihraç edilen miktar 1840 balya olup, 165.600 kg'dır.⁴⁰ Bursa bölgesinde 1872 yılında 80.000 okka ipek üretilmiş; okkası ortalama 10 frank olmak üzere, bunun 25.000 okkası Fransa'ya, 15.000 okkası ise İngiltere'ye ihraç edilmiştir.⁴¹

Diğer ürünler: Başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Trieste'ye kuru meyve ihraç edilmiştir. 1875 yılında Osmanlı'nın yıllık halı üretimi 2.250.000 dolar değerinde tahmin edilmiş olup, hemen hemen hepsi ihraç edilmiştir.⁴² Ankara, Halep ve Bursa'da üretilen kitre 200.000 okka olup bunun 75.000 okkası Almanya'ya, 27.000 okkası Fransa'ya ve 10.000 okkası ABD'ye ihraç edilmiştir. Sakız; saf beyaz sakız, açık sarı sakız ve koyu sarı olmak üzere kalite kalite ayrılmaktadır, fiyatı kalitesine göre değişmektedir. Sakız üretimi 1873 yılında normalden daha fazla olmuştur. Almanya'ya 180.000, İngiltere'ye 120.000 ve İtalya'ya 60.000 okka sakız ihraç edilmiştir. ABD'ye ise sadece 630 liralık ihracat yapılmıştır. Mazı ihraç edilen ürünler arasındadır. 1873 yılında İstanbul'dan yapılan mazı ihracatı 25.800 dolar değerindedir. Avusturya'ya ihraç edilen miktarın değeri 10.750 dolar iken, diğer ülkelere ihraç edilen miktar 15.050 dolar olarak gerçekleşmiştir.⁴³ Deri, ihracı gerçekleştirilen önemli ürünlerdendir. 1874 yılında piyasaya sürülen koyun derisi değerinin 378.000 dolar olduğu tahmin edilmiştir. Aynı durum keçi ve sığır derileri için de geçerlidir. Kuzu derileri 60 kuruştan satılmıştır. Keçi derilerinin çoğu, fiyatı 86 sentten İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Deri, az da olsa Marsilya'ya da gönderilmiştir. 1874 yılında ise 117.000 dolar değerinde deri Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Lületaşı az miktarlarda ihraç edilen ürünler arasındadır. Lületaşı bu dönemde sadece Avusturya'ya ihraç edilmiş, Viyana'da pipo ve ağızlık olarak tüketilmiştir. İhracatı yapılan bu lületaşlarının önemli bir kısmı yine pipo ve ağızlık olarak Türkiye'ye geri satılmıştır. Tohumlar ihracatın önemli bir kısmını oluşturmuşlardır. İhraç edilen 2.365.000 dolar değerindeki tohumun 378.000 doları Avusturya'ya, kalanı İngiltere'ye gönderilmiştir. İhraç edilen tohumlar darı tohumu, susam, keten tohumu, pamuk tohumu ve kolzadır.⁴⁴

Yukarıdaki verilerden faydalanılarak 1872-1875 yılları arasında İstanbul'un başlıca ihracat ürünlerinin yüzdelerle miktarı grafik halinde verilmiştir.

³⁸National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

³⁹National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

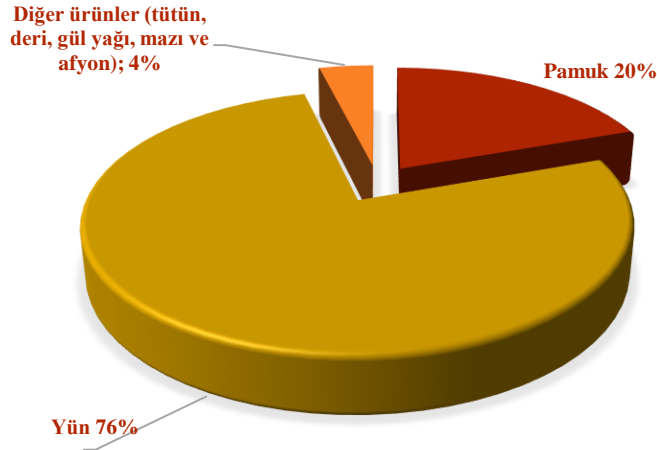
⁴⁰National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

⁴¹National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 September 1873-16 December 1873, No: 209.

⁴²National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

⁴³National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

⁴⁴National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

Grafik 1: İstanbul'un başlıca ihracat ürünleri (1872-1875)

Yukarıdaki grafikte 1872-1875 yılları arasında İstanbul Limanı'ndan en fazla ihraç edilen ürünlerin yün ve pamuk olduğu görülmektedir. Bu ürünler hükümetin tarım ve ticaret politikaları, iklim koşullarına bağlı mahsulün az ya da çok olması, salgın hastalıklar, dünya çapındaki ekonomik bunalımlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

1.2.19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'a Yapılan İthalat

19. yüzyılın sonlarında İstanbul Limanı'na ithal edilen ürünler genel olarak şu şekildedir: ABD'den petrol, alkol, tüfek; İngiltere'den kahve, şeker, pamuk mamulleri, peynir, kömür, petrol, ilaç, alkollü içkiler, hırdavat; Fransa'dan mücevher, eşya, araba eşyası, kırtasiye, giyim eşyaları, gıda ürünleri, parfümeri, ilaçlar, şarap, ipek, pamuklu ve yünlü mamuller, likörler ve tuhafiyeye ürünleri; Rusya'dan cam akordeon, hırdavat, pamuklu ve yünlü mamuller, tuğla, bira, şarap, alkollü içkiler, parfümeri, kibritler; Almanya'dan toprak kap, İtalya'dan pirinç, makarna, tereyağı, peynir, Belçika'dan mum, kumaş, cam, şeker, kâğıt, Hollanda'dan pamuk çırçırı, peynir, şeker ve diğer kolonyal ürünler, İran'dan elmas, inciler, ipek, halı, şal, deri, donyağı, mazı, aspir, Yunanistan'dan pipo, kil, şarap, portakal, kuş üzümü, mermer, koyun, zeytin ve yün.

İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu raporlarında geçen ve İstanbul Limanı'na ithal edilen başlıca ürünler ise şunlardır:

Şeker ve pirinç: Bu ürünler büyük ölçüde yurt dışından ithal edilmiş, bu dönemde İstanbul ve bölgesinde şeker üretilmemiştir. Pirinç ise küçük bir oranda yetiştirilmiştir. İstanbul'a pirinç ve şeker ithalatı fazlaca yapılmıştır. Çünkü pirinç ulusal bir yemektir (pilav) ve şeker ürünleri Türk kadınları ve çocukları tarafından oldukça fazla tercih edilen bir yiyecek olmuştur.⁴⁵ Türkiye'de bu dönemde şeker üretilmemektedir. Eskiden şeker esas olarak Amsterdam'dan getirilmiştir, bu dönemde ise en fazla Mısır'dan ithal edilmektedir. Ancak küçük miktarlarda da olsa Fransa'dan da getirilmiştir.⁴⁶ 1873 yılında İstanbul'a 34.500.000 lira

⁴⁵National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 3 April 1888, No: 88.

⁴⁶National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

(1.354.500 dolar) değerinde şeker ithal edilmiştir. Bunun 8.430.000 lirası İngiltere'den, az bir miktarı Avusturya ve Belçika'dan ve geri kalanının tamamına yakını Fransa'dan ithal edilmiştir. (1873 yılında Türkiye'ye yapılan ithalatın tamamı 17.000.000 dolar değerindedir).⁴⁷ Pirinç ise İtalya'dan 1.324.000, Mısır'dan 30.000, Hindistan'dan 12.000 dolar değerinde ithal edilmiştir. Pirinç tüketimi çok yaygındır, "pilav" Türk öğünlerinin olmazsa olmazıdır. Tatar Pazarı, Filibe, Kastamonu, Taşköprü ve Biga'da pirinç üretimi yapılmaktadır. Fakat yerli halk sağlıklarına son derece dikkat ettiklerinden pirinç ekimi sevilen bir iş değildir, bu nedenle bu kadar büyük miktarlarda ithal edilme gereği duyulmuştur.⁴⁸

Giyim: Bu dönemde İstanbul'da Fransız kıyafetleri çok rağbet görmektedir. Fransa'dan ithal edilen giyim eşyası miktarı, diğer tüm ülkelerden ithal edilenden fazladır.⁴⁹ İthal edilen başlıca ürünler fantezi giyim eşyası, ipek, kadife, işleme, çiçek ve tüylerdir. Bunlar, esas olarak Fransa ve İsviçre'den ithal edilmektedir. Avusturya ve Almanya'dan az miktarda kadife alınmıştır. İpek Lyon'dan gelmektedir. Fransa 190.000 dolar, Viyana ise 9.500 dolar değerinde yapay çiçek göndermiştir. Paris'ten ithal edilen giysilerin değeri 94.000 dolardır. Trieste'den yapılan kumaş ithalatı ise 1.230.000 dolar olmuştur. 470.000 dolar değerinde fes ve tek tip Türk başörtüsü Avusturya'dan ithal edilmiştir. Trieste'den 330.000 dolarlık erkek giyim eşyası yollanmıştır. Avusturya'dan alınan pamukluların değeri 1.180.000 dolardır. İngiltere'den 82.600.000 dolar değerinde 350.000 balya pamuklu mal ithalatı yapılmış, bunun büyük bir kısmı İran'a gönderilmiştir.⁵⁰

Hububat: 1872 yılında İstanbul'a 2.236.000 dolarlık hububat ithal edilmiştir. Bu ithalatın 13.613.000 kilogramı mısır, 1.734.000 kilogramı arpa ve 436.000 kilogramı buğdaydır. Türkiye topraklarının verimliliğine rağmen Makedonya ve Bosna dışında Avrupa yakası için ihtiyaç olan tahılların hemen hemen hepsi Rusya ve Romanya'dan ithal edilmiştir. Bu durum, Osmanlı topraklarının her tarafında yetişen mısır tahılı için geçerli değildir. İstanbul'da uygun antrepoların olmaması hububat ticareti için oldukça olumsuz bir durumdur. 1872 yılında İstanbul'un yıllık un tüketimi her biri 60 okka olmak üzere yaklaşık 2.400.000 çuvaldır. 1872 yılında Rusya, Odesa yoluyla İstanbul'a 600.000 çuval ve Tuna Eyaletleri'ne 320.000 çuval un göndermiştir. İstanbul'dan genellikle un ihraç edilmemiştir. 1871 yılında Kandiye ve Kızıldeniz eyaletlerine, oradaki kötü hasat nedeniyle 700.000 çuval gönderilmiş olduğu bilinmektedir.⁵¹ Öte yandan, halkın kullanımı, ordunun ve donanmanın ihtiyacı için Edirne'den trenle tahıl getirilmiş, bunun yanı sıra İstanbul'a yaklaşık olarak 2.640.000 çuval un ve yerel değirmenlere yaklaşık 3.640.000 kile tahıl ithalatı yapılmıştır.⁵²

Alkollü İçecekler: Hemen hemen tüm alkollü içkiler Rusya ve Avusturya'dan ithal edilmiştir. ABD ise 50.000 dolar değerinde, 1.200 varillik ihracat gerçekleştirmiştir. Şarap, esas olarak Yunanistan ve Fransa'dan satın alınmıştır. Yunanistan'dan 1.247.000 dolar, Fransa'dan 946.000 dolar değerinde şarap ithal edilmiştir. Ancak Fransız şarapları kalite olarak Yunan şaraplarından daha üstün tutulmuştur. Macar şarabı İstanbul'da çok rağbet görmüş, ancak üretildiği yerde çok ucuz olmasına rağmen, İstanbul'da nispeten pahalıdır veya nakliye maliyeti hesaba katıldığı için pahalıya satılmıştır. Türkiye'nin üzümleri emsalsiz görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'de bira tüketimi hızla ilerlemiştir. 1 Ocak-30 Eylül 1870'te sadece 10.525 varil ve 266.600 dolar değerinde bira ithalatı yapılmıştır. Bunun

⁴⁷National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

⁴⁸National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

⁴⁹National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 September, 1873-16 December 1873, No: 209.

⁵⁰National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

⁵¹National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

⁵²National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

neredeysi tamamı Trieste üzerinden Avusturya'dan, özellikle Bohemya'daki Pilsen'den ithal etmiştir.⁵³ İthal edilen 94.200 dolar değerinde biranın 78.000 dolarlık kısmı Viyana'dan gelmiştir. Odesa'dan bira getirmek için bir girişimde bulunulmuş fakat kalite olarak Viyana birasının kalitesiyle kıyaslanacak kadar iyi bulunmamıştır.⁵⁴

Diğer ürünler: Kahve ithal edilen ürünler arasındadır. 1872 yılında 3.526.000 dolar değerinde kahve ithal edilmiştir. Kereste ise ağırlıklı olarak Avusturya ve Rusya'dan ithal edilmektedir, ancak bunun miktarını tespit etmek çok zordur. Avusturya'dan yaklaşık olarak 646.000 dolar ve Rusya'dan 851.400 dolar değerinde kereste ithal edilmiştir. Bir diğer önemli ithal maddesini de ayakkabılar oluşturur. 1873 yılında 2.085.000 dolar değerinde ayakkabı ithal edilmiştir. Ayakkabı ithalatı genelde Fransa'dan gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da çok iyi ayakkabıcılar olmasına rağmen burada yapılan ayakkabıların arzı talebe denk değildir. İngiliz mamullerine göre çok daha az dayanıklı olsa da genellikle Fransa bot ve ayakkabıları tercih edilmiştir. Deri de ithal edilen ürünlerdendir. İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den önemli miktarda deri getirilmektedir. Fransa ve Belçika'dan 4.408.625 dolar değerinde askeri malzeme ithalatı yapılmıştır. Bu kalemde Fransız ürünleri genellikle diğerlerine tercih edilmiştir. Ancak İngiltere ürünleri daha üstün kalitede görülmüştür. Kılıçlar, bıçaklar ve oraklar esas olarak Avusturya ve İngiltere tarafından tedarik edilmiş; bunlardan 455.800 dolar değerinde ithalat yapılmıştır. Fransa'dan da önemli miktarda saat ithal edilmiştir. Saatler ağırlıklı olarak Cenevre ve Fransa'dan getirilmiş; yapılan ithalatın değerinin 1.411.354,60 doları bulduğu tahmin edilmiştir. Değeri tespit edilememekle beraber Fransa'dan mücevher ithalatı da yoğun olarak yapılmıştır. Türkiye'de kimya tesislerinin olmaması ya da yetersiz olması nedeniyle İngiltere, Fransa, Avusturya ve İtalya'dan ilaç ithal edilmiştir. İthal edilen ilaç ve mineralli sularının değeri ise 232.200 dolar olarak tahmin edilmiştir.⁵⁵1873 yılında Türkiye'ye Fransa ve İngiltere'den 645.000 dolar değerinde kâğıt ithal edilmiştir.⁵⁶ Avusturya'dan 547.250 dolar değerinde, Avrupa'dan ise sadece 127.700 dolarlık kâğıt satın alınmıştır. 1873 yılında Fransa'dan 1.075.000 dolar değerinde tuhafiyeye ürünü ithal edilmiştir. Ağırlıklı olarak Avusturya ve Rusya'dan olmak üzere 64.500 dolar değerinde, 300.000 okka pamuk ipliği satın alınmıştır. Diğer bir ithal maddesi olan mumun 278.400 okkası Belçika'dan ve 180.480 okkası Fransa'dan, 80.450 okkası da İngiltere, Almanya ve Avusturya'dan satın alınmıştır. Mum ithalatında Belçika'nın tercih edilmesinin nedeni bu ürünü üreten Belçikalı imalatçıların, Türk halkının beğenisine göre dış görünüşe önem vermeleridir. Ağırlıklı olarak gemilerde kullanılan boyalar İngiltere, Hollanda, Fransa, İtalya ve Belçika'dan az miktarlarda ithal edilmiştir. Zaten bu ürünün bu yıllarda İstanbul'da fazlaca üretimi yapılmaktadır. Toplam değeri 345.500 doları bulan cam, başta Steiermark ve Bohemya olmak üzere Avusturya'dan ithal edilmiştir. Bu ticaret eskiden neredeyse Bohemyalı imalatçıların tekelindeydi. Ancak bu dönemde, İngiliz üreticilerin ciddi bir rekabeti söz konusudur. 1874 yılında Bohemya'dan 109.000, Fransa'dan 30.000, Belçika'dan 35.500, İngiltere'den 56.700 dolar değerinde cam ithal edilmiştir. Kibrit başta Avusturya olmak üzere İngiltere, Fransa ve Belçika'dan az miktarlarda satın alınmış, yapılan ithalatın değeri yaklaşık 430.000 doları bulmuştur. Tuğla bu dönemde Türkiye'de üretilmektedir ama yine de 1873 yılında İngiltere, Fransa ve Belçika'dan 127.000 dolar değerinde ithalat yapılmıştır. 1870'teki büyük yangından

⁵³National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

⁵⁴National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

⁵⁵Raporlarda bu yıllarda, İstanbul büyüklüğünde bir şehir için, ilaç tüketiminin az olduğu değerlendirilmektedir. Bu dönemde Türkler ilaçtan oldukça az yararlanmaktadır, bu durum da hemen hemen tüm hastalıkları Allah'ın iradesine bağlamaları şeklinde açıklanmıştır.

⁵⁶National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

sonra İstanbul'da tuğladan veya tuğla ile doldurulmuş demir kirişli taştan evler inşa etmek çok yaygın hale gelmiştir. İstanbul'da bir ürünün kalitesinden ziyade ucuz olmasına önem verilmiştir. Belçika yapımı demir, İngiliz demirine tercih edilmiştir. Rumeli ve İzmit Demiryolları'nın rayları Belçika'dan temin edilmiş ve bu hattaki lokomotiflerin çoğu Belçika'dan ithal edilmiştir. Kömür ithal edilen bir diğer üründür. İngiltere'den yapılan 250.000 tonluk ithalatın değeri 2.115.600 doları bulmuştur. Bunun yarısından fazlası Avusturya, Rus ve Fransız vapurları tarafından tüketilmiştir. Rusya'dan yapılan kömür ithalatı ise 1.444.800 dolar değerinde, 800.000.000 okka olarak gerçekleşmiştir.⁵⁷ Petrol ithal edilen metalar arasındadır. 1874 yılının ilk yarısı boyunca ABD'den ithal edilen petrolün değeri, bir önceki yıl ithal edilen miktarın üçte birinden biraz daha azdır. Aynı dönem için ABD'den toplam 1.563.185 dolar tutarında silah, revolver, fişek ve mermi ithalatı yapılmıştır.⁵⁸ Avusturya'dan 30.000'den fazla öküz ve inek ithal edilmiştir. Bu dönemde İstanbul'da tüketilen ortalama 600.000 koyundan 200.000'i ithal edilmiştir.⁵⁹

Yukarıdaki veriler göz önüne alınarak, 1872-1874 yılları arasında İstanbul'un başlıca ithalat ürünlerini yüzdelik olarak gösteren aşağıdaki grafik oluşturulmuştur:

Grafik 2: İstanbul Limanı'nın başlıca ithalat ürünleri (1872-1874).

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere 1872, 1873 ve 1874 yıllarında en çok ithalatı yapılan ürün giyim eşyasıdır.

Büyük Napolyon'un "Dünya'nın İmparatorluğu" olarak nitelendirdiği, ticari açıdan emsalsiz, hatta rakipsiz olan İstanbul her yıl artan bir ticaret potansiyeline haizdir. İstanbul konumundan dolayı Avrupa ve Asya ticaretine hükmetme yetkisine sahiptir. Ancak bu dönemde geçilen yollarda rıhtım ve ambarların olmaması, ulaşım araçlarının ve yolların yetersiz olması, mevcut yolların ise bakımsız kalması, ağır yüklerin neredeyse tamamının "hamal" denilen kişilerin sırtında taşınması ve "muhteşem mesafeler" İstanbul'un ticari hayatında büyük engel teşkil etmiştir.⁶⁰

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri ve diğer devletler, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'ni hem kendi endüstriyel gelişmelerine katkı sağlayan hammadde tedarikçisi hem de hemen hemen her türlü mamul ürünü kolaylıkla satabilecekleri geniş bir pazar olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşmaları yaparak önemli ticari imtiyazlar elde etmişlerdir. Aynı zamanda İstanbul, İzmir, Selanik, İskenderiye, Samsun gibi önemli ticaret bölgelerinde konsolosluklar açmışlardır. Bu konsolosluklar diplomatik görevlerinin yanı sıra

⁵⁷National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

⁵⁸National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

⁵⁹National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

⁶⁰National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

adeta bir ticaret evi gibi çalışmış, kendi bölgelerinin ticari potansiyeline dair önemli bilgiler vererek, bölgedeki ticaret yapan tüccarlarını yönlendirmişlerdir.

İstanbul coğrafi konumundan dolayı hem yakın hem de uzak mesafeli ticaret yolları üzerinde bulunmasının avantajını kullanarak hemen hemen her dönem önemli ithalat ve ihracat merkezlerinden birisi olmuştur. Bölgenin ihtiyaç fazlası ürünleri İstanbul'a sevk edilerek, buralarda iç ve dış pazarlara satılmıştır. İstanbul Limanı Karadeniz, Balkan devletleri ve Rusya'ya açılan bir kapı niteliğinde olduğundan ticari hayattaki canlılığını da daima korumuştur. Ayrıca başkent İstanbul'un nüfusunun kalabalık olması ve ihtiyaçların da nüfusa paralel olarak artması İstanbul'un ithalat hacmini arttırmıştır.

Genel olarak bakılacak olursa, incelenen yıllarda İstanbul'un ithalatının ihracatından fazla olduğu anlaşılmaktadır. Farklı devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları özellikle yabancı devlet tüccarlarına birtakım ayrıcalıklar sağlamış ve böylece İstanbul'un ticaret hacmi yıldan yıla artış göstermiştir. Konsolosların hazırlamış oldukları raporlardan da anlaşıldığı üzere ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durum, hükümet idaresindeki sık sık yapılan değişikliklerden kaynaklanan istikrarsız politikalar, imalathânelerin küçük ölçekte kalması, hayvan ve insanlarda görülen salgın hastalıklar, tarımda mahsulün az olması, dış piyasalardaki olumsuzluklar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı gibi büyük savaşların yaşanması ise İstanbul ticaretini olumsuz etkileyen başlıca faktörlerdir.

19. yüzyıl sonlarında İstanbul'da ticari hayatta en çok aktif olan devletlerden birisinin İngiltere olduğu anlaşılmaktadır. Fransa, Rusya, ABD, Yunanistan, Almanya, Belçika, Hollanda ve İran İstanbul'un ticaret yaptığı diğer devletlerdir. 1899 yılında, İngiltere'nin tüm engellemelerine rağmen, İstanbul ile New York arasında direk bir ticaret hattı kurulmuştur. Bu hat sayesinde taşıma maliyeti düşürülmüş ve İstanbul ile ABD arasındaki ticarete artış meydana gelmiştir.

Konsolosluk raporlarında İstanbul'un ihraç ettiği başlıca ürünler tütün, pamuk, ipek, afyon, yün, gül yağı ve ipektir. İstanbul'a ithal edilen başlıca ürünler ise petrol, alkollü içecekler, tüfek, kahve, şeker, pirinç, hububat, pamuklu mamuller, kömür ve ilaçtır. Görüldüğü üzere bu dönemde de Osmanlı Devleti mamul madde ithal edip, ham madde ihraç eden devlet konumundadır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 1 May 1899, No: 60.

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 3 April 1888, No: 88.

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 27 November 1877, No: 94.

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 20 December 1869, No: 100.

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 30 Sept. 1873-16 December 1873, No: 209.

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 22 September 1874, No: 256.

National Archive (United States), Consulate General of The US. Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

- Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*. Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- Çolak, Filiz. "İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yeri ve Önemi," 38. ICANAS *Bildiri Metinleri Kitabı*, 531-547. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2011.
- Erhan, Çağrı. "1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları." *Bellekten* 62, no. 234 (1998): 457-466.
- Erhan, Çağrı. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Erol, Mine. "Amerika'nın Tunus ile Olan İlişkileri (1796-1815)." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 30, no. 1-2 (1982): 129-155.
- Erol, Mine. "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)." *Tarih Dergisi*, no. 32 (1979): 689-730.
- Erol, Mine. "Amerikan- Trablusgarp İlişkileri." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 13, no. 24 (1980): 129-155.
- Erol, Mine. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'yle Yaptığı Ticaret Anlaşmaları*. (Konya: S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, basım tarihi yok).
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. "Osmanlı-ABD Ticari İlişkileri," *Türkler Ansiklopedisi* Cilt 14. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 270-282.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Girgin, Kemal. *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*. Ankara: TTK, 1994.
- Güher, Ebru. "Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri." Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Güran, Tevfik. *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- Güran, Tevfik. *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Kara, Âdem. "Osmanlı Devleti- ABD Ticari İlişkileri." *Akademik İncelemeler Dergisi* 1, no. 2 (2014): 35-49.
- Kaya, Gülşah. "Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri Ticari İlişkileri (Zirai Ürünler 1850-1917)." Doktora tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Kınlı, Onur. "XIX. Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri." Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2009.
- Kurat, Akdes Nimet. "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 8 (1967): 282-372.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolosluk Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, no. 11-12 (1983): 151-166.
- Okur, Mehmet ve Hazel Kul. "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimleri." *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, no. 19 (2015): 119-137.
- Özkaya Sofu, Sevdâ ve Gülşah Kaya. "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre İstanbul ve İzmir'de Salgın Hastalıklar (Kolera, Veba) ve Türk-Amerikan Ticaretine Olan Etkileri." *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25, no. 1 (2023): 164-181.
- Şafak, Nurdan. *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2003.

Summary

Due to its geographical location, Istanbul has maintained its position as one of the import and export centers in almost every period. Moreover, due to this location, it had the potential to dominate Asian and European trade. This is a distribution point for the Balkan States and Southern Russia. Since there has always been a dense population in Istanbul and its surroundings, states such as the USA wanted to market the products needed by the region here, and therefore they always tried to keep their commercial relations with Istanbul alive and dynamic.

Especially after 1890, US consulates worked just like a business house, determining what their region needed or did not need and sending them to the US Department of State in the form of reports and telegrams. The task of increasing US exports to the Ottoman Empire was given to US consuls, and for this purpose, they were asked to prepare monthly and annual reports, as well as weekly and even daily reports. The main source of this study is the reports prepared by the American Consul General in Istanbul. The aim of the study is to provide first-hand information about Istanbul's imports and exports in the late 19th century by using these reports.

When the reports were examined, it was observed that 17 state-owned ships entered and left the Port of Istanbul in the late 1860s. The states trading in the Port of Istanbul during this period were the USA, Austria, Belgium, England, Denmark, Germany, France, Greece, Italy, Northern Germany, Norway, Russia, Wallachia, Samos, Serbia and Sweden. The total trade volume of Istanbul Port in 1868 was 9,922,567 tons. Istanbul Port also has an important place in domestic trade. On the one hand, Istanbul absorbed the economic power of a large part of the Empire, and on the other hand, it nourished these regions economically. In 1868, 8,576 Turkish ships with a tonnage of 1,022.02 entered and exited the Port of Istanbul.

At the end of the 19th century, England was one of the leading states trading in Istanbul. Before the 1877-78 Ottoman-Russian War, the Ottoman Empire exported a lot of rifles and oil from the USA. Other products imported by Istanbul during this period were alcoholic beverages, coffee, sugar, cotton products, sugar and rice, clothing and grain. The main products exported from the Port of Istanbul are tobacco, cotton, silk, opium, wool, leather, rose oil, raisins and gum. Most of these products are produced in Anatolia and Rumelia and sent to Istanbul to be exported abroad. Because at that time, Istanbul was not exactly a production city, but rather a trade center.

Tobacco exports were mostly made to the USA, Russia, France, England, Austria, Germany and Italy. During this period, no tobacco other than Turkish tobacco was consumed in Russia. Cotton was mostly sent to Russia and Austria. Wool was generally exported to Trieste and Italy, opium was exported mostly to Germany, Austria, France, Italy, England and the USA, and rose oil was mostly exported to England, France, Germany, Austria, Italy and the USA. Silk was sent to France and England.

If we look at Istanbul's imports in this period; sugar generally came from Egypt, England, Austria, Belgium and France, rice (rice was not produced in the Ottoman Empire in this period, but "pilav" was an important Turkish food) from Italy, Egypt and India, clothing products from France, Switzerland, Austria ("fes" and uniform Turkish headscarf) were imported from Germany and Lyon, cotton products were imported from England, grains were imported from Russia and Romania, alcoholic beverages were imported from Russia, Austria and the USA, and coffee was mostly imported from Austria and Russia.

The stagnation in trade that started in the 1870s made itself felt especially in Istanbul's exports in the following years. According to the American consulate report, the main reasons for this are the frequent changes in government administration and the resulting unstable policies, the existence of small factories, epidemic diseases seen in humans and animals in Anatolia, and the low productivity of agricultural products due to climatic conditions and the lack of use of agricultural technology. This situation had a negative impact on the country's trade and therefore on Istanbul's trade. The tightness of the money markets in Vienna and London also had a negative impact on Istanbul trade during this period.

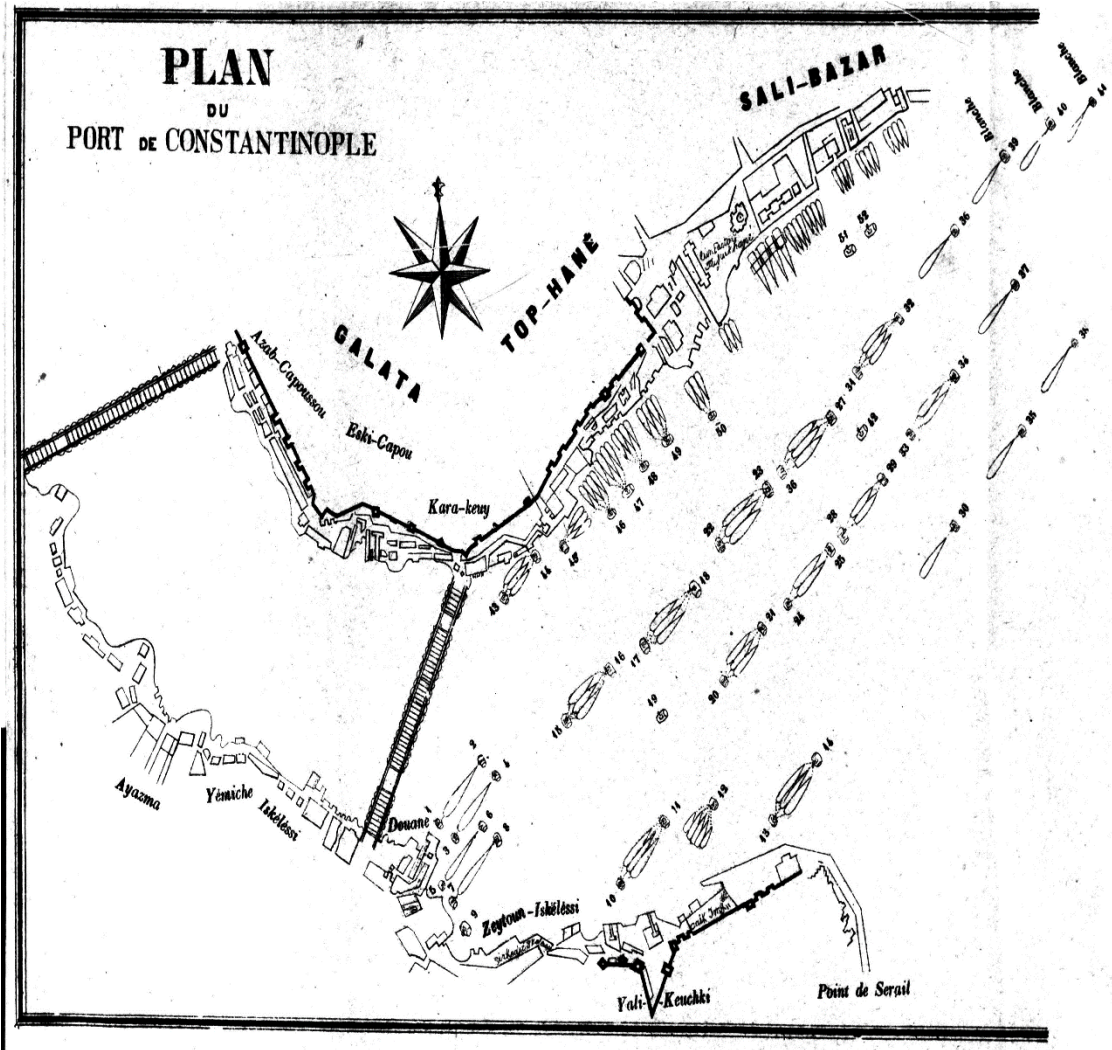
In addition, Istanbul has no docks and warehouses on the trade routes, insufficient means of transportation and roads, poor maintenance of those that exist, almost all of the heavy loads being carried on the backs of people called "hamal" (it is both a waste of time and a financial burden), and the great distances between trade centers were seen as obstacles to the development of the commercial life of Istanbul.

In 1899, despite all the obstacles of England, the establishment of a direct trade line between Istanbul and New York had a positive impact on the commercial relations between the Ottoman Empire and the USA. Thanks to this line, transportation costs and time spent on the road were reduced, thus increasing trade between the Ottoman Empire and the USA.

If we look at the trade of Istanbul in general, the Ottoman Empire and therefore the capital Istanbul were in the position of exporting raw materials and importing finished goods in this period.

EKLER

Ek 1: İstanbul Limanı'nın Planı (1874). (National Archive, Consulate General of The US. Constantinople, 22 September 1874, No: 256).

Osmanlı'da Erkek Giyiminde Kürk Kullanımı ve Kürk Çeşitleri: Tokat Örneği (1771-1830)

Ali Açikel^{a*} Şule Sema Alkoç^b

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,

^aProf. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Tokat/TÜRKİYE
ali.acikel@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9477-6923

^bDoktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat/TÜRKİYE
sule.alkoc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4618-8024

Geliş: 09 Şubat 2024
Kabul: 25 Haziran 2024
Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde ve yayımlanmadan önce iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Kürk, tarihsel süreç içerisinde hep değer verilen ve talep gören bir giysi olmuştur. Kürk, insanlığın ilk dönemlerinde avcı toplum düzeninde avlanan hayvanların derilerinden imal edilen ilk giysi tasarımıdır. Zaman içerisinde gereksinimin devam etmesi ile beraber süsü, değeri ve statüyü gösteren kıyafetlerden biri olmuştur. Tarihi kürk yolu üzerinden Orta Asya ve Rus steplerinden İran, Orta Doğu, Anadolu ve Avrupa'ya ticareti yapılmıştır. Mevcut literatürde eski Türk devletlerinde ve Osmanlılarda kürk kullanımı ve kürk çeşitleri hakkında bazı çalışmalar yer almaktadır. Osmanlılar döneminde taşra şehirlerinde kürk kullanımına dair müstakil bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Tokat şehri ile ilgili giyim kuşam incelemelerinde kürklerden çok az bahsedilmektedir. Bu nedenle 1771-1830 yılları arası dönemde Tokat Şer'iyye Sicillerindeki miras kayıtları çerçevesinde erkeklerin kullanmış oldukları kürk çeşitleri ve kürklerin kaplandıkları kumaş çeşitleri inceleme konusu yapılmıştır. Makalenin amacı, Osmanlı toplumunun bir parçası olan Tokat şehrinde, erkek giyim kuşamının vazgeçilmez kıyafeti kürk üzerinden giyim alışkanlıklarını değerlendirmektir. İnceleme neticesinde Tokatlı erkeklerin kullanmış oldukları toplam yirmi bir kürk çeşidine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tokat, Tereke, Şer'iyye Sicili, Kürk

Use of Fur in Men's Clothing and Fur Types in the Ottoman Empire: The Example of Tokat (1771-1830)

Research Article

* Responsible Author,

^aProf. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Tokat, TURKIYE
ali.acikel@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9477-6923

^bPhD. Candidate, Tokat Gaziosmanpaşa University, sule.alkoc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4618-8024

Received: 09 February 2024
Accepted: 25 July 2024
Published: 10 August 2024

This paper was checked for plagiarism using iThenticate during the preview process and before publication.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY-NC 4.0)

International License

ABSTRACT

Fur has always been a valued and demanded garment throughout history. Fur is the first clothing design made from the skins of animals hunted in the hunter society in the early periods of humanity. As the need continued over time, it became one of the clothes that showed ornamentation, value and status. Trade was carried out from Central Asia and the Russian steppes to Iran, the Middle East, Anatolia and Europe via the historical fur route. In the current literature, there are some studies about the use of fur and fur types in the old Turkish states and the Ottomans. There is no independent study on the use of fur in provincial cities during the Ottoman period. Furs are rarely mentioned in clothing reviews about the city of Tokat. For this reason, the types of furs used by men and the types of fabrics with which the furs were covered were examined within the framework of the inheritance records in the Tokat Şer'iyye Registers between the years 1771-1830. The aim of the article is to evaluate the clothing habits of men's clothing in the city of Tokat, which is a part of the Ottoman society, through fur, which is an indispensable clothing item. As a result of the examination, a total of twenty-one fur types used by the men of Tokat were found.

Keywords: Ottoman, Tokat, Inheritance records, Court Register, Fur

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Açikel, A. Şule Sema Alkoç. Osmanlı'da Erkek Giyiminde Kürk Kullanımı ve Kürk Çeşitleri: Tokat Örneği (1771-1830). *History Studies* 16, no. 3 (2024): 337-353.

Giriş

Kürk kelimesinin kökeni belli olmayıp eskiden beri Türkçede kullanılmaktadır.¹ Giyim eşyası yapmak için bazı hayvanların işlenmiş postunu ya da hayvan postundan yapılan giysiyi ifade eder.² Türkçedeki kürk tabiri için Farsça pöst ve Arapça ferve kelimesi de kullanılmıştır.³ İnsanlar ilk çağlardan beri soğuktan korunmak için hayvan derilerinden yapılmış basit giysiler giymişlerdir. Sonraki devirlerde kürk bir ihtiyaç olmaktan çıkıp lüks giyim eşyası haline gelmiştir. Özellikle Çin, Mısır, Yunan ve Roma toplumlarında alımlı ve süslü kürkler zenginlik ve zarafet simgesi olmuştur.⁴ Toplum içerisinde kürk gibi lüks kabul edilen eşyalar, kişinin yaşadığı çevreye uyum sağlama çabasını, varlığını sergileyecek statüyü veya elit bir tabakada yer almayı, servetinin varlığı veya yokluğunu belirleyici imgeler arasındadır.⁵

Çıkarılan arkeolojik malzemelerden Orta Asya'da hayvancılıkla uğraşan eski Türklerde de kürk kullanımının hayli yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Sibirya'nın güneyinde yaşayan Kırgız Türkleri, kışın samur ve kunduz derisinden kürkler giymişlerdir.⁶ Hunlardan itibaren atlı birliklerin kurulmasıyla savaşlarda deri pantolon giymeye başlanmıştır. Günlük yaşamda ise kumaş pantolonlar tercih edilmiştir. Ayak giyimi çizme ve baş giyimi börk için de deri ve keçe kullanılmıştır. Ön Asya Türklerinde koyun, kuzu, sığır, tilki ve az da olsa ayı kürkü kullanımı yaygın olmuştur. Koyun, keçi ve deve yünü ise kışlık dokumalarda ve keçe üretiminde kullanılmıştır. Yerleşik hayata geçişle beraber dokuma giysilerin oranı artmıştır.⁷ Yine Göktürlere ve Uygurlara ait buluntular içinde kürk elbiselere rastlanmıştır.⁸

Selçuklular da Hun, Göktürk, Uygur, Avar, Hazar ve Oğuzlara benzer kıyafetler kullanmışlardır. Tarihi Kürk Yolu vasıtasıyla Orta Asya ve Rus steplerinden İran, Orta Doğu, Anadolu ve Avrupa'ya kürk yollandığı bilinmektedir. Bu yolun asıl ticaret malları, sincap, sansar, tilki, samur, kunduz ve vaşaktan mamul kürklerdir.⁹ Kürk ticareti XVI. yüzyılda dünyanın farklı kesimlerinde hayli hareketlenmiştir. Kürk lüks giyim eşyası olarak günümüzde de halen kullanılmakta olup en değerli kürkler Kuzey Avrupa, Kuzey Amerika, Sibiryaya ve Hazar Denizi ile Batı Çin arasındaki kesimlerdeki kürk hayvanlarından imal edilmektedir.¹⁰

1. Osmanlılarda Kürk Kullanımı ve Kürk Yapımı

Osmanlıların ilk sultanları döneminde toplum ve devlet geleneği içinde kürk kullanımı fazla yaygın değildir.¹¹ 1437'de Anadolu'yu dolaşan İspanyol gezgin Pero Tayfur seyahatnamesinde Türklerin samur ve kakum kürk kullandığını belirtmiştir.¹² Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçmesi ile kürk kullanımı artmıştır.¹³ XVII. yüzyıldan itibaren malî

¹ Filiz Karaca, "Kürk", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002) 26: 568.

² Heyet, *Türkçe Sözlük*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005) 1286.

³ Mehmet Kanar, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*. (İstanbul: Deniz Kitabevi Yayınları, 2000) 270; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1986) 299.

⁴ Karaca, "Kürk", 568.

⁵ Gülser Oğuz, "Giyinmek mi? Gösteriş mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul'da Kürk Kullanımı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, S. 1(Mart 2018), 129.

⁶ Zeki Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 10: 754.

⁷ Ayten Sezer Arıç, "Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi", *Kultura Narodov Priçernomoriya Dergisi*, No:109, (Ukrayna-Kırım, 2007): 143.

⁸ Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", 754.

⁹ Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", 754-755.

¹⁰ Karaca, "Kürk", 568.

¹¹ Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", 755.

¹² Demet Kopan, "Anadolu'da Deri Giyim Tarihi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 83.

¹³ M. De M. D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*. Çeviren Zerhan Yüksel, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 1978), 91.

sıkıntılarının ortaya çıkmaya başlamasıyla kürke olan talep, hükümet tarafından kontrol edilmeye çalışılmıştır. Ancak Sultan İbrahim devrinde (1640-1648) samur kürke rağbet artmış, saraylardaki köşkler ve odalar samur ve ipekli kumaşlarla kaplanmıştır. Samur giderleri için "samur vergisi" dahi konmuştur.¹⁴ II. Mahmut zamanında yapılan yeniliklere kadar kürk lüks ve gözde giyim eşyası olma özelliğini sürdürmüştür.¹⁵

Oliver, Türkiye Seyahatnamesi'nde, 1790'larda Osmanlı evlerinden hepsinin ahşap ve hava koşullarına karşı dayanıklı olmadıklarından bahsetmiştir. Bu yüzden ne mangal ne de tandır, evlerin ısıtmasında yeterli değildir. Başkentte ve uzak vilâyetlerde ısınmak için insanlar, gündelik yaşamda deriden mamul sağlam ve dayanıklı kıyafetleri seçmişlerdir.¹⁶

Osmanlı toplumunda kürk sahibi olmak bir statü göstergesi olduğundan herkes istediği zaman istediği kürkü giyemezdi. Kürk kullanımı saray tarafından belirlenmiş, önce hükümdar sonra devlet ricali ve ahali giymiştir.¹⁷ Başta saray halkı olmak üzere bir adap ve görgü olarak mevsimlere göre kürk değişimleri yapılırdı. Sonbaharla beraber önce ermin (kakım)¹⁸, üç hafta sonra sincap¹⁹ kürke geçilirdi. Kış geldiğinde ise samur kürk giyilmekteydi. İlkbahara geçişte de yine sincap ve kakım giyilerek yaz mevsimine erişilirdi. Kışın soğuk günlerinde varlıklı kimseler iki veya üç kürkü üst üste giyinmekteydiler.²⁰

Sarayda padişah ve çevresi için kürk dikicileri (cemaat-i postin-düzân-ı hassa) mevcuttu. Sultanlardan bazıları samur kürkü tercih ederken, bazıları da kedigiller familyasından olan hayvan kürklerini tercih etmişlerdir.²¹ Fatih Sultan Mehmet ve III. Selim'in kürk ile resmedildikleri portreler bu açıdan önemlidir.²²

Devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere taltif etmek ve ödüllendirme amacıyla hil'at²³ giydirmeye Türklerde kadim bir gelenektir. Kürk değerli giysi olarak iktidar nezdinde kıymetli bir hil'atdır. Atanılan vazifenin yüksekliğine ve önemine göre kürkün cinsi ve kaplandığı kumaş türü değişmektedir.²⁴ Padişahların kullandığı kollu veya kolsuz, geniş yakalı bir model olan kapaniçe kürk, sadrazam, Kırım hanı, Eflak ve Boğdan voyvodalarına da giydirilmiştir. Kırım hanları ile ileri gelenlere hediye verilen bazen uzun, bazen kalçayı örtecek şekilde kısa bir model olan kontuş, hil'ata iyi bir örnektir.²⁵ D'ohsson, "Bütün kürklerin en değerlisi siyah tilki padişaha mahsustur. Padişah eğer dilerse bu kürkten vezir-i azama hediye olarak verebilir." demektedir.²⁶

¹⁴ Feridun Emecen, "İbrahim", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000) 21: 278-279.

¹⁵ Karaca, "Kürk", 568.

¹⁶ Guillaume Antoine Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)*. Çeviren Oğuz Gökmen, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977), 113-170.

¹⁷ Kopan, "Anadolu'da Deri Giyim Tarihi", 78.

¹⁸ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 647.

¹⁹ Sincap, uzun kuyruk tüyleri ile dikkat çeken kemirici memeli bir hayvandır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "çekelez" olarak da bilinmektedir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sincap> (erişim tarihi: 14.02.2023).

²⁰ D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, 91-92.

²¹ Bahattin Yaman, *Sarayın Terzileri 16-18. Yüzyıl Osmanlı Hassa Kıyafet Birimleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018, s.50-51.

²² Gülsemin Topal, "Fatih Sutan Mehmed'in Ünlü Portresi ve İtalyan Ressam Gentile Bellini", <https://omer.istinye.edu.tr/sites/omer.istinye.edu.tr/files/inline-files/Fatih%20Sultan%20Mehmet%27in%20%C3%9Cnl%C3%BC>, (erişim tarihi: 12.01.2023); Yaman, 50-51.

²³ Hil'at, halife ve hükümdarlar tarafından devlet adamlarına ve sair kişilere verilen şeref elbisesi olup Türkçede kaftan kelimesine karşılık gelmektedir. Mehmet Şeker, "Hil'at", *DİA*, C. 18, İstanbul 1998, 22.

²⁴ Kopan, "Anadolu'da Deri Giyim Tarihi", 77.

²⁵ Karaca, "Kürk", 569.

²⁶ D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, 91-92.

Hayvan postlarının kürke dönüştürülmesi belli bir süreç içinde olmaktadır. Debbagların²⁷ elinde kürk terbiye edildikten sonra tüccarın eline tulum halinde gelmektedir. Kürk; sırt, boyun, göbük ve paça olarak dört şekilde değerlendirilir. Bu dört kısım kürk kendi içinde üç gruba ayrılır: Âlâ (en güzelleri), evsat (orta ölçekli olanlar) ve ednâ (aşağı boylu). Deriler niteliklerine göre küçük küçük parçalar halinde kesilip hepsi bir arada toplanır. Yatkıları aynı yönde olacak şekilde kenarlarından birbirine gayet ince dikişle dikilerek eni boyu tespit edilmiş mozaik bir pafta oluşturulur. Buna kürkçülük terminolojisinde “tahta” denilmektedir. Tahtalar kendisini oluşturan parçaların cinsine göre “âlâ sırt samur”, “evsat sırt vaşak” ve “âlâ nâfe zerdeva”²⁸ gibi isim almaktadır. Tahtalar kürk giysisinin iki ön ve bir arka parçası olarak hazırlandıktan sonra omuz hatları, yan hatlar, kol ve boyun oyukları ile ferve adı verilen kürk kabına kaplanacak hale getirilmektedir.²⁹

Kürklerin iç tarafı ısınmak amaçlı kullanıldığından dolayı dış tarafları değişik kumaşlarla kaplanmıştır. Kürk kaplamada deri kıymetleri ile denk kumaşlar kullanılmıştır. En kıymetli kürkten en adi kürke kadar seraser, çuha (beyaz, yeşil, kırmızı, elvan, sarı, turuncu)³⁰, sof (beyaz, siyah, kırmızı)³¹, 18.yüzyıl ortalarında ise atlas³², kadife³³, şal³⁴, şâlî³⁵, kemha³⁶ gibi dokumalar tercih edilmiştir.³⁷ Seraser, dokumasında baştanbaşa sim veya sırma bulunan ağır, oldukça kıymetli ipek bir kumaştır. Sarayda üst dereceli yöneticilere verilmiştir.³⁸ Serenk³⁹, diba⁴⁰ ve çatma kadife de pahalı kumaşlardandır. Padişahın özel gün ve törenlerde giymiş olduğu “kapaniçe” adı verilen boyu yere kadar, kol boyu etek hizasında, yakasız, yaka yuvarlağı ve önleri kürkle çevrili kaftanın ön çapraz bantları altın, elmas, zümrüt, yakut gibi mücevherlerle süslenmiş seraser kumaşa kaplanan tilki kürkü günümüze kadar ulaşmamıştır. Minyatürlerde ve portrelerde görülmektedir.⁴¹

1.1. Osmanlıda Kullanılan Kürk Çeşitleri

Osmanlı toplumunda çok çeşitli kürkler kullanılmıştır. Bu kürklerin bir kısmı dışarıdan ithal edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Moskova’dan Osmanlı topraklarına önemli miktarda kürk ihraç edilmiştir. Ticareti yapılan samur, kakum, gümüş renkli tilki, mavi tilki

²⁷ Sepi işini yapan, deri tabaklayan kimseye debbag denir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, s. 480.

²⁸ Zerdeva nâfe, ağaç sansarının göbük derisinden yapılan kürktür. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, 684, 1449; Barış Dağlı, “Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği)1 (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007) 51.

²⁹ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 165.

³⁰ Çuha (Çuka), yünlü dokuma, yünden üretilen kalın kumaşa verilen addır. Daha çok erkek esvaplarında kullanılmıştır. Kırmızı çuhalar en makbuldür. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 83.

³¹ Sof, yün ve ince keçi kılından dokunmuş kumaş ve bundan yapılan cübbeye denir. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 208.

³² İnce ipektan sık dokunmuş düz renkli, sert ve parlak, altın ve gümüş tellerle işlenmiş bir kumaş cinsidir. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Atlas_\(kumaş%C5%9F\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Atlas_(kumaş%C5%9F)) (erişim tarihi: 04.002.2024).

³³ Kadife, uzun havlı (tüylü, saçaklı) bir kumaştır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadife> (erişim tarihi: 04.002.2024).

³⁴ Şal, omuza atılmaya veya boyuna sarılmaya mahsus yün kumaştır. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, s. 765.

³⁵ Şâlî, Keşmir keçisi kılından veya tiftiğinden yapılan ince kumaştır. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, s. 766.

³⁶ Kemha, hem çözücü ve hem atkısı ipek olan, üzeri hafif tüylü kumaştır. <https://tekstilbilgi.net/kemha-kumas-nasildir.html> (erişim tarihi: 04.002.2024).

³⁷ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 164.

³⁸ Karaca, “Kürk”, 569.

³⁹ Serenk, üç renkle dokunmuş çiçekli ve benekli bir kumaştır. <https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2021/05/serenk-kumas-nedir-serenk-ozellikleri.html> (erişim tarihi: 04.002.2024).

⁴⁰ Diba, altın ve gümüş işlemeli bir tür süslü ipek kumaştır. <https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2021/01/diba-kumas-ne-demek-diba-nedir.html> (erişim tarihi: 04.002.2024).

⁴¹ Hülya Tezcan, “Kürkün Saltanatı”, *Antik Dekor Dergisi*, 74/1, (2003): 64-72.

ve sincap önemli kürk çeşitlerindedir⁴². XVII. yüzyıl Osmanlı pazarında samur⁴³, vaşak⁴⁴, zerdeva⁴⁵, kakum/kakım⁴⁶, tilki, kursak/karsak⁴⁷, sansar⁴⁸, sincap, çalkafa/çalkafa (kurdun ense postu), tavşan, göçen/kokarca⁴⁹, çakal, kuzu, kedi⁵⁰ kürkleri mevcuttur. Bu derilerin cins ve özelliklerine göre sırt, kafa, nâfe, boyun ve paça gibi kısımları değişik kalitelere piyasada bulunmuştur.⁵¹

Osmanlı piyasasında en değerli olanlar siyah tilki, Sibiryaya gri sincabı, samur, tilki elma yanağı, vaşak, zerdeva ve kakumdur. Halk için üretilen kürklerin Azak nâfesi, Azak'ın siyah bedeni, Bosna çalkafası, kakum, samur kafası, samur paçası⁵², Çerkes zerdevası, zerdeva paçası, zerdeva boğazı, Rumeli sansarı, sansar boğazı, sansar paçası, sincap, beyaz tilki boğazı, tilki paçası, Göllükesri'den gelen tilki nâfesi, Göllükesri'den gelen çalkafa, Cezayir çakalı sırtı, Karaman çakalı ve Cezayir çakalı ablağı çeşitleri mevcuttur.⁵³

Osmanlı ülkesi hakkında eserler kaleme alan yabancı yazarlar da Osmanlıda kullanılan kürklerle alakalı bilgiler vermişlerdir. Örneğin, D'ohsson Osmanlıda sıradan halkın giymiş olduğu kürk çeşitleri hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kış gelince koyun, kuzu, kedi, sincap kürkü giymeyen zenaatkâr, asker, köylü yoktur. Hatta bazıları tilki ve tavşan kürkü de giyer; bunlar basit şehirlinin normal olarak kullandığı kürklerdir. Fiyatları renklerine ve tüylerinin uzunluklarına göre değişir. Ermin (kakum), zerdeva, beyaz tilki, sincap ve samur gibi kürkler ancak çok varlıklı kimselerin gardırobunda bulunur."⁵⁴ Seyyah Oliver'in İstanbul anlatımına göre ise içi kürkle kaplanmış paltolar ihtiyaç, lüks ve devlete hizmet olarak şeref sembolü hil'at giysisi olarak toplumda kabul görmekteydi. Her mevsim kürk değiştirilmekteydi. Yaz mevsiminde içi sincap derisi, dışı Ankara sofundan yapılan serj⁵⁵ kumaş kaplı bir manto giyilmekteydi. Taşra zenginleri ithal ince kürk bulamazlarsa paltonun veya hırkanın altına ne bulurlarsa onu giyerlerdi. Çakal, tavşan, kuzu veya koyun derisini kumaşlarla kaplatırlardı.⁵⁶

1.2. Osmanlı Elbise Nizamnamelerinin Kürk Kullanımına Getirdiği Sınırlamalar

Diğer toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de kıyafet düzenlemeleri yapılmış, bu

⁴² Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", s. 756.

⁴³ Samur/semmur, zerdeva veya sansar sincinden Sibiryaya cihetlerinde bulunur bir hayvandır ki kürkü pek makbuldür. Şemseddin Samî, *Kamûs-ı Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987) 735-736; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1969) 202.

⁴⁴ Vaşak, kedigiller familyasından kulakları sivri, dişleri ve tırnakları keskin yırtıcı bir hayvandır. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 2082.

⁴⁵ Zerdava, İskandinavya ve Rusya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan küçük, etçil, memeli, ağaç sansarıdır. <http://www.lugatim.com/s/ZERDEVA>, (erişim tarihi: 8.12.2022).

⁴⁶ Kakım, su kenarlarında, tarlalarda ve kırsalda yaşayan bacakları ve kuyruğu kısa, vücudu uzun bir gelincik türüdür. <https://www.bilimma.com/kakim-buyuk-gelincik/>, erişim tarihi:8.12.2022.

⁴⁷ Karsak, soluk kahverengi, karnı beyaz tüylü, kısa kulaklı bozkır tilkisidir. Dağlı, "Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma", 156.

⁴⁸ Sansar, sansargiller familyasından kedi gibi ince bir vücudu, uzun ve bol tüylü kuyruğu olan etçil bir hayvandır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sansar> (erişim tarihi:14.02.2023).

⁴⁹ Göçen/göçgen, Kamûs-ı Türkî'de tavşan yavrusu, benekli tavşan, kır sansarı ve yer köstebeği olarak tarif edilirken Barış Dağlı samura benzer bir hayvan diye tanımlamaktadır. Şemseddin Samî, *Kamûs-ı Türkî*, 1192: Dağlı, "Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma", 121.

⁵⁰ Kedi, sözlükte memeli, köpek dişleri iyi gelişmiş, çevik ve kuvvetli, evcil, küçük hayvan, pisik olarak tanımlanır. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 1126.

⁵¹ Karaca, "Kürk", 568.

⁵² Paça, hayvanda postun bacak kısmıdır. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 163.

⁵³ Karaca, "Kürk", 568.

⁵⁴ D'ohsson, 91.

⁵⁵ Serj, mevsimlik elbiselerde kullanılan dimi (iç dokuması köşegen) desenli, genellikle kurşuni tonlarda düz renkli yünlü kumaştır. <https://kumaszade.com/altinyildiz-serj-kumas-nedir/> (erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

⁵⁶ Gökmen, *Türkiye Seyahatnamesi*, 113-170.

düzenlemelerde kürk kullanımı ile ilgili maddeler konulmuştur.⁵⁷ 16. yüzyıl tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âli, bir eserinde devlet büyükleri ile uşakların ayrı kıyafet giymelerinin önemine değinmiştir. Mustafa Âli, “Aşağı tabakalar, yukarıdakilerin giydiklerine, samur kürklere, değme abayilere, onlara benzer giyim kuşama el uzatmayalar. Her zümre haddini bilen kişiye rahmet etti.” diyerek kıyafetlerle ilgili düzensizlikten memnun olmadığını belirtmiştir.⁵⁸ Çok uluslu ve çok dinli bir yapıya sahip Osmanlı Devleti’nde toplum düzenini sağlamak için giyim kuşam ile ilgili düzenlemelerde Müslüman ve gayrimüslim kıyafetlerinde renk, desen ve model öğelerinin farklı olması gözetilmiştir.⁵⁹

18.yüzyıla ait bir buyruldu mecmuasında vaşak ve kakum kürklerinin kullanımı ile alâkalı 1765-66 yıllarına ait bilgiler mevcuttur.⁶⁰ I. Abdülhamit devrinde hazırlanan 1776 yılı Elbise Nizamnamesi’nde genel olarak tüketim çılgınlığının ekonomik alanda olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir.⁶¹ Yine bu elbise nizamnamesinde devlet ricalinin giyimine ait olan samur, kakum, vaşak, nimten⁶², bol yenli erkân kürkü ve çiçekli Hint kumaşından entari ve kaftanların halk tarafından kullanımı yasaklanmıştır.⁶³

III. Selim, 1791 yılında reaya, esnaf ve askeri sınıftan kimselerin birbirlerinden ayırt edilemeyecek duruma gelmelerinden dolayı Elbise Nizamnamesi’nin yeniden düzenlenmesini istemiştir.⁶⁴ Hint, İran ve Frengistan’dan gelen kumaşların Osmanlı piyasasının dengesini sarstığı belirterek devlet ricalinin çiçekli kaftanlar, samur ve vaşak kürkleri, İngiliz çuhası kullanmaları ile lüks ve israf yaygınlaştığından devlet parasının dışarı çıkmaması için yerli kumaşların özellikle Ankara ve İstanbul’da üretilenlerin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Devlet memurlarından kendisi gibi İstanbulkâri kumaş giymelerini, kıyafette israf ve gösterişe kaçanların tespit edilerek cezalandırılmalarını istemiştir. Ayrıca, Müslümanların kavukları ve ayakkabıları için sarı renk, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları için kırmızı renk, Rumların siyah, Yahudilerin mavi renk kullanmaları konusunda sadrazamı uyarmıştır.⁶⁵

19 Nisan 1803 tarihli nizamname ile halk ve esnaftan kişiler sınıflarının kıyafetleri dışında giysi, mücevherli hançer ve bıçak kullanmaktan menedilmişlerdir.⁶⁶ Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin Müslümanların giyimine benzeyen elbise giymeleri şer’an ve örfen yasaklanmıştır. Bu çerçevede halkın kakum, karsak, su samuru ve vaşak kürkleri ile elvan sof, şali biniş ve hintkâri şal giymeleri yasak kapsamına alınmıştır. Tüm uyarılara rağmen Müslüman halk tabakasından kimselerin üst tabakanın giydiği kakum ve su samuru kürkleri kullandıkları belirlenince durumun menedilmesi için şehirlerin üst düzey idarecilerine

⁵⁷ Namık Sinan Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60/4 (2005): 243.

⁵⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâidü’n- Nefâis fî Kavâidi’l Mecalis (Ziyafet Sofraları)*. Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, (İstanbul: Tercüman 1001 Eser, 1978) 190.

⁵⁹ Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, 245.

⁶⁰ Ahmet Önal, “18. Yüzyıla Ait Buyruldu Mecmuası (Türk Tarih Kurumu Y.70- Değerlendirme, Transkripsiyon)” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006) 38, 161-162.

⁶¹ Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, 256.

⁶² Nimten, beden boyu bele kadar gelen ve iç gömleğin üstüne giyilen yarım mintandır. Şemseddin Samî, *Kamûs-ı Türkî*, 1410.

⁶³ Zeki Tekin, “Osmanlılarda Kürk Kullanımı”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 10: 644.

⁶⁴ Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, 253.

⁶⁵ Uğur Ünal, “İdari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi* 14 (2003): 283, https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000501.

⁶⁶ Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, 256.

emirler yazılmıştır.⁶⁷ Bu emirlere rağmen giyim ihlallerinin önüne geçilememiş, devamlı yeni emirler çıkarılmıştır.

2.Tereke Kayıtlarına Göre Tokat'ta Erkek Giyim Kuşamında Kürk

Osmanlı Devleti merkez ve taşrasında kullanılan kürklerin Tokat şehrindeki kullanım durumlarını ortaya koymak ve kıyafet nizamnamelerine uyulup uyulmadığını tespit etmek için 1771- 1830 yılları arasında tutulan 1, 2, 9, 20, 28 ve 34 numaralı Şer'iyeye Sicillerinde yer alan toplam 560 (197'si Gayrimüslim, 363'ü ise Müslüman) erkek tereke⁶⁸ kaydındaki kürk verileri değerlendirilecektir. Zira kürk konusu Tokat'ta giyim kuşamla ilgili çalışmalarda çok sınırlı düzeyde incelenmiştir.⁶⁹ Tespit edilen verilerinden kürklerin çeşitleri, fiyatları ve kürklerle birlikte kullanılan kumaşlar hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde, aşağıda Tokat'ta kullanılan kürkler, bunların çeşitleri ve fiyatları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1. Tokat'ta Tercih Edilen Kürk Çeşitleri

Terekelere kürkler üç şekilde kaydedilmiştir. İlk olarak, bazı kürkler tür bilgisi olmaksızın kullanım durumu, beden boyutu ve renklerine göre yazılmışlardır. Kullanım durumu ve boyutuna göre; müstamel kürk⁷⁰, köhne kürk⁷¹, sagir kürk⁷² ve köhne sagir kürk⁷³ gibi çeşitleri mevcuttur. Renklerine göre; boyama kürk⁷⁴, beyaz kürk ve alaca kürk gibi türlerine rastlanmaktadır. İkinci olarak, bazı kürkler imal edildikleri hayvan postları adlarıyla kullanım durumları belirtilerek kaybedilmişlerdir. İmal edildikleri hayvan postları bakımından

⁶⁷ Kıyafet kısıtlamaları için şu yayınlara bakılabilir: Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum* içinde., Editör Arif Bilgin (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015). 230-263; Betül İpşirli Argıt, "An Evaluation of the Tulip Period and the Period of Selim III in the Light of Clothing Regulations", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 24, (2004): 11-28; Câbî Ömer Efendi, Tarih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni: tahlil ve tenkidli metin II. Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003) 2: 136, 753-773; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid 1789-1807*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946; Ahmet Refik Altınay, *İstanbul Hayatı: Hicri On üçüncü Asırda: 1200-1255*. (İstanbul: Enderun Yayınları, 1988) 11; Hasan Çağlar, "İstanbul Kadılığı 76 Numaralı Emir ve Ferman Defteri: (1211-1217/1796-1803)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993); Ahmet Eryüksel, "İstanbul Kadılığı 213 no'lu Ferman Defterine Göre 1831-1863 Senelerinde Sosyal ve İktisadi Hayata Dair Kararlar", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990); İrfan Küçükköy, "II. Mahmut Dönemine Ait İstanbul Kadılığı 154 no'lu Ferman Defterinin İzahlı Tahlili", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987); Gülay Köse, "2 Numaralı Buyruldu Defterinin (1826-1839) Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu", (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2019; Azize Gönüllü, "1813-1822 Senelerine Ait İstanbul Kadılığı 135 no'lu Evamir-i Ferman Defteri Neşri", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989) 41, 183, 214, 242, 344, 361.

⁶⁸ İslam feraiz (miras) hukukunda vefat eden kişilerden kalan mallar için kullanılan terimdir. Bu terim yerine muhalefât ve metrukât tabirleri de kullanılır. Tahsin Özcan, "Muhalefât", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002) 30: 405.

⁶⁹ Örnek bir çalışma için bkz. Murat Hanılçe, "Şeriye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokat'ta Giyim", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, (2011), 430.

⁷⁰ Müstamel, kullanılmış olan, yeni olmayan demektir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 144.

⁷¹ Köhne, eskiyip yıpranmış bakımsız kalmış anlamına gelir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 1227.

⁷² Sagir, küçük, ufak demektir. Şemseddin Samî, *Kamûs-ı Türkî*, 826.

⁷³ Tokat Şer'iyeye Sicili (TŞS) 20, 124/1.

⁷⁴ Boyama kürk, rengi boya ile sonradan verilmiş olan kürk demektir. Dağlı, "Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma", 51.

çalkafa⁷⁵, göçen/göçgen⁷⁶, karsak⁷⁷, kedi⁷⁸, kuzu⁷⁹, nâfe⁸⁰, samur⁸¹, sansar⁸², sincap⁸³, tırnak⁸⁴, vaşak⁸⁵, zerdeva⁸⁶ kürk çeşitleri tespit edilmiştir. Bu kürklerin kullanım durumlarına göre, yeni, müstamel ve köhne; boyutlarına göre, sagir; renklerine göre beyaz, yeşil ve alaca gibi çeşitleri de bulunmaktadır. Son olarak, bazı miras kayıtlarında kürk parçaları⁸⁷ ve kürk hurdalarına⁸⁸ rastlanmaktadır. Kürtler kıymetli olduğundan parça kürkler ve çok eski (hurda) kürkler de mirasa konu edilmişlerdir.

2.2. Tokat'ta Tercih Edilen Kürk Kaplama Çeşitleri

Hayvan derileri kıymetli kumaşlarla kapanarak kaplama kürkler imal edilmiştir. Osmanlı devri Tokat mahkemesinde tutulan erkek miras kayıtları içerisinde kumaş kaplı kürkler de tespit edilmiştir. Tespit edilen kürk kaplama-yüzlleme çeşitleri; bez⁸⁹, çuka, gezi⁹⁰, germsud⁹¹ ve hatayi⁹² kaplı kürkler ile renkli yüzlü kürkler olarak gruplanabilir.

Miras kayıtlarında bez yüzlü kürk, bez kaplı nâfe kürk⁹³, bez yüzlü kurt kürk, bez kaplı kurt kürk; çuka kaplı çalkafa kürk, köhne çukaya kaplı kürk⁹⁴, çuka yüzlü nâfe kürk, göz çukaya kaplı köhne nâfe kürk⁹⁵, göz çuka kaplı zerdeva kafası kürk, müstamel çuka yüzlü sansar kürk, çuka kaplı kuzu kürk, köhne çuka kaplı çakal kürk⁹⁶ ve çuka yüzlü kurt kürk⁹⁷; beyaz gezi yüzlü kürk, sarı geziye kaplı samur kürk, gezi yüzlü sansar kürk⁹⁸ ve gezi yüzlü sincap kürk; germsud kaplı zerdeva paça derisi kürk, köhne germsud kaplı sansar kürk⁹⁹, köhne germsud yüzlü sincap kürk; hatayi kaplı zerdeva paçası kürk¹⁰⁰; yeşil yüzlü kürk, yeşil çuka kaplı köhne çalkafa kürk, mai yüzlü hil'at kürk, kırmızı çukaya kaplı göçen kürk, köhne yeşil çuka kaplı tırnak kürk, mai çuka kaplı kürk, yeşil çuka kaplı nâfe kürk, müstamel yeşil çuka kaplı nâfe kürk, mai germsud yüzlü kürk, yeşil çuka kaplı köhne zerdeva kontuş¹⁰¹

⁷⁵ TŞS 1, 334/4; TŞS 9, 130/3; TŞS 28, 19/1.

⁷⁶ TŞS 1, 239/3; TŞS 1, 237/2; TŞS 1, 360/2.

⁷⁷ TŞS 2, 64/2; TŞS 2, 30/1.

⁷⁸ TŞS 1, 334/4; TŞS 1, 304/2; TŞS 2, 30/1; TŞS1, 242/2.

⁷⁹ TŞS 1, 310/2; TŞS 2, 82/2; TŞS 9, 4/2; TŞS 2, 30/1.

⁸⁰ TŞS 2, 138/1; TŞS 2, 142/1; TŞS 1, 251/2; TŞS 28, 136/2; TŞS 1, 193/2; TŞS 2, 30/1; TŞS 1, 242/2; TŞS 2, 30/1; TŞS 1, 171/2.

⁸¹ TŞS 28, 38/1; TŞS 28, 76/3; TŞS 28, 34/1; TŞS 9, 106/3; TŞS 34, 130/1.

⁸² TŞS 9, 17/2; TŞS 2, 53/2; TŞS 1, 247/1; TŞS 2, 30/1.

⁸³ TŞS1, 181/1; TŞS 1, 251/2.

⁸⁴ Hayvanların ayak tırnakları postlarından imal edilmiştir. Abdülkerim Özeydin, "Av- İslâm Tarihi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991) 6: 101. Miras kayıtlarında tırnak kürk ve tırnak tulum kürk çeşitlerine rastlanmıştır. TŞS 2, 30/1.

⁸⁵ TŞS 9, 119/2; TŞS 34, 130/1; TŞS 34, 140/1; TŞS 2, 64/2.

⁸⁶ TŞS 2, 138/1; TŞS 2, 64/2; TŞS 20, 172/1; TŞS 9, 70/2.

⁸⁷ TŞS 1, 259/3.

⁸⁸ TŞS 2, 82/2.

⁸⁹ Bez, pamuk veya ketenden imal edilen ve pek çok çeşidi bulunan dokumadır. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, 291.

⁹⁰ Gezi, ipek ve iplikle karışık hareli bir kumaştır; bir arşın eninde dokunur olduğu için gezi adı verilmiştir. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 125.

⁹¹ Germsud, kışlık bir tür kumaş olarak türüdür. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 122.

⁹² Hatayi, özgüsü ham ipek olup ipek ve klaptanla dokunmuş sert bir kumaş türüdür. <https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2021/11/hatayi-kumas-hatai-nedir-hatayi-dokuma.html> (erişim tarihi: 05.02.2024).

⁹³ TŞS 1, 264/3.

⁹⁴ Örnek olarak bk. TŞS 20, 172/1.

⁹⁵ TŞS 9, 70/2.

⁹⁶ Örneğin, TŞS 1, 310/2.

⁹⁷ TŞS 28, 24/2.

⁹⁸ TŞS 28, 73/1.

⁹⁹ TŞS 1, 229/2.

¹⁰⁰ TŞS 1, 245/2.

¹⁰¹ Kontuş (Kontoş), Kırım beylerinin giydikleri yüzü harçlı, dar kollu üstlük giysisi olup kapanıçanın bir çeşididir. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 158.

kürk¹⁰², turuncu germsud kaplı sincap kürk¹⁰³, müstamel sarı çuka yüzlü sincap kürk¹⁰⁴, mai bez kürk yüzü¹⁰⁵; işleme şali yüzlü samur zenne kürk¹⁰⁶; sof kaplı sincap kürk¹⁰⁷ çeşitleri mevcuttur.

2.3. Tokat'ta Kullanılan Kürk Modelleri

Osmanlı Devleti'nde kürkün değişik giysi formları kullanılmıştır. Erkek giyiminde diğer giysiler için kullanılan kesimler kürklerde de tercih edilmiştir. Tereke kayıtlarından ülke genelinde kullanılan kürk modellerinden bazılarının Tokat'ta da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Tokat erkek miras kayıtlarında beden¹⁰⁸, biniş¹⁰⁹ ve cübbe¹¹⁰ kürk modellerine sıklıkla rastlanmaktadır. Beden kürk modeli için köhne gezi kaplı beden kürk¹¹¹, müstamel germsud yüzlü beden kürk¹¹², çuka kaplı beden nâfe kürk¹¹³, köhne sansar boğası beden kürk¹¹⁴ ve boğası yüzlü sincap beden kürk¹¹⁵; biniş kürk modeli için müstamel samur biniş kürk¹¹⁶, köhne zerdeva biniş kürk¹¹⁷ ve çuka yüzlü sansar sırtı biniş kürk¹¹⁸; cübbe kürk modeli için ise köhne kakum cübbe kürk¹¹⁹, cübbe kürk¹²⁰, köhne cübbe kürk¹²¹, nâfe cübbe kürk¹²², köhne nâfe cübbe kürk¹²³, müstamel zerdeva cübbe kürk¹²⁴, köhne sansar cübbe kürk¹²⁵, köhne sansar boğası cübbe kürk¹²⁶, köhne sincap cübbe kürk¹²⁷, köhne germsud yüzlü sincap cübbe kürk,¹²⁸ köhne kuzu cübbe kürk¹²⁹ ve müstamel cübbe vaşak kürk¹³⁰ çeşitleri tespit edilmiştir.

Tokat miras kayıtlarında mevcut olan beden, biniş ve cübbe kürk modelleri aşağıdaki görsellere uymaktadır. Beden kürk (soldaki resim), II. Osman'ın resmedildiği bir çalışmada mevcuttur. Kırmızı kumaşla kaplanan kakum kürk, beden boyuna kadar gelen kısa bir ceket şeklinde tasarlanmıştır. Ceketin ön tarafını kapatmak için ucu püsküllü sırmadan yapılmış çaprazlar kullanılmıştır. Kol ve geniş yaka uçlarında kürk kullanılmıştır.

¹⁰²TŞS 1, 191/2.

¹⁰³ TŞS 1, 268/1.

¹⁰⁴ TŞS 1, 179/1.

¹⁰⁵ TŞS 28, 34/1.

¹⁰⁶ TŞS 34, 130/1.

¹⁰⁷ TŞS 34, 128/1.

¹⁰⁸ Beden, bedenkâr, eskiden büyük devlet memurlarının giydiği kakum kürkle kaplı kısa cekettir. Dağlı, "Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma", 43.

¹⁰⁹ Biniş, ulemanın ve üst makamlarda bulunanların giydikleri geniş cübbeye verilen isimdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I. (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993) 235.

¹¹⁰ Cübbe, yakası mintan yakası gibi iki parmak yükseklikte olup, kolları bol ve el üstüne kadar uzanan ve eteği diz kapaklarına kadar inen üst giysisidir. Dağlı, "Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma", 62.

¹¹¹ TŞS 1, 331/4.

¹¹² TŞS 28, 34/1.

¹¹³ TŞS 1, 279/2.

¹¹⁴ TŞS 1, 181/1.

¹¹⁵ TŞS 1, 181/1.

¹¹⁶ TŞS 9, 135/1.

¹¹⁷ TŞS 20, 172/1.

¹¹⁸ TŞS 1, 181/1.

¹¹⁹ TŞS 2, 64/2.

¹²⁰ TŞS 2, 138/1.

¹²¹ TŞS 1, 255/1.

¹²² Örneğin, TŞS 2, 64/2.

¹²³ TŞS 1, 191/2.

¹²⁴ TŞS 28, 116/2.

¹²⁵ TŞS 1, 181/1.

¹²⁶ TŞS 1, 181/1.

¹²⁷ TŞS 2, 71/1.

¹²⁸ TŞS 1, 181/1.

¹²⁹ TŞS 1, 237/2.

¹³⁰ TŞS 34, 140/1.

Resim 1: Osmanlı'da Kullanılan Kürk Modelleri¹³¹

Biniş kürkün (ortadaki resim), kol boyu elleri kapatacak kadar uzun ve yan yırtmaç detayından yukarı katlanmışdır. Yakası mintan yakası şeklinde iki parmak uzunluğunda, boyu tam boy uzunluğuna yakındır. Buradaki biniş kürk kakum kürke benzemektedir. Dış kaplamasında ise beyaz, kırmızı, mavi ve siyah renkli derilerle süslenmiş bir ferde kullanılmıştır. Cübbe kürk (sağdaki resim) ise Ünver'in Fransızca basılmış Türk Kostümleri ile ilgili albümden edindiği minyatürler içerisinde yer alan şeyhülislam kıyafetinde görülmektedir. Orijinali renkli olup siyah beyaz baskı ile basılmıştır. Giysi, kol yenleri geniş ve tam boy uzun, içi yine kakum kürk, açık düz renkli bir kumaşla kaplanmış, yakası iki parmak uzunluğunda olan bir cübbedir. Tokat miras kayıtlarında mevcut olan kürklerin İstanbul'da yapılmış olan çağdaş eserlerde görülmüş olması oldukça önemlidir.

2.3. Tokat'ta Kürk Fiyatları

İhtiyaç için kullanıldığından ötürü üst, orta ve alt gelir grubunda da kürk kullanımı mevcuttur. Kürkün fiyat aralığı geniş bir yelpazeye sahiptir. Alım gücüne göre herkesin kullanmış olduğu kürkler değişmektedir. 150 kuruşun üzerinde fiyatı olan kürkler pahalı kürk kategorisi olarak değerlendirilebilir. Bu kategori için birkaç örnek şöyledir: Çalkafa kürk 500 kuruş¹³², samur kürk 480 kuruş¹³³, mai yüzlü vaşak kürk 350 kuruş¹³⁴, gezi yüzlü zerdeva kürk 250 kuruş¹³⁵, işleme yüzlü kakum kürk 180 kuruş¹³⁶ ve germsud yüzlü samur kürk 150 kuruş¹³⁷. 30-150 kuruş arası kürkler orta fiyatlı kürkler olarak kabul edilebilir. Bu kategori için şu örnekler sıralanabilir: Boyama hil'at kürk 100 kuruş¹³⁸, Rumili nâfesi kürk 80 kuruş¹³⁹, gezi yüzlü sincap kürk 80 kuruş¹⁴⁰, sagir çuka yüzlü kurt kürk 60 kuruş¹⁴¹ ve germsud kaplı göçen

¹³¹ Soldaki resim, beden kürke örnektir. Seyfi Bakan, *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*, "Anonim Albüm, Sultan II. Osman". (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014) 168. Ortadaki resim, biniş kürke örnektir. Burçak Evren- Dilek Girgin Can, *Yabancı Gezinler ve Osmanlı Kadını*. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997) 103. Sağdaki resim, cübbe kürke örnektir. Süheyl Ünver, *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz*, "Resim 7 Müftü (Şeyhülislam)". (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

¹³² TŞS 9, 119/2.

¹³³ TŞS 28, 38/1.

¹³⁴ TŞS 34, 130/1.

¹³⁵ TŞS 34, 122/1.

¹³⁶ TŞS 34, 130/1.

¹³⁷ TŞS 28, 76/3.

¹³⁸ TŞS 34, 140/1.

¹³⁹ TŞS 34, 127/2.

¹⁴⁰ TŞS 34, 122/1.

¹⁴¹ TŞS 34, 8/2.

kürk 35 kuruş¹⁴². 30 kuruşun altındaki kürkler ise ucuz kürkler olarak tanımlanabilir. Bu kategori için şu örnekler verilebilir: Karsak kürk 25 kuruş¹⁴³, vaşak sadesi 10 kuruş¹⁴⁴, bez yüzlü kurt kürk 8 kuruş¹⁴⁵, sagir köhne zerdeva kürk 6 kuruş¹⁴⁶, köhne karsak germsud kaplı kürk 5 kuruş¹⁴⁷, köhne sincap cübbe kürk 3 kuruş¹⁴⁸, köhne kuzu cübbe kürk 1 kuruş¹⁴⁹ ve köhne nâfe kürk 0,5 kuruş¹⁵⁰.

Halil İnalçık'ın Bursa terekeleri üzerine yapmış olduğu çalışmada 1.000 akçeden aşağı tereke sahipleri fakir, 1.001 akçe -10.000 akçe arası orta halli, 10.000 akçadan yukarı olanlar varlıklı grubu oluşturmaktadır.¹⁵¹ Tokat'taki 560 erkek tereke toplamları Halil İnalçık'ın tespitine göre kuruş üzerinden hesaplanarak aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmiştir. Tablo verilerine göre, fakir olanların oranı % 64 (toplam tereke miktarı içindeki payları % 11); orta hallilerin oranı % 30 (toplam tereke içindeki payları % 34); varlıklı olanların oranı ise % 6 (toplam tereke içindeki oranları % 55)'dir. En kaliteli kürkler tereke toplamı yüksek varlıklı insanların miraslarında çıkmıştır. Orta fiyatlı kürkler hem varlıklı hem de orta halli grubun giysileri içinde vardır. Ucuz fiyatlı kürkler ise varlıklı¹⁵², orta halli¹⁵³ ve fakir insanların miraslarında mevcuttur.

	Fakir Grup	Orta Halli Grup	Varlıklı Grup	Toplam
Kişi sayısı	360	167	33	560
Servet toplamı (Kuruş)	140.554,50	445.047	706.910	1.212.511,50

Tablo 1. Miras Kayıtlarına Göre Tokat'ta Servet Aralığı (1771-1830)

2.4. Osmanlı Elbise Nizamnamelerine Göre Tokat'ta Kürk Kullanımı

Elbise nizamnamelerinde kürk kullanımına getirilen kısıtlamalara Tokat'ta hem ahali hem de idarecilerin genel olarak uyduğu görülmektedir. Terekelerde Tokat'ta yöneticilerin giyimlerinde sadece padişahın kullanmakta olduğu kürk cinslerine rastlanmamıştır. Resmî, dinî ve yerel unvanlı kişilerin ise yurt dışından temin edilen daha pahalı kürklerin yanı sıra yerli ve uygun fiyatlı kürkleri de kullandıkları görülmektedir. Halktan kişilerin ise daha ucuz, bulunması kolay ve yerel kürklerle ısındıkları tespit edilmiştir.

Tokat'ta yaşamış olan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler, Müslümanların giyimine benzeyen elbise giyme yasağına uymuştur. Saray erkânının giymiş olduğu kakum, karsak, vaşak, su

¹⁴² TŞS 2, 158/3.

¹⁴³ TŞS 2, 64/2.

¹⁴⁴ TŞS 1, 242/2.

¹⁴⁵ TŞS 28, 137/1.

¹⁴⁶ TŞS 9, 70/2.

¹⁴⁷ TŞS 1, 331/4.

¹⁴⁸ TŞS 2, 71/1.

¹⁴⁹ TŞS 1, 237/2.

¹⁵⁰ TŞS 1, 251/2.

¹⁵¹ Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* içinde., (İstanbul: Eren Yayınları, 1993), 191-192.

¹⁵² Örnek olarak bkz. TŞS 2, 64/2.

¹⁵³ Örnek olarak bkz. TŞS 2, 71/1.

samuru kürk gayrimüslim tebaanın kayıtlarında bulunmamaktadır. Buna ek olarak Müslim ve gayrimüslim halk sansar, nâfe, göçen, kurt, kuzu, kedi, zerdeva ve çalkafa kürkleri ortak olarak kullanmışlardır. Kaplama kürklerde tercih edilen ortak kumaş çuka olmuştur. Kaplama kürklerde bez, germsud, hatayi ve gezi diğer kumaş çeşitleridir. Modelde ise gayrimüslimler daha fazla cübbe kesimli kürk giymişlerdir.

2.4.1. Yönetici Zümre ve Unvanlı Kişiler İçerisinde Kürk Kullanımı

Üst düzey devlet memurlarından kaymakamü'l-eşraf Yağcızâde Seyyid Hüseyin Bey'in mai yüzlü vaşak kürk¹⁵⁴, Kasımoğlu Abdurrahman Ağa'nın samur kürk¹⁵⁵, eski voyvoda el-Hac İbrahim Ağa'nın karsak kürk¹⁵⁶, eski nühas (bakır) emini Ahmed Ağa'nın müstamel germsud yüzlü beden kürk¹⁵⁷ miraslarında mevcuttur.

Tokat'ta, isminin önünde şeyh, hacı, molla, seyyid, ağa, efendi, beşe, alemdar, oğlu gibi unvanı bulunan kişilerin giymiş oldukları kürk çeşitleri şöyledir: es-Seyyid eş-Şeyh Hasan Efendi sof kaplı sincap kürk ve köhne zerdeva kürk¹⁵⁸, es-Seyyid Emin göçen kürk¹⁵⁹, el-Hac Abdülkerim Ağa sansar kürk¹⁶⁰, es-Seyyid el-Hac Salih Efendi köhne çalkafa kürk¹⁶¹, nalband es-Seyyid İnce Mehmed Ağa müstamel çuka yüzlü kurt kürk¹⁶², es-Seyyid Hasan Ağa müstamel samur biniş kürk¹⁶³ ve Çukadar Salih Ağa köhne zerdeva biniş kürkü¹⁶⁴ kullanmışlardır.

Yönetici zümrenin kullanmış olduğu başlıca kürkler ise şöyledir: Hil'at kürk¹⁶⁵, kakum kürk¹⁶⁶, samur kürk¹⁶⁷, sansar kürk¹⁶⁸, işleme yüzlü kakum kürk¹⁶⁹, germsud kaplı göçen kürk¹⁷⁰, sarı geziye kaplı samur kürk¹⁷¹, göz germsud kaplı zerdeva kürk¹⁷², gezi yüzlü zerdeva kürk¹⁷³, sof kaplı sincap kürk¹⁷⁴, patiska yüzlü vaşak kürk¹⁷⁵, köhne gezi kaplı beden kürk¹⁷⁶, müstamel germsud yüzlü beden kürk¹⁷⁷, müstamel samur biniş kürk¹⁷⁸, köhne cübbe vaşak kürk¹⁷⁹, peten yüzlü sansar kürk¹⁸⁰ ve Rumili nâfesi kürk¹⁸¹.

¹⁵⁴ TŞS 34, 130/1.

¹⁵⁵ TŞS 28, 38/1.

¹⁵⁶ TŞS 2, 64/2.

¹⁵⁷ TŞS 28, 34/1.

¹⁵⁸ TŞS 34, 128/1.

¹⁵⁹ TŞS 1, 239/3.

¹⁶⁰ TŞS 1, 181/1.

¹⁶¹ TŞS 34, 122/1.

¹⁶² TŞS 28, 136/2.

¹⁶³ TŞS 9, 135/1.

¹⁶⁴ TŞS 20, 172/1.

¹⁶⁵ TŞS 34, 140/1.

¹⁶⁶ TŞS 34, 126/1.

¹⁶⁷ TŞS 28, 38/1.

¹⁶⁸ TŞS 9, 17/2.

¹⁶⁹ TŞS 34, 130/1.

¹⁷⁰ TŞS 2, 158/3.

¹⁷¹ TŞS 9, 119/2.

¹⁷² TŞS 1, 279/2.

¹⁷³ TŞS 34, 122/1.

¹⁷⁴ TŞS 34, 128/1.

¹⁷⁵ TŞS 28, 38/1.

¹⁷⁶ TŞS 1, 331/4.

¹⁷⁷ TŞS 28, 34/1.

¹⁷⁸ TŞS 9, 135-1.

¹⁷⁹ TŞS 2, 64/2.

¹⁸⁰ TŞS 28, 101/1.

¹⁸¹ TŞS 34, 127/2.

2.4.2. Müslüman Ahalinin Kürk Kullanımı

Müslüman ahali arasında tüccar ve esnaflar da birçok kürk çeşidi kullanmışlardır. Örneğin, Mehmed bin Abdullah'ın turuncu germsud kaplı sincap kürk¹⁸², Mehmed bin Hasan'ın köhne beyaz kedi kürk¹⁸³, Ahmeb bin Bektaş'ın köhne sansar kürk¹⁸⁴, Salih bin Hasan'ın köhne nâfe kürk¹⁸⁵, alaca kürk¹⁸⁶, köhne kürk¹⁸⁷, çalkafa kürk¹⁸⁸, çuka yüzlü kurt kürk¹⁸⁹ ve hallaç Salih bin Ahmed'in sagir çuka yüzlü kurt kürk¹⁹⁰ kullandıkları tespit edilmiştir.

2.4.3 Gayrimüslim Halkın Kürk Kullanımı

Çalışmanın kapsadığı dönemde Tokat'ta gayrimüslimlerin kullanmış oldukları başlıca kürk çeşitleri şunlardır: Bez yüzlü kürk, çalkafa kürk¹⁹¹, göçen kürk¹⁹², beyaz germsud kaplı alaca cübbe göçen kürk¹⁹³, beyaz çuka kaplı müstamel cübbe kürk, köhne tırnak cübbe kürk¹⁹⁴, köhne çuka kaplı tırnak kürk¹⁹⁵, köhne mai çuka kaplı kürk, nâfe kürk¹⁹⁶, köhne nâfe kürk¹⁹⁷, yerli nâfe kürk, tırnak nâfe¹⁹⁸, kapsız nâfe kürk¹⁹⁹, Anadolu nâfe boğazı, karsak taklidi, hatayi kaplı zerdeva paçası kürk, zerdeva sadesi²⁰⁰, sansar kürk, gezi yüzlü sansar kürk²⁰¹, sincap cübbe kürk²⁰², sincap kürk²⁰³, kedi kürk, kuzu kürk²⁰⁴, çuka kaplı kuzu kürk²⁰⁵, kurt kürk²⁰⁶, bez kaplı kurt kürk²⁰⁷, çakal kürk²⁰⁸, kontuş mai kurt kürk²⁰⁹, taklit kürk²¹⁰, vaşak sadesi²¹¹ ve tırnak kürk.

Sonuç

Tokat'ta erkek giyim kuşamında kürk kullanımı konusu kapsamında 1771- 1830 yılları arası 560 erkek tereke kaydı incelenmiştir. Terekelerin 197'si gayrimüslim, 363'ü Müslüman erkeğe aittir. İnceleme neticesinde bazı önemli bulgu ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Mevcut literatürde tespit edilen Osmanlı dönemi İstanbul erkek giyiminde kullanılan kürk

¹⁸² TŞS 1, 268/1.

¹⁸³ TŞS 1, 194/2.

¹⁸⁴ TŞS 2, 53/2.

¹⁸⁵ TŞS 2, 55/1.

¹⁸⁶ TŞS 2, 116/2.

¹⁸⁷ TŞS 9, 24/1.

¹⁸⁸ TŞS 2, 131/2.

¹⁸⁹ TŞS 28, 24/2.

¹⁹⁰ TŞS 34, 76/1.

¹⁹¹ TŞS 2, 148/1.

¹⁹² TŞS 2, 30/1.

¹⁹³ TŞS 1, 160/1.

¹⁹⁴ TŞS 1, 245/2.

¹⁹⁵ TŞS 1, 217/1.

¹⁹⁶ TŞS 2, 50/2.

¹⁹⁷ TŞS 1, 360/2.

¹⁹⁸ TŞS 2, 82/2.

¹⁹⁹ TŞS 1, 171/2.

²⁰⁰ TŞS 2, 30/1.

²⁰¹ TŞS 28, 73/1.

²⁰² TŞS 2, 33/1.

²⁰³ TŞS 2, 50/2.

²⁰⁴ TŞS 9, 4/2.

²⁰⁵ TŞS 1, 234/1.

²⁰⁶ TŞS 28, 143/1.

²⁰⁷ TŞS 1, 304/2.

²⁰⁸ TŞS 1, 310/2.

²⁰⁹ TŞS 1, 160/1.

²¹⁰ TŞS 1, 304/2.

²¹¹ TŞS 1, 242/2.

çeşitlerinin çoğu Tokat erkek giyiminde de tercih edilmiştir. Vaşak, samur, kakum, zerdeva, karsak, göçen, nâfe, sincap, çalkafa, kurt, sansar, çakal, kuzu, kedi, taklid, alaca, boyama çeşitleri kayıtlarda mevcuttur. Tilki kürkü doğrudan çıkmamıştır. Saray erkânının kullanmış olduğu samur, vaşak, samur nâfesi, kakum kürkün Tokat'ın askeri kesimi olan üst düzey devlet memurları tarafından da kullanıldığı tespit edilmiştir. İsminin önünde hacı, seyyid, ağa, efendi, beşe, alemdar ve oğlu gibi unvan bulunan zümrenin kullanmış olduğu kürkler içerisinde zerdeva, karsak, göçen, sincap, çalkafa, kurt ve sansar çeşitleri vardır. Miras kayıtlarında bu kişilerin çoğunlukla birden fazla kürke sahip oldukları belirlenmiştir.

D'ohsson, İstanbul'da seçkin olmayan, sıradan halkın giymiş olduğu kürk çeşitlerinden bahsederken koyun, kuzu, kedi, sincap ve bazen tilki ve tavşan kürkünün de giyildiğini belirtmiştir. Tokat'ta ise ahalinin kullanmış olduğu kürkler içerisinde sincap, kedi, çalkafa, sansar, nâfe, kurt, kuzu ve kedi çeşitleri vardır. Tavşan kürküne incelenen terekelerde rastlanmamıştır. Gayrimüslim miras kayıtlarında ise kurt, sincap, göçen, çalkafa, zerdeva, nâfe, sansar, kedi, çakal, alaca, taklid ve kuzu kürk görülmüştür. Bunlarla beraber nâfe, sansar, kedi, kuzu, göçen, zerdeva ve vaşak sadesi kürkçü esnafının ticari ürünleri olarak kayıtlarda mevcuttur.

Kaplama kürklerde Müslümanların kullandığı kumaş çeşidi olarak gezi, şali, bez, germsud, hatayi, sof, patiska, peten, boğası; en çok rağbet edilen kürk kaplama olarak da çuka kayıtlarda mevcuttur. Renk olarak yeşil, mai, kırmızı, beyaz, göz, sarı, turuncu; model olarak işleme, zenne, kontuş, cübbe, beden, gocuk, kuşak, biniş, nimten ve dolama çeşitleri görülmüştür. Gayrimüslimlerde ise kürk kaplama kumaş çeşidi olarak bez, çuka, germsud, hatayi, gezi çıkmıştır. Çuka yine en çok tercih edilen ortak kaplama olmuştur. Renk olarak, mai, kırmızı ve daha çok beyaz renkli kaplamalar kullanılmıştır. Yeşil renk kürk kullanımına gayrimüslimlerde rastlanmamıştır. Model olarak kapsız, kontuş, çoğunlukla da cübbe kullanıldığı tespit edilmiştir.

Terekelerde kayıtlı olan kürklerin fiyat aralığı en ucuz köhne nâfe kürk 0,5 kuruş- en pahalı çalkafa kürk 500 kuruş olarak tespit edilmiştir. Varlıklı ve unvanlı kişiler lüks tüketim olarak pahalı ve orta kalite kürkleri giyinmişlerdir. Orta halli ve ünvanlı grup maddi olarak temin edebildiği en iyi ve orta özellikli kürkleri tercih etmişlerdir. Fakir kişiler ise ısınma amaçlı daha çok orta ve düşük kaliteli kürkleri kullanmışlardır.

Osmanlı elbise nizamnamelerinde kürk kullanımına getirilen kısıtlamalara Tokat'ta hem ahali hem de idareci sınıf arasında genel olarak uyulduğu görülmektedir. Terekelerde Tokat'ta yöneticilerin giyimlerinde sadece padişahın kullanmakta olduğu kürk cinslerine rastlanmamıştır. Tokat'ta yaşamış olan gayrimüslimler, Müslümanların giyimine benzeyen elbise giyme yasağına uymuştur. Saray erkânının giymiş olduğu vaşak, kakum, su samuru, karsak kürk Tokat'ta gayrimüslim tebaanın kayıtlarında bulunmamaktadır. Müslim ve gayrimüslim halk sansar, nâfe, göçen, kurt, kuzu, kedi, zerdeva ve çalkafa kürkleri ortak olarak kullanmışlardır. Kaplama kürklerde tercih edilen ortak kumaş çuka olmuştur. Bez, germsud, hatayi ve gezi kaplama kürklerde kullanılan diğer kumaş çeşitleridir. Modelde ise gayrimüslimler daha fazla cübbe kesimli kürk giymişlerdir.

Anadolu'nun işlek ve ticari şehirlerinden birisi olan Tokat'ta kullanılan kürk çeşitleri İstanbul'da saray çevresi ve halk tarafından giyilenlerle aynıdır. Buradan Tokat'ın alım gücü yüksek varlıklı bir şehir olduğu varsayılabilir. İncelenen dönemde iktidar tarafından kıyafet ihlalleri önemsenmiş, sosyal kimlik hırsızlığı olarak addedilmiştir. Başkent'te görülen giysi düzensizliğine karşı yazılan buyruldu ve fermanlar Osmanlı toplumunun her kesimine

ulaştırılmıştır. Çalışmada Tokat'ta yaşamış olan yöneten- yönetilen; Müslüman-gayrimüslim herkesin kürk giyiminde belirlenen elbise nizamnamesi kurallarına uyduğu görülmüştür.

Kaynakça

1. Tokat Şer'iyye Sicilleri (TŞS)

1 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1185-1187; M:1772-1773.

2 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1210-1211; M:1795-1796.

9 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1219-1220; M:1804-1806.

20 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1230-1231; M:1815-1816.

28 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H: 1238-1239; M:1823-1824.

34 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H: 1244-1245; M:1829-1830.

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Altınay, Ahmet Refik *İstanbul Hayatı: Hicri On üçüncü Asırda: 1200-1255*. İstanbul: Enderun Yayınları, 1988.

Argıt, Betül İpşirli, "An Evaluation of the Tulip Period and the Period Selim III in the Light of Clothing Regulations", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 24, (2004): 11-28.

Argıt, Betül İpşirli, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum*, Editör Arif Bilgin, 230-263. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Arıç, Ayten Sezer, "Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi", *Kultura Narodov Priçernomoriya Dergisi*, No:109, (Ukrayna-Kırım, 2007): 142-159.

Bakan, Seyfi, *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.

Câbî Ömer Efendi, *Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni: tahlîl ve tenkidli metin II*. Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Çağlar, Hasan. "İstanbul Kadılığı 76 Numaralı Emir ve Ferman Defteri: (1211-1217/1796-1803)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993.

D'ohsson, M. De M., *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çeviren Zerhan Yüksel, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.

Dağlı, Barış. "Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği)", Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2007.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.

Emecen, Feridun, "İbrahim", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 21*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, 274-281.

Eryüksel, Ahmet. "İstanbul Kadılığı 213 No'lu Ferman Defterine Göre 1831-1863 Senelerinde Sosyal ve İktisadi Hayata Dair Kararlar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990.

Evren, Burçak, ve Dilek Girgin Can, *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâidü'n- Nefâis fî Kavâidi'l Mecalis (Ziyafet Sofraları)*, Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Tercüman 1001 Eser, 1978.

Gönüllü, Azize. "1813-1822 Senelerine Ait İstanbul Kadılığı 135 No'lu Evamir-İ Ferman Defteri Neşri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.

Hanılçe, Murat, "Şeriye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokat'ta Giyim", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, (2011), 423-455.

Heyet, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.

İnalçık, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadî Ve İçtimaî Tarihi Kaynakları". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Kanar, Mehmet, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi Yayınları, 2000.

Karaca, Filiz, "Kürk", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 26*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, 568-570.

Karal, Enver Ziya. *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid 1789-1807*, Ankara: Türk Tarih

Kurumu Yayınları, 1946.

Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

Kopan, Demet. "Anadolu'da Deri Giyim Tarihi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Köse, Gülay. "2 Numaralı Buyruldu Defterinin (1826-1839) Değerlendirilmesi Ve Transkripsiyonu". Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2019.

Küçükköy, İrfan. "II. Mahmut Dönemine Ait İstanbul Kadılgı 154 No'lu Ferman Defterinin İzahlı Tahli", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987.

Oğuz, Gülser, "Giyinmek Mi? Gösteriş Mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul'da Kürk Kullanımı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, No. 1(Mart 2018): 114-141.

Önal, Ahmet. "18. Yüzyıla Ait Buyruldu Mecmuası, (Türk Tarih Kurumu Y.70- Değerlendirme, Transkripsiyon)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Özaydın, Abdülkerim, "Av- İslâm Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, 101-104.

Özcan, Tahsin, "Muhallefât", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Cilt 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, 405-406.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Patacı, Özlem Ortal. "Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Açısından Önemine Yönelik Bazı Değerlendirmeler", *OTAM*, 40 (Güz 2016): 327-354.

Şeker, Mehmet, "Hil'at", *Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Cilt 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, 22-25.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

Tekin, Zeki, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", *Türkler*, Cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 644-649.

Tekin, Zeki, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", *Türkler*, Cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 754-763.

Tezcan, Hülya, "Kürkün Saltanatı", *Antik Dekor Dergisi*. 74/1 (2003): 64-72.

TURAN, Namık Sinan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60-4, 239-267.

Ünal, Uğur. "İdari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 14 (2003): 273-289, https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000501.

Ünver, Süheyl. *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Yaman, Bahattin. *Sarayın Terzileri 16-18. Yüzyıl Osmanlı Hassa Kıyafet Birimleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.

3.Web Siteleri

[Http://www.lugatim.com/s/ZERDEVA](http://www.lugatim.com/s/ZERDEVA).

[Https://kelimeler.net/c%C4%B1lkava-kelimesinin-anlami-nedir](https://kelimeler.net/c%C4%B1lkava-kelimesinin-anlami-nedir).

[Https://www.bilimma.com/kakim-buyuk-gelincik/](https://www.bilimma.com/kakim-buyuk-gelincik/).

[Https://tr.wikipedia.org/wiki/Sansar](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sansar) (erişim tarihi: 04.02.2024).

[Https://tr.wikipedia.org/wiki/Atlas_\(kumaş\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Atlas_(kumaş)) (erişim tarihi: 04.02.2024).

[Https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadife](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadife) (erişim tarihi: 04.02.2024).

[Https://tekstilbilgi.net/kemha-kumas-nasildir.html](https://tekstilbilgi.net/kemha-kumas-nasildir.html) (erişim tarihi: 04.02.2024).

[Https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2021/05/serenk-kumas-nedir-serenk-ozellikleri.html](https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2021/05/serenk-kumas-nedir-serenk-ozellikleri.html) (erişim tarihi: 04.02.2024).

[Https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2021/01/diba-kumas-ne-demek-diba-nedir.html](https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2021/01/diba-kumas-ne-demek-diba-nedir.html) (erişim tarihi: 04.02.2024).

TOPAL, Gülsemin, "Fatih Sutan Mehmed'in Ünlü Portresi ve İtalyan Ressam GentileBellini", <https://omer.istinye.edu.tr/sites/omer.istinye.edu.tr/files/inline-files/Fatih%20Sultan%20Mehmet%27in%20%C3%9Cnl%C3%BC>.

Summary

Fur has always been a valued and demanded garment throughout history. Its trade was carried out from Central Asia and Russian steppes to Iran, the Middle East, Anatolia and Europe via the historical fur road. Fur is the first clothing design made from the skins of animals hunted in the hunter society in the early periods of humanity. While fur was previously used to dress as needed, over time it has become a garment that humanity has always respected as an element that shows ornament, value and status.

In the current literature, there are some studies about the use of fur and fur types in the old Turkish states and the Ottomans. There is no independent study on the use of fur in provincial cities during the Ottoman period. Furs are rarely mentioned in clothing reviews about the city of Tokat. For this reason, the research examined the types of fur used by men in Tokat between 1771 and 1830 and the types of fabrics with which the furs were covered. In addition, it was emphasized whether the fur bans introduced by the Ottoman dress regulations were valid on the scale of Tokat.

The main source of this article is Tokat Şer'iyye Registers. Inheritance records in the religious court records are very important for research on the history of clothing and jewelry in the cities of the Ottoman period. In these records, it is possible to find clothing items, household goods, lighting equipment, books, weapons, jewelry and ornaments and other properties of people who died and whose inheritances were distributed in the courts. In this study, a total of 560 men's inheritance records were examined by reviewing the registers numbered 1, 2, 9, 20, 28 and 34, which were selected at regular intervals and contained inheritance records between 1771 and 1830. 197 of the inheritances belong to non-Muslim men and 363 belong to Muslim men. As a result of the article, some important findings and conclusions were reached.

Most of the fur types used in Istanbul men's clothing during the Ottoman period were also preferred in Tokat men's clothing. There are lynx, sable, kakum, zerdeva, karsak, skunk, nafe, squirrel, shaken, wolf, marten, jackal, lamb, cat, imitation, pied, coloring varieties in the records. It has been determined that the sable, lynx, sable nape and kakum furs used by the palace officials in Istanbul were also used by high-ranking civil servants in the military section of Tokat. In the study, the furs used by the group with definitions such as haci, seyyid, aga, efendi, beşe, alemdar and son in front of their names include zerdeva, karsak, skunk, squirrel shaker, wolf and marten. Inheritance records indicate that these people often have more than one fur.

While talking about the types of fur worn by ordinary, non-elite people in Istanbul, D'ohsson stated that sheep, lamb, cat, squirrel, sometimes fox and rabbit fur were also worn. In Tokat, the furs used by the ruled group, the people, and the tradesmen include squirrel, cat, çalkafa, marten, nafe, wolf, lamb and cat. Rabbit fur was not found in the documents read. In the non-Muslim inheritance records, wolf, squirrel, skunk, çalkafa, zerdeva, nafe, marten, cat, jackal, calico, imitation and lamb furs were seen. In addition to these, nafe, marten, cat, lamb, skunk and zerdeva furs, and lynx furs are recorded as commercial products of furriers.

Fabric types of fabric-covered furs used by Muslims include gezi, şali, cloth, germsud, hatayi, sof, calico, peten, bull; çuka is also recorded as the most popular fur covering. Colors are green, blue, red, white, eye, yellow, orange; embroidery, zenne, kontuş, robe, body, gocuk, girdle, riding, nimten and dolama types were seen as models. For non-Muslims, cloth, çuka, germsud, hatayi and gezi are the types of fur-covered fabrics. Çuka was again the most preferred joint coating. As colors, blue, red and mostly white coatings were used. The use of green color has not been found among non-Muslims furs. It has been determined that capeless, contuş, and mostly robe were used as models.

The restrictions on the use of fur in the dress regulations issued during the Ottoman period were generally observed by both the population and the administrative class in Tokat. Fur types that were used only by the sultan in the clothing of the ruling class in Tokat were not found in the inheritances. Jews and Christians who lived in Tokat during the Ottoman period obeyed the ban on wearing clothes similar to those worn by Muslims. The lynx, kakum, otter and karsak furs worn by the palace officials are not recorded in the inheritance records of non-Muslim subjects in Tokat. Marten, nafe, skunk, wolf, lamb, cat, zerdeva and çalkafa furs are the common fur types used by Muslim and non-Muslim communities. The common fabric preferred for coated furs was çuka. Cloth, germsud, hatayi, gezi are other fabric types. In the model, non-Muslims wore more robe-cut fur.

The types of fur used in Tokat are the same as those worn by the palace and the public in Istanbul. From here it can be assumed that Tokat is a wealthy city with high purchasing power. During the period examined, dress violations were considered important by the government and were considered as social identity theft. The orders and edicts issued against the clothing disorder seen in the capital were implemented throughout the Ottoman society. In the study, the ruler and the ruled who lived in Tokat; It has been observed that everyone, whether Muslim or non-Muslim, complies with the rules of the dress regulations regarding fur clothing.

Haçlı İdeasında Tanrı Tasavvuru ve Haçlı Seferlerine Tesiri

Ayşe Çekiç*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu
Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü,
Mardin/TÜRKİYE
aaysecekic@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4214-1584

Geliş: 14 Şubat 2024
Kabul: 3 Mayıs 2024
Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Haçlı seferleri tarih yazımı, Batı Avrupa'nın kendi ideal tarihine ulaşma arzusunun bir uzantısıdır. Roma'nın yıkılması akabinde oluşan otorite boşluğu Katolik dünyanın kendisine yeni bir dünya nizamı ihdas etme sürecini ortaya çıkarmıştır. Dini referanslı çıkış noktasıyla Haçlı seferleri Tanrı'nın Haçlılara kurtuluş ve zafer vaadini sunmaktadır. Haçlı düşüncesine göre Tanrı'nın eli Haçlılar kanalıyla yeryüzüne iltica edecek ve Tanrı devleti Haçlı seferleriyle Kudüs'te kurulmuş olacaktır. Haçlı ideası bu fikriyatla kendisine yeni bir dünya nizamı kurgularken, Tanrı'yı da bu nizamın en tepesine yerleştirmiştir. Bu makalenin amacı Haçlı düşüncesinde Tanrı tasavvurunun nasıl ve ne şekilde ele alındığını incelemektir. Literatürde Haçlı kaynaklarına dayanarak böyle bir çalışmanın olmayışı makalenin önemini ortaya çıkarmaktadır. Haçlı kaynaklarının yöntemsel analizi sayesinde Haçlı düşüncesindeki Tanrı tasavvuru ve yansımaları anlaşılmalı çalışılmıştır. Sonuç itibarıyla Haçlıların Tanrı'yı kendilerini harekete geçirci bir mevkide konumlandırması Haçlıların özerk Tanrısını icat edip Tanrı Devleti'ni kurmalarına yardımcı olurken; Haçlıların Tanrı tarafından seçilip yüceltilen bir millete dönüşmesine de dayanak teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haçlı seferleri, İdeal Tanrı, Tanrı devleti, Kudüs, Haçlı milleti

The Envision of God in the Crusader Idea and its Effect on the Crusades

Research Article

* Responsible Author, Ph.D.,
Mardin Artuklu University,
Faculty of Islamic Sciences,
Department of Islamic History
and Arts,
Mardin, TURKIYE
aaysecekic@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4214-1584

Received: 14 February 2023
Accepted: 3 May 2024
Published: 10 August 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The historiography of the Crusades is an extension of Western Europe's desire to reach its own ideal history. The vacuum of authority following the fall of Rome led the Catholic world to create a new world order for itself. With its religiously referenced starting point, the Crusades offer God's promise of salvation and victory to the Crusaders. According to the Crusader idea, the hand of God will ascend to the earth through the Crusaders and the state of God will be established in Jerusalem through the Crusades. With this idea, the Crusader idea constructed a new world order for itself and placed God at the top of this order. The aim of this article is to analyse how and in what way the envision of God was dealt with in Crusader thought. The lack of such a study based on Crusader sources in the literature reveals the importance of this article. Through the methodological analysis of Crusader sources, the conception of God in Crusader thought and its reflections have been tried to be understood. As a result, the Crusaders's positioning of God in a mobilising position helped the Crusaders to invent their autonomous God and establish the God State; it also formed the basis for the transformation of the Crusaders into a nation chosen and glorified by God.

Keywords: Crusades, Ideal God, the God-state, Jerusalem, Crusader nation

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Çekiç, A. Haçlı İdeasında Tanrı Tasavvuru ve Haçlı Seferlerine Tesiri. *History Studies* 16, no. 3 (2024): 355-367.

Giriş

Haçlı seferleri 11. Yüzyılın Avrupası için düşünsel bazda büyük bir devrimi içerisinde barındırmaktadır.¹ Fiili olarak seferlerin ortaya çıkışı, 5. Yüzyıldan itibaren dağınık halde bulunan Batı dünyasının Doğu'ya odaklanarak toparlanmasına hizmet etmiştir.² Roma'nın dağılması kıta Avrupası için siyasi bölünmüşlüğü yanında fikri bölünmüşlüğü de beraberinde getirmiştir.³ Siyasal merkezi parçalanma sonrasında Avrupa merkez güç olarak kilisenin etrafında toparlanma çabasına girmiştir.⁴ Haçlı seferlerinin ortaya çıkması bu çabanın en görünür sonucu olarak gözükmektedir.

Haçlı seferleri, genel bir çerçeveden bakıldığında Hristiyan Batı dünyasıyla Müslüman Doğu dünyasının savaş merkezli karşılaşması sürecidir.⁵ İslamiyet'in ortaya çıkışı ve oldukça kısa bir zaman zarfında yayılması süreci dünya tarihini derinden etkileyen kırılmalara yön tayin etmiştir.⁶ 5. Yüzyılın sonlarında Batı Roma'nın yıkılması akabinde Avrupa'nın içerisine düştüğü siyasi kriz ortamı, İslam'ın yayılma hızına karşı koyamayarak İspanya'nın/Endülüs İslamlaşması zeminini oluşturmuştur.⁷ İspanya'nın 8. Yüzyılın başlarından itibaren İslam'ın yayılma alanı hattında bulunmuş olması erken dönemlerden itibaren Batılı Hristiyanların İslam'a bakışını olumsuz yönde etkilemiş ve derinleştirmiştir.⁸ Roma'nın yıkımı akabinde yaşanan bu düşüş-devlet ve sosyal organizmalar eksenli-Hristiyanlık tutkallıyla yeni kurtuluş reçetelerinin aranması kapısını açmıştır.⁹ Burada Hristiyanlığın sonluluk erekli tarih yorumu ve her şeyin dizayncısı ve yürütücüsü kabilinden Tanrı-bir o kadar da koruyucu Babatasavvuru¹⁰ kıta Avrupa'sının Haçlı üst çatısında toplanmasına yardımcı olmuştur. Buna binaen Haçlı seferleri 11. Yüzyılın ikinci yarısında başladığında¹¹ Haçlılar, kendilerini olumsuz maddi ve manevi koşullardan kurtarıcı formda dizayn ettikleri Tanrı'yı da sefere dâhil etmişlerdir.¹² Bu idealde Roma'dan miras kalan emperyal içgüdünün Tanrı eksenli yeniden reformizesi ise Haçlı seferlerini hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Bu makalede Haçlı Seferlerinin oluşmasında Haçlıların Tanrı tasavvurlarının etki paydası incelenmiştir. Haçlı fikriyatında Tanrı'nın konumlandırılışı ve Haçlı seferlerinde Hz. İsa'yı da harekete geçirici bir formatta yorumlanışının anlaşılması, Haçlı seferlerinin düşünsel zeminde ele alınmasını gerekli kılan bir konudur. Literatüre bakıldığında çoğunlukla kronikvari ve olay-olgu sarmalında neden

¹ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe, 2016), 16-17; Henri Pirenne, *Avrupa Tarihi*, çev. Sinan Akbaytürk (İstanbul: Selenge, 2022), 135-36.

² Ye.-G. Agibalova-Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, çev. Çağdaş Sümer (İstanbul: Yordam, 2017), 91-97; Victor Duruy, *Orta Çağ tarihi*, çev. İpek Kalaycıoğlu (Ankara: Fa Kitap, 2022), 87-89; Henri Pirenne, *Avrupa Tarihi*, çev. Sinan Akbaytürk (İstanbul: Selenge, 2022), 134-37.

³ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife-Uğur Güven (Ankara: Doğu Batı, 2015), 32-35; Umberto Eco, *Ortaçağ (Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar)*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa, 2014), 50-55.

⁴ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi Ortaçağ*, çev. Muammer Sencer (Ankara: Bilgi, 1972), 144-46; Gordon Kerr, *Charlamagne'den Lizbon Antlaşması'na Avrupa'nın Kısa Tarihi*, çev. Cumhur Atay (İstanbul: Kalkedon, 2011), 13-15.

⁵ Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Literatür, 2004), 23-32; Çerkez Şeyhizade Halil Halid Bey, *Hilal ve Haç Kavgası*, çev. Gazanfer Şahin (İstanbul: Babıali Kültür yayımları, 2017), 19-24.

⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, c. 1 (Ankara: TTK, 2008), 3-15; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban (İstanbul: İnsan, 2014), 14-17.

⁷ Stanley -Arthur Lane Poole-Gilman, *Endülüs: Arapların İspanya'yı Fethi ve Sonrası*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say, 2021), 33-44; Cardini, *Avrupa ve İslam*, 12-15.

⁸ R.W. Shouthern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Yöneliş, 1970), 24-32.

⁹ W. Montgomerie Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ü. Hüsrev Yolsal (Ankara: Bilgesu, 2013), 79-83; Henri Pirenne, *Hız. Muhammed ve Charlemagne*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Yayınları, 2006), 271-74; İbrahim Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi* (İstanbul: İnsan, 2016), 41-42.

¹⁰ Henry Rousso, *Şimdiki Zamanın Tarihini Yazmak Tarihi, Tarihiçi ve Çağdaşlık*, çev. Volkan Çandar (İstanbul: İletişim, 2021), 44-45; Ayşe Çekiç, "Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu", *Akademik İncelemeler Dergisi* 18, no. 2 (2023): 383.

¹¹ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: TVYY, 1999), 39-40.

¹² Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 117; Michaud, *Histoire des Croisades* (Paris, 1860), 64; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1:84-85.

sonuç ilişkilerinin irdelendiği Haçlı seferleri tarihi-ki oldukça geç bir dönem olan 16. Yüzyılda tematikleştirilmiştir.¹³ bu makalede ele alınan veçhesiyle gerek Haçlı aklının gerekse de Haçlı tarih yazımının anlaşılması konusunda incelenmesi zaruri bir mevzudur. Bu yönüyle çalışmanın orijinal ve bir o kadar da Haçlı düşün dünyasını Tanrı ideali özelinde anlamlandırma çabasının mevcut literatüre sunacağı katkı anlaşılır durmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Haçlı Seferleri tarihini anlatmaktan masundur. Makalede Haçlı kaynaklarında Tanrı ve Tanrı'yla iktibaslı konular ele alınmış ve kaynak analizi ile söylem analizi yöntemi sayesinde bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Sonuç itibariyle Haçlı seferlerinin oluşmasında Haçlıları koruyucu, yola çıkarıcı ve daimî surette destekleyici veya desteklemeye hazır yollar hazırlayıcı Tanrı idealinin/tasavvurunun, seferlerin yapılmasında ve devam etmesinde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

1. Haçlıların Tanrı Tasavvuru ve Haçlı Seferlerindeki Rolü

Haçlı seferlerine katılanlar ilk seferden itibaren Kudüs'e gitmek adına yürüdükleri yolu ve yolculuğu, nedenleri ve sonuçları bağlamında yazma gereği duymuştur. Bu vesileyle Haçlı aklının anlamlandırılması konusunda tarihe mal olmuş Haçlı kronikleri/kaynakları araştırmacıların önünde bir projeksiyon edasıyla durmaktadır. Anadolu'nun Selçuklu Türkleri eliyle İslamlaşmaya başladığı 11. Yüzyıl Haçlı Seferlerinin oluşumunun hızlanmasına neden olan parametreler içermektedir.¹⁴ Selçuklular, Anadolu'yu fethettiler esnada Bizans'ın içinde bulunduğu sıkıntılı süreç-ki bu süre zarfında Ortodoks ve Katolik dünya birbirini aforoz ederek büyük bir ayrıma gitmişti (Shizma/1054)¹⁵-şunu göstermişti ki cihat şuuruyla Anadolu'yu fethettiler Selçuklulara karşı durulabilecek ortak nokta tüm Hristiyan dünyayı bağlayıcı bir nosyona sahip olmalıydı. Bu minvalde tüm yaşanan ayrılıklara ve çıkar çatışmalarına rağmen Bizans'ın Selçukluları Anadolu'dan atmak adına Batı Katolik dünyadan yardım talebi gecikmeden karşılığını bulmuştu.¹⁶ Zira Batı Avrupa'nın Doğu'daki dindaşlarına yardım ederken elde edecekleri kazanım¹⁷ Roma iktidarının yıkımı ve feodalitenin tahribatı¹⁸ neticesinde Avrupa'yı dar boğaza sokan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları ortadan kaldırmaya namzet gözükmekteydi. Batı Katolik dünyayı Doğu'ya kanalize edecek seferlerin garantör ve yürütücü gücü Papalık makamının olması da dönemin Avrupası göz önünde bulundurulduğunda oldukça etkili bir söylem icra etmeye hizmet edeceğe benzemekteydi.¹⁹ Zira Roma'nın yıkılması sonrasında Avrupa siyasetinin din merkezli kilise eliyle icra edildiği

¹³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1:16-17; Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa, 2015), 32-33; Cecile Morrison, *Haçlılar*, çev. Nermin Acar (Ankara: Dost, 2005), 8.

¹⁴ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2008), 164-68; Bar Hebraeus Gregory Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, c. II (Ankara: TTK, 1999), 339-40; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet* (İstanbul: Ötüken, 2010), 50-51; Dan Jones, *Haçlılar: Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanlı Yazılmış Öyküsü*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020), 90-91; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), 5.

¹⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1:45; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, 41; Peter Frankopan, *The First Crusade* (Cambridge: Harvard University Press, 2012), 16-18.

¹⁶ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar-*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Ötüken, 2016), 40-41; Cecile Morrison, *Haçlılar*, çev. Nermin Acar (Ankara: Dost, 2005), 20-21; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1:50-55; Jacob I. Mombert, *Kısa Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Çağrı Yüksek (İstanbul: İndie, 2021), 23-25; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: YKY, 2016), 20-21.

¹⁷ Ergin Ayan, çev., *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum* (İstanbul: Selenge, 2013), 49-50; George W. Cox M. A., *Haçlı Savaşları Tarihi*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Ark, 2018), 34-35; Jonathan Riley Smith, *What Were the Crusades?* (San Francisco: Ignatius Press, 2002), 12-13.

¹⁸ Agibalova-Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, 97-98.

¹⁹ Morrison, *Haçlılar*, 23-24; Pirenne, *Avrupa Tarihi*, 135-36; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say, 2018), 35-36; Andrew Jotischky, *Crusading and the Crusader States* (Routledge, 2004), 47.

düşünüldüğünde, bu durumun hem siyaseti dinin şekillendirdiği manasını taşıdığını; hem de cari kılınacak harekât ve söylemlerin yürütücüsünün kilise olacağını aşikâr kılmaktaydı.

1095 yılında Clermont Konsilinde verilen genel Haçlı vaazıyla başlayan²⁰ seferlerin merkezinde Kilise görünümlü Tanrı bulunmaktadır. Burada Tanrı'nın şahsi tercihini ele almaktan ziyade Papalık makamının böylesi bir sefer hazırlığını Tanrı garantörlüğünde yapma arzusunu irdeleyeceğimizi belirtmekte fayda vardır. Zira temel mesele Tanrı'nın iradi tercihi meselesi değildir; aksine Haçlı aklının Tanrı'sını icat etmesi meselesidir. Bu konuda Papa II. Urbanus'un seferleri başlattığı konuşmasında dile getirdiği nokta oldukça fikir verici durmaktadır. İlk Haçlı katılımcısı ve kronik yazarlarından olan Fulcherius Carnotensis'in aktarımıyla Papa Urbanus, Tanrı'nın izniyle Clermont'a gelerek, Tanrı'nın hizmetkârlarına yani Hristiyanlara verdiği vaazında Tanrı'nın nazırları olarak dini yeniden tesis etmeyi ve güçlendirmeyi tembihlemiştir.²¹ Dinsizliğin yeryüzünden kaldırılmasının Tanrı'ya duyulan bir sadakat olduğunu da vurgulayan Papa, konuşmasında şunları dile getirmektedir:

“Dinsiz güçlerden tamamen kurtarılan topluluklarda yer alan kiliseyi koruyun, yeryüzü meyvelerinin tümünün sadakatle Tanrı'ya vergi olarak verilmesini sağlayın. Satılmasına ya da saklanmasına mani olun.”²²

Papa, burada kilisenin eski gücüne ulaşması durumunda Tanrı'nın memnun olacağını ve Hristiyanların yeryüzü meyvelerinin tamamını Tanrı'ya vergi olarak sunacaklarını dile getirmektedir. Egemenlik Tanrı adına gerçekleşecek ve Tanrı Haçlıların kazanımlarının tahsildarı olacaktır. Bu düşünceye ilave olarak Haçlı kronikçisi Willermus da bazı yaklaşımlar serdetmektedir. Willermus'a göre gerek Avrupa'nın içinde bulunduğu sıkıntılar gerekse de Bizans'ın Türkler karşısında gerileyişi *Tanrı'nın ümmeti'*ni esarete duçar kılmıştı. Bu durum neticesinde Hristiyanlar var güçleriyle Tanrı'ya iltica ederek ondan yardım talebinde bulunmuşlar ve Tanrı da onların yenilmişliğini ve sıkıntılarını ortadan kaldırmaya karar vermişti. Willermus bunları anlattıktan sonra Haçlı kroniğini kaleme almasının gerekçesi olarak Tanrı'ya/Mesih'e iman edenlerin belleğine bu tarihi dönüm noktasını kazıma arzusu içerisinde olduğunu ifade etmektedir.²³ 1. Haçlı seferinin katılımcısı ve kronikçisi olan Raimundus'un sözleri de eserini: *Tanrı'nın yaptığı kudretli işleri bildirmek amacıyla yazdığı*²⁴ yolundadır. Haçlı kaynaklarından anlaşıldığı üzere Haçlı Seferi, Tanrı'nın görünür kılındığı bir seferdir ve O'nun muazzam icraatıdır. Tanrı bu sefer vesilesiyle kendi ordusunun²⁵ eliyle kiliseye saygın konumunu bahşedecek ve ümmetini yeryüzünde kayıracaktır. Haçlı aklının icadı olan Tanrı bu vesileyle seferlerin en tepeden organizatörü konumunda tasavvur edilmiştir. Carnotensis'in yaklaşımıyla dostlarını ve düşmanlarını Haçlı seferleriyle ayıran Tanrı, Haçlı olan herkesi koşulsuz şartsız kendine dost edinmiştir.²⁶ Tanrı'nın Haçlı seferlerinde destekçi konumu ve itici bir gücü bulunmaktadır. Haçlı kaynaklarının pragmatist yaklaşımıyla Tanrı, Batı Avrupa'nın konjunktürel arzusu ekseninde tarihe mal edilmiş ve Haçlılar kendi Tanrılarını (Haçlı Tanrısı) icat etmiştir. Haçlıların böyle bir motivasyonla yola

²⁰ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 57; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1:83; Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, 46; Norman Daniel, *The Arabs and Mediaeval Europe* (London: Longman, 1975), 111.

²¹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi “Kutsal Toprakları Kurtarmak”*, çev. İcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009), 45-47.

²² Fulcherius Carnotensis, 49; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F.R. Ryan (The University of Tennessee Press, ty), 64.

²³ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 42-43; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, c. I (New York: Columbia University Press, 1943), 79-81.

²⁴ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 49.

²⁵ Raimundus Aquilers, 49.

²⁶ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 51; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 66-67.

çıkmiş olmaları ise başarı paydalarını arttırmışa benzetmektedir. Çünkü karayolunu tercih ederek yola çıkan Haçlıların Kudüs'e kadar çeşitli zorluk ve sıkıntılarla²⁷ baş edebilme yetileri Tanrı'nın onları seçip yücelttiği argümanıya ilintili gözükmektedir. Nietzsche'nin insan arzusu ve tercihinin ürünü olarak Tanrı'nın ölümü²⁸ dediği fikriyat Haçlılar eliyle Tanrı'nın doğumunu sağlamış ve Haçlılar kendilerine faydalı bir savaş ve intikam Tanrısı yaratmışlardır.²⁹

2. Tanrı'nın Vaadi ve Haçlı Kimliğine Tesiri

T. Bewes *Şeyleşme* adlı çalışmasının "Post-Yapısalcılık ve namevcut Tanrı" faslında Hristiyan geleneğin tarihsel bağlamda, kimliğini tedricen açığa vuran gizli Tanrı figüründen bahsetmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda içinde taşıdığı gizden kaynaklı olarak insan ve Tanrı'yı eşzamanlı kılmaktadır.³⁰ Bu yaklaşım Haçlı ideasındaki Tanrı'yı anlamlandırma konusunda oldukça fikir verici bir mahiyet taşımaktadır. Tanrı ve insanın eşzamanlılığı meselesi insanın Tanrı'yı tarihe isteği ölçüsünde dâhil ettiği sürece, Tanrı'ya istediğini yaptıracağı anlamına gelmektedir. Bu yönüyle Haçlı Tanrı tasavvuru kendi dünyevi ve uhrevi arzusunu önce Tanrı'ya vaad ettirmiş; akabinde bu vaadin gereğini yerine getirerek Haçlı kimliğini Tanrı'dan destekli formata entegre etmiştir.

Haçlıların Kudüs'ü dinsiz addettikleri Müslümanlardan kurtarmak ve Doğu'daki dindaşlarına yardım etmek adına çıktıkları hac yolculuğu Tanrı moderatörlüğünde başlamıştır.³¹ Tanrı'nın, Haçlı fikriyatına göre bu yolculuğun başından sonuna değin dile getirdiği bazı vaatleri bulunmaktadır. Bu vaatlerin Haçlı üst kimliğini nasıl berkittiği konusunu ele alırken vaatleri Haçlı kaynaklarında ifade edilen aşamalara göre değerlendirmeye tabi tutmak elzemdir. Buna binaen Haçlıların yarattığı Tanrı, öncelikli olarak Haçlılara kendi dinini yani Hristiyanlığı aşağılanmış durumdan kurtarmak adına birleşmelerini öğütlemektedir. Dönemin parçalı Avrupası düşünüldüğünde siyasi olarak bu birleşim tam olarak Tanrısal bir ateşkesi sağlayacaktır.³² Bu durum Roma'nın yıkılması akabinde Romalı kimliği yeniden müesses bir vaziyette kurumsallaştıran Papalığın vizyonu ile ilintili durmaktadır.³³ Tanrı, Haçlıların yola çıkmasını papalığın ağzından istediğinde irad ettiği vaat oldukça açıktır: Haçlılara Kudüs'ü kurtarmak adına çıktıkları yolda daimi olarak zafer armasıyla destekleneceklerinin sözü verilmektedir.³⁴ Bu yaklaşım Haçlılar için önünde sonunda muzaffer olacakları motivasyona erişmelerini kolaylaştıracaktır. Zira çıkılan hac yolculuğu bilinmezliklerle doludur ve Haçlıların çoğu hiç görmedikleri Kudüs'e³⁵ ilerlerken Tanrı'nın Papalık vasıtasıyla verdiği bu vaadi içselleştirerek bu yola çıkmışlardır.

*O kadar gözyaşı akıtmalarına rağmen Tanrı sevgisi için sahip oldukları her şeyi bırakıp gitmekten kaçınmamışlardı. Çünkü Tanrı onlara söz verdiği gibi bıraktıklarından yüz kat fazlasını alacaklarından eminlerdi.*³⁶

²⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 71-79-85.

²⁸ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüst*, çev. A. Turan Oflazoğlu (İstanbul: Bilgi, 1964), 12-107.

²⁹ Ayan, *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 87; Rosalind Hill, çev., *Gesta Francorum The Deeds of The Franks and The Other Pilgrims to Jerusalem* (Oxford: Clarendon Press, 1979), 32; Caffaro, *Genoa and The Twelfth-Century Crusades*, çev. Martin-Jonathon Hall-Phillips (England: Ashgate, 2013), 50-51; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 67; B.S.-D.S. Bachrach, çev., *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen* (England: Ashgate, 2005), 45.

³⁰ Timoty Bewes, *Şeyleşme (Geç Kapitalizmde Endişe)*, çev. Deniz Soysal (İstanbul: Metis, 2017), 93.

³¹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 49-51; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I:87-90.

³² Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 53; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 68.

³³ Christopher Dawson, *Batı'nın Oluşumu*, çev. Dinç Tayanç (İstanbul: Dergâh, 1997), 42-43.

³⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 53.

³⁵ J.F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginc Olayları*, çev. Güray Kırpık (Ankara: Lotus, 2011), 104.

³⁶ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 59; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 74.

Başlangıç itibariyle Tanrı'nın bütün Haçlıları kendi yolunda birleştirmesi ve cesurca davranıp bu yola çıkanlara geride bıraktıklarının yüz katı ihsanda bulunacağı vaadi/algısı dini bir tatmin sağlamanın yanında dünyevi bir kazanımı da içermektedir. Bununla birlikte Tanrı'nın buyruğuna ve vaadine inanarak boyun eğip bu yola çıkanlar için kendi toplumlarında bir gurur vesilesi olacakları düşüncesi de sosyolojik olarak bakıldığında Haçlılar, Tanrı vaadine uydukları kadar toplumsal tabanda karşılık bulacakları anlamını taşımaktadır: *Kalanlarda büyük bir keder, gidenlerde ise inanılmaz bir gurur vardı.*³⁷ Buradan hareketle Tanrı'nın memnuniyeti ile toplumun meşruî kabulü doğru orantılı bir mahiyet taşımaktadır.

Tanrı, Haçlılara Kudüs'e yürümeleri ve kutsal saydığı Kudüs'ü dinsiz olarak tabir ettiği Müslümanlardan kurtarmaları karşılığında³⁸ krallık vaad etmektedir. Haçlı kronik yazarı Willermus bununla ilgili olarak şöyle demektedir: *Adımı yerleştirmek için kendime seçtiğim Yeruşalim, bak kralın sana geliyor.*³⁹ Bu Tanrı'nın vaadinin en tepe noktasıdır. Zira Haçlıları yola çıkarırken Tanrı, onlarla birlikte olduğunu ve desteklediğini ifade ederken, bunun Kudüs'ü kurtarmak adına olduğunu da altını çizmiştir. Haçlılara binaen kullanılan *Rabbin elinde güzellik tacı, Tanrı'nın elinde krallık sarığı olacaktır* ifadesi de Tanrı destekli Haçlıların Kudüs'te bir devlete nail olacaklarının müjdesini taşımaktadır. Tanrı'nın Haçlılara vermiş olduğu vaadi tedricen aşamalandırır isek:

1. Tanrı vaadi parçalı Avrupa kıtasını aynı ideal uğrunda birleştirmeyi başarmıştır.
2. Sefere katılanlar, daimî olarak Tanrı'nın desteğini bulacaklarını düşünmektedirler.
3. Sefere katılım sağlayan Haçlılara Tanrı bir şeref bahşedecektir. Avrupa milletleri içerisinde her bir Haçlının-hürsüz, katil vb. suçları işlemiş olması hiçbir şey değiştirmez-şerefle anılmalarından ötürü bu vaat sosyolojik anlamda güçlü bir tatmin sağlayarak Haçlılar için motivasyonu arttırmıştır.⁴⁰
4. Seferin sonunda Tanrı, Haçlılara Kudüs merkezli bir iktidar/devlet bahşedecektir.⁴¹

Haçlı kaynaklarının anlattığı Tanrı'nın vaatleri aynı zamanda bir Haçlı kimliğini inşa etmiştir. Haçlı kimliğinin en birincil özelliği seçilmiş olmaları durumudur.⁴² Tanrı Haçlıları muhatap alıp bir kitle inşa ederken onları seçtiğini de ifade etmiştir. Willermus'un anlatısı bu noktada fikir verici durmaktadır: Rab size kendisine bağlanmanızı öğütlemektedir. Kudüs ve çevresinde yaşayan kardeşlerinizi Mesih'in adını ortadan kaldırmaya çalışanlardan kurtarın, zira sizler varislersiniz.⁴³ Burada Haçlılara varislik üzerinden yapılan tanımlama Haçlı kimliğine en başta haklı bir meşruiyet kazandırmaktadır. Haçlılar bu sayede kendilerine göre meşru haklarını, Tanrı'nın vaadi ekseninde savunacakları yola bu üst kimlik çatısıyla çıkma avantajını yakalamışa benzemektedirler. Ayrıca Tanrı, Haçlılara seçilmişlik ve aynı oranda üstünlük de bahsettiğinden Haçlı kimliğinin bu yönü onları yeryüzünün hâkimleri kılacak içgüdüyü kendilerine sunmaktadır. Tanrı'nın vaadi bu yönüyle Haçlı kimliğini inşa eden bir

³⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 59.

³⁸ Fulcherius Carnotensis, 50-51; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 57-59.

³⁹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 50; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I:89.

⁴⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*, çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009), 51-59.

⁴¹ Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 58-59; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar-*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Ötüken, 2016), 52-53; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say, 2014), 33-35; Ergin Ayan, çev., *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum* (İstanbul: Selenge, 2013), 50.

⁴² Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 50; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I:89.

⁴³ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 53.

argüman içermektedir. Ayrıca Haçlıların bu kimliğe adapte olarak yeryüzünü kâfirlerden/putperestlerden temizleme temayülü Tanrı'nın vaaadinin gerçeğe dönüşmesi yolunda Haçlıları harekete geçirici bir dürtü olmuştur. Kudüs katliamı bu konuda oldukça iyi bir örnektir.⁴⁴ Haçlılar Kudüs'e girdiklerinde Tanrı'yı memnun etmek ve devlete nail olmak için büyük bir katliam yapmışlardır. Orada bulunan Haçlılar da kendilerini, Tanrı'yı memnun eden millet addetmişlerdir. Haçlı kimliğini konsolide eden bu düşünce, Haçlılara sefer düzenletmenin yanında; Haçlı kaynaklarının Tanrı destekli Haçlılara vaad ettiği şeyleri de yazmış olması Haçlı kimliğinin kanonik bir forma dönüşmesine dayanak teşkil etmiştir.⁴⁵ 21. Yüzyılda dahi Haçlı kimliğine yönelik referansla kurulan aidiyetler⁴⁶ Tanrı'nın vaaadinin Haçlı kimliğine tesirini ve zaman ötesi bir kapsama alanı icra ettiğini göstermektedir.

3. Tanrı Devleti ve Haçlı Milleti

Tanrı'nın bir devlet kurma arzusunu Hristiyan geleneğe baktığımızda Haçlılar çağından çok önce 5. Yüzyılda görmekteyiz. Aziz Augustinus'un Tanrı Şehri/Devleti isimli eseri yeryüzünün kurtuluşunun Tanrı Devleti sayesinde olacağına işaret etmektedir. Augustinus'a göre Tanrı Devleti'ni yeryüzü devletinden ayıran en temel fark; Yeryüzü devleti, Tanrı'yı yok sayarak benliğe duyulan sevgiye dayanırken; Tanrı Devleti benliği hor görerek Tanrı'ya karşı duyulan sevgi ve sadakate dayalıdır.⁴⁷ Augustinus bu düşüncesini Roma'nın yıkılması sonrasında Avrupa'nın kurtuluş reçetesi olarak serdetmiştir. Augustinus siyasal toparlanmanın bir ara yüzü olarak Tanrı Devleti düşüncesini parçalı Avrupa kıtasını birleştirmek için öne sürdüğünde, Kilise ve papalık aracılığıyla Haçlı seferlerine büyük bir ilham kaynağı olabileceğinin muhtemelen farkında değildi. Papalık, Haçlı Seferini dizayn ederken Tanrı'nın ağzından verdiği vaatlerle birlikte Tanrı Devleti'nin kurulması konusunda da gerekçe ve yol haritası oluşturmuştu. Bu arka plan Tanrı Devleti'nin Kudüs'te nasıl kurulacağı konusuna ışık tutarken; Haçlıları aynı ideal uğrunda hareket eden bir millet kıvamına getirmiştir.⁴⁸

Tanrı, Haçlı seferlerinde Hristiyanları seçip destekleyerek bazı vaatlerde bulunmuştu. Gerek bu seçilmişlik hali gerekse de vaatlerin varacağı nihai nokta olan Tanrı Devleti'nin kurulmasını Haçlı kaynaklarından okuduğumuzda Haçlı aklının ürettiği Tanrı tıpkı bir Romalı imparator edasını taşımaktadır. Carnotensis'ten aktarılan Papa Urbanus'un Clermont'ta aldığı kararlar muvacehesince dile getirilen düşünce Haçlı tasavvurundaki Tanrı'nın kemiyetini gözler önüne sermektedir. Burada Haçlıları ikaz eden Tanrı'nın-ki Papa ağzıyla-dışlediklerine bakılması elzemdir:

Eğer dikkatsizliğiniz ve ihmalkârlığınız yüzünden bir kurt koyunu kaparsa sadece Lord tarafından sizin için hazırlanan mükâfatı kaybetmekle kalmaz önce lictor'un asasıyla dövülür sonra da hızla lanetli mekâna atılırsınız.⁴⁹

⁴⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 102-4; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 179-85; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 363-64.

⁴⁵ Ayşe Çekiç, "Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı: Haçlı Kaynaklarında Kutsal Şehir Algısı ve Kudüs", *Journal of Oriental Studies*, no. 42 (2023): 77-92.

⁴⁶ Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, 43; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, çev. Cumhur Atay (İstanbul: Kalkedon, 2011), 9-11.

⁴⁷ Aurelius Augustinus, *The City Of God*, çev. John Grant, c. II (Edinburgh, 1909), 53; Aurelius Augustinus, *Tanrı Devleti (Seçmeler)*, çev. Öncel Sencerman (Ankara: Bilgesu, 2021), 117; M. Ali-Levent Ağaoğulları-Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine* (Ankara: İmge, 2017), 128-30; Çekiç, "Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak", 385; Ferhat Akdemir, "Augustinus'un Devleti İlahî mi Beşerî mi?: Tanrı Devleti (De Civitate Dei) Üzerinden Eleştirel Bir Okuma Denemesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no.1 (2024): 328; Ali Kurnaz, "Augustinus'un Tanrı Devleti Adlı Eserinde Devlet Düşüncesi", *Bozok SBD* 1, no. 2 (2023): 35-36.

⁴⁸ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 50-55.

⁴⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 47; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 63.

Tanrı ordusunun gerekenleri yapma konusunda ihmalkâr davrandığı durumlar gün yüzüne çıktığında Lord tarafından ödüllendirilmeyecekleri ve gerekirse de lictor-Roma imparatorluğunda elinde değnek dayakçı konumda bulunan memurlar-tarafından had cezası verileceği bildirilmektedir. Tanrı, tabiri caizse kral gibi davranmaktadır. Haçlı tasavvurundaki dakik Tanrı modeli Haçlıların iyi bir organizasyonla bir arada durmalarına yardımcı olmuşa benzemektedir. Zira bu tavır güçlü bir imparator tavrıdır, bu tavır sayesinde de hızlı bir organizasyon yapılabilir. Bununla ilintili olarak Haçlıların Kudüs'e giderek orada kuracakları Tanrı devleti konusunda Kral Davud'a güzelleme yapılarak şu ifadeler kullanılmaktadır:

Kutsal kent düşmanlarına teslim edilirken, tapınak yabancılara bırakılırken... Tanrı'nın coşkusuyla silahlanın, kılıçlarınızı kuşanın ve kudretlinin evlatları olun. Kim Tanrı'nın şeriatına bağlıysa bizimle birleşsin. Çıkınız, Rab sizinle olacak. Silahlarınızı kardeşlerimizin kanını döken Hristiyanlık adı ve inancının düşmanlarına karşı çevirin.⁵⁰

Tanrı Haçlılara silahlanmalarını ve Kudüs'ü Hristiyanlık adına kurtarmalarını öğütlemektedir. Bunun neticesinde de Tanrı Devleti kurulmuş olacaktır. Haçlıların Tanrı'nın dini Hristiyanlığı korumak ve Kudüs'ü kurtarmak adına kuracakları Tanrı Devleti, aynı zamanda bir düşman da yaratmaktadır. Müslümanların dönem itibariyle Kudüs'e hâkim konumda olmaları Tanrı Devleti'nin kurulması adına ortadan kaldırılması zaruri düşman kategorisine girmiş oldukları anlamını taşımaktadır. Tanrı Devleti, Anadolu'nun İslamlaşması karşısında Bizans'ın yaptığı kurtuluş çağrısına sunulan pragmatist bir gerekçe kabilinden değerlendirilebilir.⁵¹ Haçlı milleti açısından ise Müslümanları karşılarında konumlandırmış olmaları ve bunu tarihe mal edici materyallerle desteklemeleri⁵²-Haçlı kaynakları-onlara kimliğini keskinleştirici ve Tanrı devletinin kurulmasını hızlandırıcı bir saha açmıştır.

Haçlıların 15 Temmuz 1099'da Kudüs'e geldiklerinde yaptıkları katliama bakıldığında hem Tanrı Devleti'nin kime rağmen konumlandığı, hem de Haçlı kimliğinin "ötekisi/düşmanı"ni kesin bir şekilde resmederek Haçlı milleti olma yolunda fundamentalist bir forma nasıl evrildiği gözlemlenebilir. Haçlılar Kudüs'e varıncaya dek Antakya kuşatması⁵³ başta olmak üzere pek çok zorluk çekmişler ve tüm bu zorlukların karşısında Tanrı onları destekleyici işaretler göndermiştir.⁵⁴ Bu motivasyonlu yolculuğun neticesinde Haçlılar Kudüs'e girdiklerinde Tanrı'nın kentine devlet kurmak için girmiş bulunmaktaydılar:

Şimdi peygamberin kehaneti ve Mesih'in şu sözü tarihen gerçekleşmiş gibiydi: Uyan ey Kudüs, uyan kalk ayağa! Üzerindeki tozu silk! Kalk ey Kudüs tahtına otur. Boynundaki zinciri çöz ey Siyon.⁵⁵

Haçlılar siyonu kurtarmak adına geldiklerinde tek millet olduklarını ve Tanrı adına gayret ettiklerini Kudüs'te gerçekleştirdikleri katliamla göstermişlerdir. Haçlılar şehre adım attıkları andan itibaren Müslüman kadın, erkek, çocuk ve yaşlı ayırt etmeksizin ahaliyi-ki şehrin hâkimi olmasalar da Yahudiler de kıyımdan kurtulamamıştır-katliama tabi tutmuşlardır. Burada Müslümanların şehri kirlettikleri ve Tanrı devletine engel teşkil ettikleri düşüncesiyle onlara yapılan muamele Haçlıları ortak bir eylemde bulunmaya yöneltmiştir. Bu ortak eylem ise Haçlı kimliğini düşman karşısında berkitmiştir.

⁵⁰ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 52-53.

⁵¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: TTK, 2011), 334-36; J.Julius Norwich, *Bizans (Gerileme ve Çöküş Dönemi 1082-1453)*, çev. Selen Hırçın Reigel (İstanbul: Kabalcı, 2013), 54-56.

⁵² Çekiç, "Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı", 92.

⁵³ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 92-103.

⁵⁴ Peter Tudebodus, 103-116-17; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 220.

⁵⁵ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 322.

Haçlılar öğle vakti şehre girmeye başladılar. Tanrı bize yardım et! diyerek saldırıya geçen adamlarımızın ilk işi bayrağımızı surların üzerine dikmek oldu. Dehşet içindeki kâfirler ise şehrin dar sokakları boyunca kaçıyor Haçlılar da hızla onların peşine düşüyorlardı. Süleyman tapınağının çatısından atlayarak kaçmaya çalışan Müslümanların çoğu oklarla vurularak öldürülmüştü. Bu tapınakta yaklaşık on bin Müslümanın boynu vuruldu. Müslümanların hepsi kadın çocuk ayırt edilmeden katledildi. Müslümanların yaşarken iğrenç boğazlarından yuttukları Bizans sikkelerini bağırsaklarından çıkarmak için öldürür öldürmez karınlarını deştiler. Cesetleri büyük yığınlar halinde toplayıp yakarak küller arasındaki altınları kolaylıkla buldular.⁵⁶

Fulcherius'un aktarımıyla Tanrı'dan yardım talebiyle Kudüs'e giren Haçlılar inanılmaz bir katliam gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷ Bu katliam bütün Haçlıları aynı amaç uğrunda birleştirmiş ve Haçlı milleti olarak bütünleştirmiştir. Öldürülenlerin cesetlerine yapılan muamele onların Tanrı düşmanı olarak tasavvur edilmeleri hasebiyle Haçlılar tarafından Müslümanlara müstahak bir uygulama olarak düşünülmektedir. Çünkü Tanrı'nın putperest Müslümanlara vakti geldiğinde ordusu eliyle gazap indireceği düşüncesi Haçlı muhayyilesinde önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁸ Bu yüzden Kudüs katliamı Tanrı'nın intikamı olarak devletini teşekkül etmezden az evvel Müslümanları ortadan kaldırması olarak tasavvur edilmektedir. Müslümanlara uygulanan katliam Tanrı Devleti'ne giden yol haritasında uygulanması gerekli bir adımdır.

Batıl inançlarıyla Rabbin kutsalını kirletenlerin ve müminleri mahrum bırakanların günahlarının kefareti ölümleri ve kanlarıyla temizlemeleri için bu Tanrı'nın adaleti idi. Her yerde yatan cesetlere ve kanla örtülen insan uzuvlarına bakmak korkunçtu. Ve sadece parçalanmış cesetler ve kesilmiş kafalar kötü bir manzara teşkil etmiyor, baştan ayağa kana bulanmış galiplerin görüntüsü de ürpertiyordu.⁵⁹

Tanrı, devletinin kurulması noktasında bütün Haçlıları seferber etmenin yanında Haçlılara geniş bir imtiyaz alanı da açmışa benzemektedir. Haçlıların Müslümanlara muamelesini, galiplerin görüntüsü dahi ürpertiyordu sözüyle aktaran Haçlı müellifinin yaklaşımı bu durumu sarıh bir şekilde göstermektedir. Haçlı kaynaklarının Tanrı tasavvuru putperest saydığı Müslümanlara karşı oldukça acımasızken, Haçlıları geniş yetkilerle donatıp aynı ideal uğrunda birleştirmiştir. Bunun akabinde ise Haçlı milleti, Tanrı devleti vasıtasıyla yeryüzü imkânlarına memur tayin edilmişlerdir.

Cennette olduğu gibi yeryüzünde de her şeyi O planlar ve arzularına göre düzenler. Bunu düşünerek ben bizim dönemimizde Tanrı, Batı'yı Doğu'ya çevirdiği için dua ediyorum.⁶⁰ Zalim halk Tanrı'nın gücüyle perişan edildi. Filistin ovalarında yatan bedenleri kurtların ve sırtlanların yemeği olmaya başladı.⁶¹

Fulcherius'un altını çizdiği nokta çok manidar gözükmektedir. Tanrı'nın Haçlıların yönünü Doğu'ya çevirdiği vurgusu Doğu'nun imkânlarını da Haçlılara bahsettiği manasını taşımaktadır. Haçlılar, Tanrı Devleti'ni Kudüs'ü zapt ederek kurduklarında, Haçlı milleti olarak Tanrı vatandaşlığını kazanmışlardır. Tanrı devleti aracılığıyla da Haçlılar ontolojik varlık sebeplerini düşman olarak gördükleri Müslümanlar üzerinden oluşturmuşlardır. 15

⁵⁶ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 104-5; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 122-23.

⁵⁷ Ziya Polat, "Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri", *Milel ve Nihal* 16, no. 1 (2019): 177-94.

⁵⁸ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 52.

⁵⁹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 363.

⁶⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 248.

⁶¹ Fulcherius Carnotensis, 220; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 243.

Temmuz 1099'da Haçlılar Kudüs'ü zapt ettiklerinde Tanrı Devleti'nin kurulduğuna ve yeryüzünün hâkimleri olduklarına kani olmuşlardır.

Sonuç

Haçlı Seferleri tarihi bir yönüyle Avrupa dünyasının dini ve dünyayı anlamlandırdığı uzun soluklu bir süreçtir. Avrupa'da Batı Roma'nın yıkımı sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğunu kilise ve patristik düşünce kapatmaya çalışmıştır. Feodalitenin kıta Avrupası'na bıraktığı tahribatın akabinde ekonomik sıkıntılar, sosyal sorunlar, siyasi krizler ve dinsel buhranlara cevap niteliğinde ortaya çıkan Haçlı Seferleri, Batı dünyasını toparlayıcı bir düşünsel zemin inşa etmiştir. Kilisenin Haçlı Seferlerini dizayn etmesindeki güç temerküzü de bununla ilintili bir mevzudur; zira Roma siyasasının yerini kilise aldığında "devlet" in yapması gerekenleri de üstlenmiştir. Bu durumda kilisenin Haçlı seferlerindeki birincil rolü dini ve devleti Hristiyanlık nosyonuyla Haçlı kimliği ekseninde birleştirmiş olmasıdır. Bu birleştirici güç Avrupalı milletlere içerisinde buldukları sorunlardan kurtulma fırsatı sunmuştur. Bu minvalde kutsal toprakları ve Kudüs'ü kurtarmak adına başlatılan seferlerin yürütücüsü olarak Tanrı, Haçlıların en büyük koruyucusu ve destekçisi olmuştur. Bu makalede Haçlı seferlerinin icat ettiği Tanrı'ya odaklanılarak "Tanrı", Haçlı aklının ürünü olan metinlerden yola çıkarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Haçlıların Tanrısı ilk etapta onlara sefere çıkmaları için direktifler veren ve Doğu'daki din kardeşlerine yardım etmelerini arzulayan bir Tanrı formuyla karşımıza çıkmaktadır. Haçlılar bu yolculukta daimî olarak Tanrı tarafından desteklenecekler ve Tanrı onlara zafer bahşedecektir. Bu yönüyle bakıldığında seferin başarı paydası, başlangıç itibariyle oldukça yüksek bir mahiyet arz etmektedir. Çünkü Haçlılar bu yolculukta muzaffer olacaklarına inanmış gözükmektedirler. Bu durum Haçlılara seçilmişlik hissi bahşetmektedir. Tanrı'nın bu yönüyle Haçlı seferlerine başlangıç itibariyle olumlu bir tesirinin olduğu söylenebilir.

Seferlere çıkan Haçlılara Tanrı bir takım vaatlerde bulunmuştur ki bu durumda Haçlı seferinin ilkinden itibaren Haçlı kazanımları yönünde bir manifesto niteliği taşımaktadır. Haçlı kazanımları tekilden tümele düşünüldüğünde bireysel manada her kim olursa olsun-katil, hırsız, isyankâr vb.-sefere katılan herkese bağışlanma bahşetmektedir. Akabinde bu affediliş neticesinde Tanrı Haçlılara zenginlik bahşedecektir. Bu maddi kazanım ancak Haçlılar aynı ideal uğrunda hareket ettikleri sürece onlara verilecektir. Aynı ideal yani Tanrı Devleti'ni kurmak yolunda ortak hareket eden Haçlıları Tanrı, parçalı ve güçsüz durumdan da kurtararak Kudüs başta olmak üzere Doğu'daki düşmanlarına (Müslümanlar) karşı birleştirecektir. Bu, dönemin parçalı Avrupası düşünüldüğünde en büyük kitlesel/tümel fayda kabilindedir. Haçlılara Kudüs'te bir devlet bahşedeceğinin altını çizen Tanrı, Haçlıların Kudüs'e varıncaya kadar yaşadığı sorunlara göğüs germelerinde de yardımcı olmuştur. Bu sayede Kudüs'te bir devlete varis olan Haçlılar hem Tanrı Devleti'ni yeryüzünde kurarak büyük bir zafere nail olmuşlar hem de Tanrı'nın vatandaşlığına Haçlı milleti olarak erişmişlerdir. En başta seçilmişlik hissiyle yola çıkan Haçlıların Kudüs başta olmak üzere bölgede yaptıkları katliamların Tanrı'nın intikamını almak adına olması da uzun vadede Haçlıların kendilerini kime karşı konumlandıracaklarına bir vizyon teşkil etmiştir. Bu yönüyle Haçlıların Tanrısı başta Bizans'ı Anadolu cenahından sıkıştıran Müslümanlar olmak üzere tüm Müslümanları Haçlıların düşmanı ilan etmiştir. Bu düşmanlık aynı zamanda Tanrı Devleti'nin düşmanlarını da parlatmıştır.

Sonuç itibariyle Haçlı seferleri Papalık eliyle Hristiyan ümmete devlet kurmayı amaçlayan dakik ve organizasyon temelli bir Tanrı icat etmiştir. Haçlı tasavvurunun icadı olan "Tanrı"

savaştan kaçınmayan, kendine inanmayan ortadan kaldıran, katliamdan keyif alan ve devletin kurulması için her yolu mübah sayan bir Tanrı olarak bizi karşılamaktadır. Bu yönüyle Haçlı Tanrı tasavvuru, Haçlıların Kudüs'e kadar uzanmasında ve Kudüs'ün Haçlılar eliyle zapt edilmesinde önemli bir faydaya tekabül etmektedir.

Kaynakça

1. Birincil Kaynaklar

- Abu'l Farac, Bar Hebraeus Gregory. *Abû'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. C. II. Ankara: TTK, 1999.
- Attaleiates, Mikhael. *Tarih*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2008.
- Augustinus, Aurelius. *Tanrı Devleti (Seçmeler)*. Çeviren Öncel Sencer. Ankara: Bilgesu, 2021.
- Augustinus, Aurelius. *The City Of God*. Çeviren John Grant. C. II. Edinburgh, 1909.
- Ayan, Ergin, çev. *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*. İstanbul: Selenge, 2013.
- Bachrach, B.S-D.S, çev. *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*. England: Ashgate, 2005.
- Caffaro. *Genoa and The Twelfth-Century Crusades*. Çeviren Martin-Jonathon Hall-Phillips. England: Ashgate, 2013.
- Fulcher of Chartres. *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. Çeviren F.R. Ryan. The University of Tennessee Press, ty.
- Fulcherius Carnotensis. *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*. Çeviren İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Hill, Rosalind, çev. *Gesta Francorum The Deeds of The Franks and The Other Pilgrims to Jerusalem*. Oxford: Clarendon Press, 1979.
- Willermus Tyrensis. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar-*. Çeviren Ergin Ayan. İstanbul: Ötüken, 2016.
- William Archbishop of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. C. I. New York: Columbia University Press, 1943.

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

- Agibalova-Donskoy, Ye.-G. *Ortaçağ Tarihi*. Çeviren Çağdaş Sümer. İstanbul: Yordam, 2017.
- Ağaoğulları-Köker, M. Ali-Levent. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge, 2017.
- Bewes, Timoty. *Şeyleşme (Geç Kapitalizmde Endişe)*. Çeviren Deniz Soysal. İstanbul: Metis, 2017.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. Çeviren Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe, 2016.
- Cardini, Franco. *Avrupa ve İslam*. Çeviren Gürol Koca. İstanbul: Literatür, 2004.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. Çeviren Ekin Duru. İstanbul: Say, 2018.
- Cox M. A., George W. *Haçlı Savaşları Tarihi*. Çeviren İhsan Durdu. İstanbul: Ark, 2018.
- Daniel, Norman. *The Arabs and Mediaeval Europe*. London: Longman, 1975.
- Dawson, Christopher. *Batı'nın Oluşumu*. Çeviren Dinç Tayanç. İstanbul: Dergâh, 1997.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Duruy, Victor. *Orta Çağ tarihi*, Çeviren İpek Kalaycıoğlu. Ankara: Fa Kitap, 2022.
- Eco, Umberto. *Ortaçağ (Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar)*. Çeviren Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa, 2014.
- Frankopan, Peter. *The First Crusade*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- Halil Halid Bey, Çerkez Şeyhizade. *Hilal ve Haç Kavgası*. Çeviren Gazanfer Şahin. İstanbul: Babıali Kültür yayınları, 2017.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. Çeviren Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa, 2015.
- Holt, P.M. *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. Çeviren Özden Arıkan. İstanbul: TVYY, 1999.
- Jones, Dan. *Haçlılar: Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanla Yazılmış Öyküsü*. Çeviren Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020.
- Jotischky, Andrew. *Crusading and the Crusader States*. Routledge, 2004.

- Kalın, İbrahim. *Ben Öteki ve Ötesi*. İstanbul: İnsan, 2016.
- Kerr, Gordon. *Charlamagne'den Lizbon Antlaşması'na Avrupa'nın Kısa Tarihi*. Çeviren Cumhur Atay. İstanbul: Kalkedon, 2011.
- Lane Poole-Gilman, Stanley -Arthur. *Endülüs: Arapların İspanya'yı Fethi ve Sonrası*. Çeviren Ekin Duru. İstanbul: Say, 2021.
- Le Goff, Jacques. *Ortaçağ Batı Uygarlığı*. Çeviren Hanife-Uğur Güven. Ankara: Doğu Batı, 2015.
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. Çeviren Ali Berktaş. İstanbul: YKY, 2016.
- Mez, Adam. *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı*. Çeviren Salih Şaban. İstanbul: İnsan, 2014.
- Michaud. *Histoire des Croisades*. Paris, 1860.
- Michaud, J.F. *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. Çeviren Güray Kırpık. Ankara: Lotus, 2011.
- Mombert, Jacob I. *Kısa Haçlı Seferleri Tarihi*. Çeviren Çağrı Yüksek. İstanbul: İndie, 2021.
- Morrison, Cecile. *Haçlılar*. Çeviren Nermin Acar. Ankara: Dost, 2005.
- Nietzsche, Friedrich. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. Çeviren A. Turan Oflazoğlu. İstanbul: Bilgi, 1964.
- Norwich, J.Julius. *Bizans (Gerileme ve Çöküş Dönemi 1082-1453)*. Çeviren Selen Hırçın Reigel. İstanbul: Kabalcı, 2013.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çeviren Fikret Işıltan. Ankara: TTK, 2011.
- Paine, Mike. *Haçlı Seferleri*. Çeviren Cumhur Atay. İstanbul: Kalkedon, 2011.
- Peter Tudebodus. *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk*. Çeviren Süleyman Genç. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Pirenne, Henri. *Avrupa Tarihi*. Çeviren Sinan Akbaytürk. İstanbul: Selenge, 2022.
- Pirenne, Henri. *Hız Muhammed ve Charlemagne*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları, 2006.
- Raimundus Aquilers. *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*. Çeviren Süleyman Genç. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Riley Smith, Jonathan. *What Were the Crusades?*. San Francisco: Ignatius Press, 2002.
- Rouso, Henry. *Şimdiki Zamanın Tarihini Yazmak Tarih, Tarihçi ve Çağdaşlık*. Çeviren Volkan Çandar. İstanbul: İletişim, 2021.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çeviren Fikret Işıltan. C. 1. Ankara: TTK, 2008.
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi Ortaçağ*. Çeviren Muammer Sencer. Ankara: Bilgi, 1972.
- Shouthern, R.W. *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*. Çeviren Ahmet Aydoğan. İstanbul: Yöneliş, 1970.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslâmiyet*. İstanbul: Ötüken, 2010.
- Watt, W. Montgomery. *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*. Çeviren Ü. Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilgesu, 2013.

3. Süreli Yayınlar

- Akdemir, Ferhat. "Augustinus'un Devleti İlahî mi Beşerî mi?: Tanrı Devleti (De Civitate Dei) Üzerinden Eleştirel Bir Okuma Denemesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no. 1 (2024): 328.
- Çekiç, Ayşe. "Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu". *Akademik İncelemeler Dergisi* 18, no. 2 (2023): 381-401.
- Çekiç, Ayşe. "Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı: Haçlı Kaynaklarında Kutsal Şehir Algısı ve Kudüs". *Journal of Oriental Studies* no. 42 (2023): 75-94.
- Kurnaz, Ali. "Augustinus'un Tanrı Devleti Adlı Eserinde Devlet Düşüncesi", *Bozok SBD* 1, no. 2 (2023): 35-36.
- Polat, Ziya. "Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri", *Milel ve Nihal* no. 16/1 (2019): 175-198.

Summary

The Crusades were a series of campaigns organised over a period of nearly two centuries. In quantitative terms, even in this respect, the success of the expeditions can be easily seen. There are many reasons behind the success of the Crusades. Perhaps the most important of these reasons was the Crusaders's envision of God, which provided their internal motivation. The most original aspect of this article, which examines the role of God in the crusades led by the Papacy, is that it focuses on the profile of God in the minds of the crusaders rather than the actual presence of God. This study, which is an answer to the question of how the Crusades were influenced by the fact that the Crusaders invented a God for themselves under the moderation of Pope Urbanus II and the church environment, consists of an introduction, three chapters and a conclusion.

The Crusades emerged as a product of Europe's efforts to get rid of its material, spiritual, political and social dilemmas. In this case, it seems inevitable that the expeditions would provide both religious and worldly benefits. Both the papal desire to stop the Seljuk advance in Anatolia and the idea of taking Jerusalem from the Muslims upon Byzantium's request for help are the two main motives of the campaigns. The Crusaders had a great responsibility here. Many of them wish to be sure of their fate on their way to the Eastern countries and Jerusalem, which they have never seen before. At this point, Pope Urbanus, who preached the Crusades, and the dominant role of the church succeeded in giving the Crusaders the assurance they hoped for. The underlying reason for this success was the idea that it was actually God who wanted the expedition to take place. From the Crusader sermon preached at Clermont onwards, God seems to have been involved in the crusade through the Papacy. The Crusaders imagined God on their side and as their supporter. For the Crusaders, this situation not only offered a sense of election, but also a sense of God's promise. According to Crusader thought, God is permanently on the side of the Crusaders, and he himself willed the crusade to take place. The Crusader sources are rich in information about this. God assured the Crusaders that in return for their participation in the crusade he would grant them widespread amnesty and worldly riches. This situation was a great source of morale for the Crusaders who embarked on a long journey. The perception of religion of the existing European nations had a great influence on the Crusaders's thinking. The actualisation by the Crusaders of the idea of the State of God, which St. Augustine gifted to the Christian historical and theological imagination, on the axis of God's will, became a catalyst for the Crusaders's march to Jerusalem. In the Crusader sources, God's providence for the liberation of Jerusalem must be seen as a reflection of the Crusaders's worldly desires. Because when the Crusaders set out to capture Jerusalem with the slogan "God wills it this way", they gained a wide range of benefits. The first is that they have eliminated the inadequacy of the European continent and the psychological impact of this by turning towards the East. Subsequently, the surplus people in Europe were directed to the East, and since the Papacy took the lead in this, it always spoke through the mouth of God. The idea that the Crusaders were backed by God gave them a licence for all kinds of aggression and plunder. This made the Crusaders not only materially rich but also intellectually superior. The fact that they thought that they were approved by God made it easier for them to participate in the crusades without hesitation, and the existing conception of God provided a great benefit in the realisation of the Crusades. Moreover, the tendency to take revenge on the Muslims, whom God considered infidels, created a very useful enemy for the Crusaders. In this way, the Crusaders constructed a "Crusader Identity" as those who fought the enemies of God. This identity was not only instrumental in the conquest of Jerusalem, but also an important phase in the Crusaders's invention of their own God. Not only did the Western imagination invent a God to suit its needs through the Crusades, but through this idea they learned an effective methodology for both religious reform and the creation of a Crusader enemy. As a result, the relationship between the Crusaders's God of organisation and desire for a state and the success of the campaigns is directly proportional. The Crusaders's view of God as a motivating and organising God was an important factor that facilitated the Crusades and their success.

Hitit Mimarisinde Émakzi(ia)-, Émazki(ia)-, Émakkizzi(ia)- Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

Nursel Aslantürk*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,

Doç. Dr., Çankırı Karatekin
Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Çankırı/TÜRKİYE
n.aslanturk3@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1470-2727

Geliş: 6 Mart 2024

Kabul: 4 Temmuz 2024

Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Arkeolojik kazılarda şimdiye kadar gün yüzüne çıkartılmış olan Hitit çiviyazılı tabletlerde Hitit mimarisinde kullanılan ve Sumerce determinatif/belirteç işareti “É” bina, yapı, ev (ile ilgili) vs.” anlamına gelen çok sayıda yapı adına rastlanmaktadır. Makalemizin konusunu oluşturan ve şimdiye kadar Hitit araştırmacıları tarafından yeterince üzerinde durulmamış olan makziia-yapısı eldeki bilgiler doğrultusunda, ayrıntıları ile bu makalede ele alınmaktadır. Metin grupları içinde belirgin bir çoğunluğu olan ve Hitit inanç sistemi içerisinde önemli bir yeri bulunan bayram töreni metinlerinin yanı sıra ritüellerin icra edilmesi esnasında da adı geçen yapının kullanılması; makziia-’nın kutsal bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmamızda, yapının adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinlerin transliterasyon, çevirileri ve filolojik değerlendirmeleri yapılarak; yapının adının kökeni, kendisine ait bir damı, kapısı ve penceresi olduğu, ayrıca Hitit krallarının burada kült gereği temizlenme eylemini gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Bu yapının bir tapınak oluşumu olduğu, adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinlerin incelenmesiyle Eski Hitit Döneminde kullanılmaya başlandığı, daha sonra ise Yeni Hitit /İmparatorluk Döneminde bu özelliğini koruduğu tarafımızdan belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hitit dini, Hitit mimarisi, Émakzi(ia)-Émazki(ia)-Émakkizzi(ia)-, Hattiler

An Evaluation On Émakzi(ia)-, Émazki(ia)-, Émakkizzi(ia)- Structure in Hittite Architecture

Research Article

* Responsible Author,

Assoc. Prof. Dr.,
Çankırı Karatekin University,
Faculty of Humanities and Social
Sciences, Department of History,
Çankırı, TÜRKİYE
n.aslanturk3@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1470-2727

Received: 6 March 2024

Accepted: 4 July 2024

Published: 10 August 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

In the Hittite cuneiform tablets unearthed so far with the archaeological excavations, many structures' name has found which were used in Hittite architecture and with the Sumerian determinative sign “É” which means building, structure, house (related to) etc’. The makziia-structure which is the subject of our article and has not been sufficiently emphasized by the Hittite researchers until now, is discussed in detail under this article within the scope of the available information. The use of mentioned structure while the performance of rituals as well as in the festival ceremony texts which constitutes significant majority among the text groups and has an important place in the Hittite belief system, shows that the makziia- was a sacred structure; also, it is learned from the documents that ceremonies were held on the (flat) roof of the structure. In our study, by making transliterations, translations, and philological evaluations of the Hittite cuneiform texts in which the name of the structure is mentioned, it has been ascertained that the origin of the name of the structure; the fact that the structure had its own roof, door and window and that the Hittite kings carried out the act of cleansing here as per a cult. It has been determined by us that the mentioned structure was the formation of a temple and began to be used in the Old Hittite Period and preserved this characteristic later in the New Hittite/Imperial Period, by examining the Hittite cuneiform texts.

Keywords: Hittites, Hittites religion, Hittites Architecture, Émakzi(ia)-Émazki(ia)-Émakkizzi(ia)-, Hattians

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Aslantürk, N. Hitit Mimarisinde Émakzi(ia)-, Émazki(ia)-, Émakkizzi(ia)- Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies* 16, no. 3 (2024): 369-382.

Giriş

Anadolu'nun kadim uygarlıklarından Hititler'de din olgusunun önemli bir unsur olduğu; Hitit çiviyazılı metinlerde geçen çok sayıda tanrı adlarından, bayram törenlerinden, antlaşma metinlerinin tanık listelerinden, Yazılıkaya Açık hava tapınağındaki tanrı(ça) tasvirlerinden ve yontularından vs. çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır¹. Politesit bir inanç sistemine sahip olan Hititler'de çok sayıda dini işlevsel yapıların mevcut olduğu da Hitit çiviyazılı metinlerden öğrenilmektedir. Bugüne kadar Hitit yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda gün yüzüne çıkartılan mimari yapılardan Hitit tapınak mimarisi hakkında bilgi sahibi olunurken; diğer dinsel mimari yapıların işlevleri, ne amaçla kullanıldıkları hakkında arkeolojik ve çiviyazılı belgeler ne yazık ki yeterince bilgi vermemektedir. Bu çalışmamız Hitit çiviyazılı metinlerde geçen *makziya*-(makziya) yapısının mimari yapısı, özellikleri, işlevi ve konumu üzerine olacaktır:

1. Adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinler²:

Sg.Gen.	<i>ma-a-ak-ki-iz-zi-ia-aš</i>	KBo 20.8 öy.? 8
	<i>Éma-ak-zi-aš</i>	KUB 34.71 I 6
	<i>[Éma-a]k-zi-ia-aš</i>	KBo 25.17 5; KUB 2.3 ay.IV 9
	<i>[ma-a]k-zi-aš</i>	KBo 13.227 öy.I 3
Sg.Lok.	<i>Éma-ak-zi-ia</i>	KUB 34.71 I 4; KBo 22.186 II 8; KBo 25.17 3
	<i>[Éma-a]z-ki-ia</i>	Bo 88 (KUB 57.76) I 2
Sg.Abl.	<i>Éma-a-ak-ki-zi-ia-az</i>	KBo 17.15 ay.19
	<i>Éma-az-ki-ia-az</i>	Bo 88 (KUB 57.76) I 11
[<i>ma-a-ak-ki-iz-zi-ia-aš</i>	
	<i>ma-a-[ak-ki-iz-...]</i>	KBo 20.8 öy.? 10
	<i>Éma-ak-[zi-...]</i>	HHT 73 (Bo 5478) IV 5
	<i>Éma-ak-z[i-...]</i>	KBo 7.40 öy.? 8; KBo 25.80 5

Hitit çiviyazılı metinlerde yapının adı yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere; “*Émakzi(ia)-, Émakkizzi(ia)-, Émazki(ia)-*”; genellikle “ev ve yapı ifade eden terimler için kullanılan *É*” determinatifiyle birlikte geçmektedir. Metathesis (göçüşmeli); yani ses unsurlarının sıralanışındaki değişiklik³; bir sözcük olan *makzi(ia)*-nın anlamı ne yazık ki tam olarak bilinmemektedir. Şimdiye kadar bulgularanan Hitit çiviyazılı metinlerden yapının adının logogramı henüz tespit edilememiştir. Kelimenin “-i” veya “-ia” gövdeli olduğu konusu da

¹ Hitit dini hk. bk. Yasemin Arıkan, “Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme,”; *AÜ DTCF Dergisi* 365 C:38, S.1-2 (1998): 271-285; İlker Koç, Hititler. (ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006) 91-106.

² Itamar Singer, The KILAM Festival. Part One, StBoT 27. (Wiesbaden 1983) 114 dn. 78; CHD(l-m-n): 123; HED(m): 18-19; HEG(l-m): 99; MHH: 418.

³ Arzu Yıkılmaz, “Bir Göçüşme Örneği: çizgin-(<çizgin-) ve tézgin-(<tégzin),” *Journal of Turkish Language and Literature* 4/1, (2018): 345.

netlik kazanmamıştır. Birçok yapı ismi gibi ^Éhešta, ^Éhalentuua, ^Ékaškaštīpa vb. “makziia-”nın da yabancı kökenli olduğu düşünülmektedir⁴. Ancak yapının işlevi ile ilgili olarak; “Cellalı bir yapı; hešta ile bağlantılı kraliyet ailesinin kült törenlerinde giyindiği ve yıkandığı yer”⁵; “hešta ile bağlantılı”⁶; “ayinlerde kullanılan bir yapı”⁷; “kral çiftinin yıkandığı veya giyindiği bir yapı”⁸; gibi farklı görüşler mevcuttur.

makziia- yapısının mimari öğeleri ile ilgili bilgi veren metinler:

1.1. Damı ile İlgili Bilgi Veren Metinler:

Fırtına ritüeline (CTH 631) ait olan Eski Hitit dönemine tarihlendirilen metinden *makziia-* (makziya) yapısının “damı” olduğu ayrıca ritüeldeki seremoniye krali çiftin katıldığı öğrenilmektedir:

KBo 20.8 (114/d)⁹

öy?

6' LUGAL-uš MUNUS.LUGAL-aš-ša ša-ra-a t[i-en-zi

7' ar-ki-ú-ua-az LÚ.MEŠšā-aḫ-ta-r[i-le-eš

8' ma-a-ak-ki-iz-zi-ia-aš šu-uh-ḫi(-)

9' ar-ki-i-ú-az pa-ú-ua-a-an-zi m[e-mi-an-zi]¹⁰

10' LÚ.MEŠALAM.ZU, pa-ú-ua-a-an-zi te ma-a[-ak-ki-iz-zi-¹¹...

6' Kral ve kraliçe kal[karlar.

7' arkiu yapısından *šahtar*[ili adamları

8' *makkizziia* yapısının damına[(-)

9' arkiu yapısından gitmek için ...[

10' Soytarılar⁹ giderler. Ve ma[kkizzi-...

Metinde; *arkiu-* yapısı, *šahtarili-* adamları ve *makziia-* (makziya) yapısı birlikte geçmektedir. Metnin 8.satırından, *makziia-* (makziya) yapısının damına bir yönelmenin olduğunu öğrenmekteyiz.

⁴ EDHIL: 544; buna karşın HED(m): 19'da “Hatti kökenli olduğundan ziyade Hint-Avrupa kökenli olduğu” düşünülmektedir.

⁵ HED(m): 18-19.

⁶ CHD(l-m-n): 123.

⁷ Ünal, Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük: 331.

⁸ HEG(l-m): 99; EDHIL: 544; HHw: 97.

⁹ Erich Neu, Althethitische Ritualtexte in Umschrift. StBoT 25, (Wiesbaden 1980) 69; ayrıca bk. Volkert Haas, Geschichte der hethitischen Religion. HbOr I/15, (Köln 1994) 279 dn.208; Daisuke Yoshida, Untersuchungen zu den Sonnengöttern bei den Hethitern Schwurgötterliste, helfende Gottheit, Feste. THeth 22, (Heidelberg 1996) 342 dn.59; Sedat Alp, Beiträge zur Erforschung des Hethitischen Tempels. (TTKY Ankara 1993) 347 dn.304; Albertine Hagenbuchner-Dresel, Massengaben bei hethitischen Backwaren. DBH 1, (Dresden 2002) 134; Yasemin Arıkan, “Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde şuhḫa- “(Düz) Dam, Çati” ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri,” *ArAn* 6/1, (2003): 41; Alwin Kloekhorst, Accent in Hittite. StBoT 56, (Wiesbaden 2014) 279 dn.1042; James M. Burgin, Functional Differentiation in Hittite Festival Texts An Analysis of the Old Hittite Manuscripts of the KILAM Great Assembly. StBoT 65, (Wiesbaden 2019) 105, 109, 135.

¹⁰ Tamamlama için bk. CHD(l-m-n): 123; krş. Heinrich Otten, “Bemerkungen zum Hethitischen Wörterbuch V,” ZA 81, (1991): 113; Neu, Althethitische Ritualtexte, 69.

¹¹ Tamamlama için bk. Neu, Althethitische Ritualtexte, 69 dn.254; ayrıca krş. CHD(l-m-n): 123.

Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen ve Fırtına ritüeline ait olan bir başka metinden de yine *makziia*-(makziya) yapısının *arkiu*- yapısı ile birlikte geçtiği ve yapının bir damı olduğu belirtilmektedir:

KBo 13.227 (203/g)¹²

öy.I

2 [a]r-ki-ú-az [...]

3 [ma-a]k-zi-aš š[u-uh-ḫi...]

4 [k]e-e LÚ.MEŠ ALAM.ZU₉

2 [a]rkiu yapısından [...]

3 [ma]kziia yapısının d[amina...]

4 [b]unu/ları soytarılar?

Yukarıda transliterasyon ve tercüme verilen metinlerden; *arkiu*- yapısından geçmeden *makziia*-(makziya) yapısının damına uğranmadığı anlaşılmaktadır. Her iki metin, bize; adı geçen yapının *arkiu*- yapısıyla bağlantılı olduğunu veya birbirlerine yakın olan iki yapının varlığını kanıtlamaktadır. Bunlara ek olarak metinlerin Fırtına ritüeline ait olması; adı geçen ritüelin gerçekleştirilmesi esnasında da iki ana yapının da kullanıldığını göstermektedir.

Burada hemen belirtmek gerekirse, Hititler’de damın kutsal bir yapı olduğunu, üzerinde bayram törenlerinin gerçekleştirildiğini veya ritüellerin icra edildiğini çiviyazılı metinlerden öğrenmekteyiz¹³. Ne yazık ki yukarıda transliterasyon ve tercüme verilen metinlerin kırık olmasından dolayı her ne kadar bilgi sahibi olamasak da *makziia*- (makziya) yapısının damında da birtakım ritüellerin gerçekleştirilmiş olduğunu düşünmekteyiz.

1.2. İç Odası ve Kapısı ile İlgili Bilgi Veren Metinler:

Eski Hitit dönemine tarihlendirilen ve KILAM bayramına (CTH 627) ait olan metinden *makziia*-(makziya) yapısının bir “iç odası” olduğu anlaşılmaktadır; ayrıca metnin ilerleyen satırlarında yapının kendine ait bir “kapısı” olduğu da açıkça belirtilmektedir:

KBo 25.17(145/q)¹⁴

öy.I:

1 [ḫa-an-te-ez-zi-i]a ši-i-ua-at¹⁵ ma-a-an[

2 [KUŠNÍG.BÀ]R-aš-tá ú-uš-ši-an-zi LUGA[L-uš

3 [Éma-a-a]k-zi-ia tu-un-na-ak-ki-i[š

4 [I-N]A Éḫi-iš-ti-i I-NA É.DINGIR^L[M

5 [Éma-a-a]k-zi-ia-aš a-aš-ki KASKAL-ši

6 []x ši-ú-na-aš GIŠzu-up-p[a-ri

¹² Arıkan, “Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde šuhḫa- “(Düz) Dam, Çatı” 41; ayrıca bk. Alp, Beiträge, 342; Henning Marquardt, “Zur Wortsippe heth. *ušḫar*, Zweibel,” FsKoşak, (2007): 506 dn.19; Burgin, Functional Differentiation in, 137-138.

¹³ Arıkan, “Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde šuhḫa- “(Düz) Dam, Çatı” 57.

¹⁴ Neu, Althethitische Ritualtexte, 49-50; Itamar Singer, The Hittite KILAM Festivals, Part Two. StBoT 28, (Wiesbaden 1984) 87; ayrıca bk. Haas, Geschichte der, 766 dn.56; Neu, Althethitische Ritualtexte, 50; CHD(l-m-n): 123; HED(m): 18.

¹⁵ Bk. Neu, Althethitische Ritualtexte, 50 dn.172.

7 [] NA⁴KIŠIB^{HIA} x [

8 []kán-zi [

1 [Birinci] gün. Eğer [

2 [perdeyi] çekerler. Kr[al

3 [ma]kziia yapısında iç od[a

4 [h]išta' da, tapınak[ta

5 yolda [ma]kziia yapısının kapısında/yol üstü makziia kapısında (makziia yapısının kapısının yolunda)

6 []x tanrının meşale[si-

7 [] Mühürler x [

8 []x/-erler. [

hešta- evinde gerçekleştirilen bir festival (CTH 675) fragmanı olan ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen metinde krali çiftin *makziia*-(makziya) yapısının *tunnakišnar'*ında yani iç odasında üzerlerini giyindikleri; metnin 6.satırında ise yapının kapısı olduğu belirtilmektedir:

KUB 34.71(82/b+89/b)¹⁶

I

1 lu-uk-kat-ti-ma [

2 LUGAL-uš-kán TA Éhi-iš-t[i

3 GIŠhu-u-lu-ga-an-ni e-ša[

4 Éma-ak-zi-ia tu-un-[na-ak-ki-iš-ni ... uāššanzi]

5 Éhé-eš-ti UGU-aš x[

6 Éma-ak-zi-aš-ma-kán a-a[š-ki

7 LUGAL-uš ku-in ÉRIN^{MEŠ} NAP-TA-N[I-IM

1 Ertesi gün ise [

2 Kral *hešta* yapısın[dan

3 arabaya (*huluganni'*ye)¹⁷ otur[ur.

4 *makziia* yapısının iç oda[sında giydirirler.

5 *hešta* yapısının yukarisına(üstüne) x[

6 *makzi* yapısının ka[pı(sın)da

¹⁶ Thesaurus Linguarum Hethaeorum digitalis, hethiter.net/: TLHdig KUB 34.71.

¹⁷ "GIŠhuluganni'" için bk. Ahmet Ünal, "Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında," *Belleten* 45/2/180, (1981): 454; Richard H.Beal, The Organisation of the Hittite Military. THeth 20, (Heidelberg 1992) 185; Hatçe Baltacıoğlu, "Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Hattuša ile Arinna Arasındaki Uzaklık," *ArAn* 7/2, (2004): 20.

7 askerlerin yemek zamanında kral[

Yine KI.LAM bayramına ait olan ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen bir başka metinden, kırık olmasına rağmen, kralın *makziia*-(makziya) yapısının kapısından içeri girdiği ve daha sonra adı geçen tanrı ve tanrıçalar için içtiği¹⁸ seremoniye ise küçük lirin çalınıp; şarkıcıların şarkı söylemesiyle devam edildiği anlaşılmaktadır:

KUB 2.3(Bo 115)+KBo 56.77(787/u)¹⁹

ay.IV

9 LUGA[L-uš^Ém(a-a)]k-z[(i-i)]a-aš

10 a-aš-[ki t(i-ia-zi)]

11 2-e e-ku-z[(i^DTa-ḥ)]a-an-ti-u

12^D[Ka-pa-r(i-ia-mu-u)]

13 [(GI)Š^DINANNA TUR (L^{U.M})EŠ^Éḥal-li-i(a)]-ri-eš SİR^{RU}

9 Kra[l, m(a)]kz[(ii)]a (yapısının)

10 kapı[sında(n) g(irer.)]

11 iki kez içe[(r: Taḥ)]antiu (ve)

12 [Tanrıça Kapar(iiamu)] (için)

13 [(Küçü)k lir (çalınır). (Şarkıcıla)]r şarkı söylerler.

1.3. Pencere Sistemi ile İlgili Bilgi Veren Metinler:

KI.LAM Bayramına ait olan ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen metinde; adı geçen bayramda kral ve kraliçe tarafından yapıya uğranıldığı belirtilmektedir. Ayrıca söz konusu yapının bir pencere sistemi olduğu metinden öğrenilmektedir:

KBo 22.186 (879/z)²⁰

öy.II

8 LUGAL MUNUS.LUGAL^Éma-ak-zi-ia

9 pa-a-an-zi a-še-ša-ar

¹⁸ “D... eku-/aku-: Tanrı içmek” kavramı için bk. Nursel Aslantürk, “Hitit Belgelerinde Hurri Tanrıları ve Onların Kültleri”, (yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2014) 25-26.

¹⁹ Singer, The Hittite KI.LAM Festivals, Part Two, 68; ayrıca bk. Frank Starke, Untersuchungen zur Stammbuilding des kelischrift-luwischen Nomens. StBoT 31, (Wiesbaden 1990) 401 ve dn.1446; Enrico Badali, Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite. THeth 14/1, (Heidelberg 1991) 113; Haas, Geschichte der, 335 dn.174; 508 dn.144; 627 dn.54; Jörg Klinger, Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultsichicht. StBoT 37, (Wiesbaden 1996) 241-242; Daliah Bawanypeck, Die Rituale der Auguren. THeth 25, (Heidelberg 2005) 291.

²⁰ Detlev Groddek, Hethitische Texte in Transkription KBo 22. DBH 24, (Wiesbaden 2008) 174; ayrıca bk. Erich Neu, Ein althethitisches Gewitterritual. StBoT 12, (Wiesbaden 1970) 68 dn. 1, 71, 78; Neu, Althethitische Ritualtexte, 49 dn.170; Heinrich Otten, Ein hethitisches Festrival. StBoT 13, (Wiesbaden 1971a) 37; Heinrich Otten, Metarialien zum hethitischen Lexikon. StBoT 15, (Wiesbaden 1971b) 11; Singer, The KI.LAM Festival, Part One, 114 dn. 78; Haas, Geschichte der, 277 dn.190, s. 766 dn.55; Hagenbuchner-Dresel, Massengaben bei hethitischen, 89, 99; Aygül Süel, “Boğazköy Metinlerinde Geçen^{LU}UBARU,” *Anadolu* 20, (1976-1977): 123-124.

10 Ú-UL e-ša

11 LÚ.MEŠÚ-BA-RÚ²¹ Ú-UL

12 ku-iš-ki e-ša

13 LÚ^{MEŠ}URU^{Ti}-iš-ša-ru-li-ia

14 ^{GIŠ}AB^{HIA}-aš EGIR-an SİR^{RU}

8 Kral ve kraliçe *makziya* yapısına

9 giderler. (Büyük) oturum (için)

10 oturmaz.

11 misafirlerden? (/yabancılardan?)

12 hiç kimse oturmaz.

13 Tiššarulijalılar²²

14 pencerelerin arkasında şarkı/ilahi söylerler.

Metinde dikkat çeken bir başka nokta ise *makziya*- (makziya) yapısında (büyük) oturumun gerçekleştirilmesidir. Metinden “(Büyük) oturum”²³da krali çiftin oturmadıkları; ayakta durdukları; ayrıca misafirlerin (katılımcıların) de oturmadıkları öğrenilmektedir. Bu da adı geçen yapıda gerçekleştirilen törenin gereği olarak seremoninin ayakta yapıldığının göstergesi olduğunu düşündürmektedir.

1.4. Banyosu ile İlgili Bilgi Veren Metinler:

Hitit festival fragmanlarından olan ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen metinde kralın; *mazkiya*-(mazkiya) yapısında yıkandığı; yani kültürel anlamda temizlendiği öğrenilmektedir:

KUB 57.76(Bo 88)(+)KBo 66.126(E 456)²⁴ (CTH 670)

I

1 []x ʿta-azʿ -x[

2 [Ém]a ʿ-azʿ -ki-ia a-ar-ri[

3 nu-uš-ši a-aš-šu-ma ta-az- ʿkánʿ [

4 []-iz-zi ap-pé-ez-zi-ia-aš[

5 ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR-aš a-ar-ri[

6 LUGAL-uš-za a-ni-ia-at-ta da-a-i[

²¹ Süel, “Boğazköy Metinlerinde” 123-124; Alp, Beiträge zur, 69 dn.75.

²² Hayri Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini. (Ankara 1973) 143; G.F. del Monte-Johannes Tischler, Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. RGTC VI, (Wiesbaden 1978) 429.

²³ Alp, Beiträge zur, 69’da “ašešar- oturum” ile “büyük oturum” anlamına gelen “šalli ašešar”ın nesnel olarak aynı töreni ifade ettiğini söylemektedir.

²⁴ Transl. ve terc. için ayrıca bk. Singer, The KILAM Festival, Part One, 26 dn.13; CHD(l-m-n): 123; HED(m): 18 ve krş. Thesaurus Linguarum Hethaeorum digitalis, hethiter.net/: TLHdig KUB 57.76 (2021-12-31).

- 7 *ḫar-ga-uš* ^{KUŠ}E.SIR-*uš ki-iš-x*[
 8 *šar-ku-ez-zi ḫar-ḫu-in TÚG-a*[*n*
 9 *ḫar-ḫu-ḫa-ia* ^{TÚG}GÚ.É.A[
 10 *ḫa-aš-ši-iz-* ^rzi LUGAL ^r-*uš-ta* [
 11 ^É*ma-az-ki-ia-az ú-ez-z*[*i*
 12 *ta-aš-ša-an* ^{GIŠ}*ḫu-lu-ga-an-ni-ī*[*a*
 13 *e-ša* ^{LÚ}HÚB.BI 1-ŠU *ne-e*[-*a*

- 1-2 Kral *mazkiya* yapısında yıkanır.[
 3 Ve ona iyi ise (ona uygunsa), ve o [
 4 []-er/-ar. En sondaki(arkadaki) [
 5 çadırda yıkanır.[

- 6 Kral (krali) kıyafetlerini alır.[
 7 beyaz ayakkabıyı x[
 8 giyer. Kaba elbiseyi[i
 9 kaba pelerini, [
 10 giye ^r. Kral ^r sonra [
 11 *mazkiya* yapısından geli[r. (çıkır)
 12 Ve o *ḫuluganni'* d[e (arabada)
 13 oturur. Bir akrobat bir kez dön[er.

Metinde kralın *mazkiya*-(makziya) yapısında yıkanma, yani kültürel anlamda temizlenme, işleminden sonra gerekli tören kıyafetlerini giyindiği, yapıdan çıkıp arabaya bindiği ve daha sonra ise belirli ritüellerin gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Singer, 1983, s.26 dn.13'te metinde geçen krali kıyafetlerin daha çok KILAM festivalinde karşılaşılan türlerden olması nedeniyle; metnin KILAM bayramına ait olabileceğini ancak bunun için daha fazla emarenin olması gerektiğini ifade etmiştir. Ne yazık ki; metin içerik açısından değerlendirildiğinde KILAM bayram seremonisi ile çok fazla benzerlik göstermemektedir. Söz konusu metinde ayrıca önemli bir nokta ise yapının adının *mazkiya*-(mazkiya) şeklinde geçmesidir. Bu geçiş şekli bize yapının adının metathesis bir kelime olduğunu göstermektedir.

2. *ḫešta* Yapısıyla Bağlantılı Olduğunu Gösteren Metinler:

2.1.KBo 17.15 (254/b+2593/c) (CTH 645)²⁵

²⁵ Volkert Haas-Markus Wäfler, "Bemerkungen zu ^É *ḫalentu(wa)*", *UF* 8, 1976 s. 82-84; Neu, Althethitische Ritualtexte, 71-74; ayrıca bk. Frank Starke, Die Funktionen der dimensionalen Kasus und Adverbien im Althethitischen, *StBoT* 23, (Wiesbaden 1977) 31-32; Badali, *Strumenti musicali*, 137; Haas, *Geschichte der*, 259 dn.57, 60, 271 dn. 148, 721 dn.101, 722 dn. 105; Yoshida, *Untersuchungen zu den Sonnengottheiten*, 94; Maciej Popko, "Althethitisch? Zu den Datierungsfragen in der Hethitologie," *Fs Košak*, (2007): 581; Giulia Torri, *Lelwani, Il culto una dea Ititai*. (Roma 1999) 15; Alice Mouton, "Anatomie animale: le festin carné des dieux d'après les textes hittites II / Les membres postérieurs et d'autres parties

öy.²⁶

18 [DUMU].É.GAL LUGAL-i pé-ra-an hu-ua-a-i na-aš ú-iz-zi DAM LÚGUDU₁₂-aš kat-t[(a ti-i ez-zi)]

19 [ma-a-an] ši-ua-az 8 ua-ak-šu-ur a-aš-zi LUGAL-uš-ša Éma-a-ak-zi-ia-az ú-iz-z[i

20 ^{GIŠ}hu-lu-ka-an-ni-ia e-ša LÚ.MEŠ ZI-IT-TI₄ LÚ.MEŠ HUB.BÍ²⁷ LÚ.MEŠ ALAN.[ZU₉]

21 LUGAL-i pí-ra-an hu-ia-an-zi a-ar-ka-mi gal-gal-tu-u-ri LUGAL-i²⁸[

22 pí-ra-an-na hu-ia-an-zi

23 LUGAL-uš Éhi-iš-ta-a i-ia-a[n-ni-ia

24 A-NA LÚGUDÚ ar-t[a

18 [Sar]ay görevlisi kralın önünde koşar. Ve o gelir. Merhemli rahibin eşi, aşağıdan gel[(lir.)]

19 Günden sekiz *uakšur* olursa (kalırsa), kral *makziia* yapısından gel[ir.

20 *hulukanni'*ye (arabada) oturur. Akrobatlar, ortaklar, soytarı[lar]

21 kralın önünde koşarlar. Lir ve zili (*galgalturi* müzik aleti) kralın [

22 önünde koşarlar.

23 Kral, *hešta'*ya yür[ür.

24 Merhemli rahip ayakta dur[ur.

Yeraltı tanrıları için yapılan festivale ait olan ve Eski Hitit dönemine tarihlendirilen metinde kralın günün belirli bir zamanında *makziia*-(makziya) yapısından çıkıp arabasına bindiği anlatılmaktadır. Daha sonra gerekli ritüellerin gerçekleştirilmesinden sonra kralın "*hešta-*" yapısına doğru yürüdüğü anlatılmaktadır.

Metinde geçen "*uakšur*" kelimesinin anlamı çok açık değildir. Zira "zaman için kullanılan bir ölçü birimi"²⁹ olan "*uakšur*"un burada günün belirli bir zamanını ifade ettiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ritüellerde dikkatimizi çeken nokta kralın *makziia*-(makziya) yapısından çıktıktan sonra gerekli ritüellerin yapıldığı ve arkasından *hešta-* yapısına yöneldiği görülmektedir. *makziia*-(makziya) ile *hešta-*'nın birbirine yakın yapılar olduğu görülmektedir.

2.2.KBo 25.80(256/f)³⁰ (CTH 675)

hešta evinde gerçekleştirilen bir festival fragmanı olan ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen bu metin ne yazık ki içerik açısından yeteri kadar bilgi vermemektedir. Ancak yapının yine "*hešta-*"yla bir bağlantısı olduğu üst satırlardan öğrenilmektedir. Söz konusu

anatomiques," *CollAn 4*, (2005): 146; Kloekhorst, *Accent in Hittite*, 327 dn. 1277; Ada Taggar-Cohen, *Hittite Priesthood*. THeth 26, (Heidelberg 2006) 272.

²⁶ HEG(l-m): 99 ve CHD(l-m-n): 123'te "Rs. (ay.)" olarak belirtilirken; metnin kopyasında ve Haas-Wäfler, "Bemerkungen zu Éhalentu(wa)" 82'de ise "Vs. (öy.)" olarak belirtilmiştir.

²⁷ Okunuş için kr. Haas-Wäfler, "Bemerkungen zu Éhalentu(wa)" 82.

²⁸ Okunuş için kr. Ada Taggar-Cohen, *Hittite Priesthood*, 272.

²⁹ Haas-Wäfler, "Bemerkungen zu Éhalentu(wa)" 83 dn. 75; Annelies Kammenhuber, *Hippologica Hethitica*. (Wiesbaden 1961) 270-271.

³⁰ Singer, *The KI.LAM Festival, Part One*, 114 dn.78; Badali, *Strumenti musicali*, 226.

fragman; KBo 17.15 numaralı metinde geçen benzer kelimeler ve ritüel eylemleri yardımıyla, aşağıda verildiği üzere, rekonstre edilebilir:

x+1 ki-i]t-ta[

2 ki]-it-ta[

3 Éh]é-eš-ti-i pa-iz-z[i

4 kat-ta ti-i]-e-ez-zi [

5 LUGA]L³¹ Éma-ak-z[i-ia-az ú-ez-zi

6]-x-ia-aš pit-tal-ua-a[n

7 LÚ.MEŠHÚB.]BI LÚ.MEŠALAM.Z[U₉ LUGAL-i pí-ra-an hu-ia-an-zi

8 a-a]r-ga-mi gal-gal-tu-u[-ri LUGAL-i

9 pí-ra-]an hu-ia-an-[zi

x+1 ko]ya[r.

2 ko]yar.[

3 h]ešta'ya gide[r.

4 aşağıya geç[er. [

5 Kra]l makz[i]a yapısından gelir.

6]x pittalua'y[ı

7 Akrob]atlar ve soytarılar kralın önünde koşarlar.

8 Li]r ve zil[i (galgalturi müzik aleti) kralın

9 huzur]unda koşa[r]lar.

2.3.KBo 7.40 (2015/k) (CTH 675)

öy.?

1 x x[

2 hu-u-ma-a[n-

3 iš-gar-r[a

4 LUGAL-i pé-r[a-an

5 GIŠar-ga-m[i

6 LUGAL-i EGI[R

7 hu-ia-an-z[i

8 Éma-ak-zi[-ia(-)

³¹ Yapının adının geçtiği metinlerin içerikleri değerlendirilerek 5.satırın tamamlaması yapılmıştır.

9 *i-ia-an[-zi*

1 x x[

2 tüm[ü-

3 sıraya[(dizilirler)

4 Kralın önü[nde (huzurunda)

5 l[jir

6 Kralın arkasınd[an

7 koşarla[r.

8 *makzi[ia(-)* yapısında

9 yapar[lar.

hešta evinde gerçekleştirilen bir festival fragmanı olan ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen bu metin; küçük bir fragman olmasından dolayı içerik açısından yeterince bilgi vermemektedir; yalnızca metinle ilgili önemli bulgu yapının adının *hešta*- evinde gerçekleştirilen bir ritüelde geçmiş olmasıdır.

Ayrıca yapının adı *Hanhana*'nın kültü üzerine (CTH 668) olan ve Eski Hitit dönemine tarihlendirilen HHT 73(Bo 5478): KUB 60.41(+KUB 54.50(+DBH46/2.157+HHT 73(+CHD 3.18 ay.IV³² 5.satırında da geçmektedir. Ancak metin içerik açısından ne yazık ki fazla bilgi vermemektedir.

Sonuç

Bu çalışmamızda *makziia*-(makziya)yapısının adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinler bir araya getirilmiş olup transliterasyon, tercüme ve filolojik değerlendirmeleri yapılmıştır. Bunun sonucunda KBo 25.80(256/f) numaralı fragman; KBo 17.15(254/b+2593/c) numaralı metinde geçen benzer yapımlı kelimeler ve ritüel eylemleri yardımıyla tarafımızca rekonstre edilmiştir.

Yapının kapısı (KUB 2.3(Bo 115)+KBo 56.77(787/u); KBo 25.17(145/q)), penceresi (KBo 22.186 (879/z)), damı (KBo 20.8 (114/d); KBo 13.227 (203/g)) ve yolu olduğu; metinlerin içeriklerinden elde edilmektedir. Adı geçen yapının tüm bu mimari öğelere sahip olmasından dolayı *makziia*-(makziya)'nın müstakil-bağımsız bir yapı olduğunu düşünmekteyiz.

Buna ilaveten söz konusu yapının adının genellikle festival metinleri, tapınak ve kutlamalarla bağlantılı olarak geçmesi ve kralın yapıda kültüsel anlamda temizlenme eylemini gerçekleştirmesi *makziia*-(makziya)'nın kutsal bir yapı olduğu iç odasında ise krali çiftin üzerlerini giyinmeleri *makziia*-(makziya)'nın tek odadan oluşmadığı dolayısıyla bir tapınak yapısı ya da kompleksi olabileceği tarafımızdan düşünülmektedir.

Yapının adının geçtiği Fırtına ritüeli, KI.LAM Bayramı vb. Hitit çiviyazılı metinlerin Eski veya Yeni Hitit olarak tarihlendirilmesi *makziia*-(makziya)'nın Eski Hitit döneminden itibaren kullanıldığını ve Hitit imparatorluk döneminde de yapının vasfını ve özelliğini koruduğunu öngörmekteyiz.

³² Oğuz Soysal-İsmet Aykut, Unpublished Bo-Fragments in Transliteration IV (Bo 2689 - Bo 5660), 98. Bo 5478 (= HHT 73), CHDS 5, Chicago.

Çalışmamızda altı çizilmesi lüzumlu olan bir diğer konu ise; metinlerden *makziia-* (makziya)'nın Hitit tanrılar topluluğunda yer alan Hatti kökenli tanrı ve tanrıçalardan Taḫantitu ve Kapparijamu ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra KILAM bayramında yapının ziyaret edilmesinden dolayı; *makziia-*(makziya)'nın Hatti kökenli olduğunu, bir başka deyişle Hatti inanç sisteminden Hitit inanç sistemine geçtiğini düşünmekteyiz. Ayrıca yapının Hatti kültürüyle bağlantılı olması mimari üslup olarak da Hatti mimarisinin özelliklerini taşıyabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Kral'ın *makziia-*(makziya) yapısından geldikten ve birtakım ritüelleri gerçekleştirdikten sonra *hešta-* yapısına yürüyor olması ya da *hešta-*'dan çıkıp yine birtakım ritüellerin gerçekleştirilmesinden sonra *makziia-*(makziya)'ya yürümesi ve de *arkui-* yapısının damına uğranmadan *makziia-*(makziya)'nın damına uğranmaması emarelerinden dolayı kutsal yapıların birbirine yakın ya da ilintili yerlerde olduğunu düşündürmektedir.

Kaynakça

- Alp, Sedat. Beiträge zur Erforschung des Hethitischen Tempels. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Ankan, Yasemin. "Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme", *AÜ DTCF Dergisi* 38, no.1-2 (1998): 271-285.
- Ankan, Yasemin. "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde *šuḫḫa-* "(Düz) Dam, Çatı" ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri." *ArAn* 6, no. 1, (2003): 11-57.
- Aslantürk, Nursel. "Hitit Belgelerinde Hurri Tanrıları ve Onların Kültürleri." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- Baltacıoğlu, Hatçe. "Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Hattuša ile Arinna Arasındaki Uzaklık." *ArAn* 7, no. 2, (2004): 13-47.
- Beal, Richard H. The Organisation of the Hittite Military. THeth 20, Heidelberg: 1992.
- Badali, Enrico. Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite. THeth 14, Heidelberg: 1991.
- Burgin, James M. Functional Differentiation in Hittite Festival Texts An Analysis of the Old Hittite Manuscripts of the KILAM Great Assembly. StBoT 65, Wiesbaden: 2019.
- Taggar-Cohen, Ada. Hittite Priesthood. THeth 26, Heidelberg: 2006.
- Bawanypeck, Daliah. Die Rituale der Auguren. THeth 25, Heidelberg: 2005.
- Ertem, Hayri. Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini. Ankara: 1973.
- Haas, Volkert. Geschichte der hethitischen Religion. HbOr I/15, Köln: 1994.
- Haas, Volkert-Wäfler, Markus. "Bemerkungen zu ^é *ḫalentu(wa)*." *UF* 8, (1976): 66-99.
- Hagenbuchner-Dresel, Albertine. Massengaben bei hethitischen Backwaren. DBH 1, Dresden: 2002.
- Kammenhuber, Annelies. Hippologica Hethitica. Wiesbaden: 1961.
- Klinger, Jörg. Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht, StBoT 37, Wiesbaden: 1996.
- Kloekhorst, Alwin. Accent in Hittite: A Study in Plene Spelling, Consonant Gradation, Clitics, and Metrics. StBoT 56, Wiesbaden: 2014.
- Koç, İlker. Hititler. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2006.
- Marquardt, Hennig. "Zur Wortsippe heth. *ušaḫar*, Zweibel." *Fs Košak*, (2007): 503-506.
- Monte G.F. del-Tischler Johannes. Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. RGTC VI, Wiesbaden: 1978.
- Mouton Alice. "Anatomie animale : le festin carné des dieux d'après les textes hittites II / Les membres postérieurs et d'autres parties anatomiques." *CollAn* 4 (2005): 139-154.
- Neu, Erich. Ein althethitisches Gewitterritual. StBoT 12. Wiesbaden: 1970.
- Neu, Erich. Althethitische Ritualtexte in Umschrift. StBoT 25, Wiesbaden: 1980.
- Otten, Heinrich. Ein hethitisches Festrival. StBoT 13. Wiesbaden: 1971a.
- Otten, Heinrich. Metarialien zum hethitischen Lexikon. StBoT 15. Wiesbaden 1971b.
- Otten, Heinrich. "Bemerkungen zum Hethitischen Wörterbuch V." *ZA* 81 (1991): 108-119.

- Popko, Maciej. "Althethitisch? Zu den Datierungsfragen in der Hethitologie." *Fs. Kořak*, (2007): 575-581.
- Singer, Itamar. *The KILAM Festival, Part One*. StBoT 27. Wiesbaden: 1983.
- Singer, Itamar. *The Hittite KILAM Festivals, Part Two*. StBoT 28. Wiesbaden: 1984.
- Soysal, Oğuz.-Aykut, İsmet. *Unpublished Bo-Fragments in Transliteration IV (Bo 2689 - Bo 5660)*. CHDS 5, Chicago: 2023.
- Starke, F. *Die Funktionen der dimensionalen Kasus und Adverbien im Althethitischen*, StBoT 23. Wiesbaden: 1977.
- Starke, Frank. *Untersuchungen zur Stammbuilding des kelischrift-luwischen Nomens*. StBoT 31, Wiesbaden: 1990.
- Süel, Aygöl. "Boğazköy Metinlerinde Geçen ^{LÚ}UBARU." *Anadolu 20*, (1976-1977): 121-130.
- Torri, Giulia. *Lelwani. Il culto di una dea ittita*, Roma: 1999.
- Ünal, Ahmet. "Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihiçesi ve Lokalizasyonu Hakkında." *Belleten 45*, no.180 (1981): 433-455.
- Yıkılmaz, Arzu. "Bir Göçüşme Örneği: çizgin-(<çigzin-) ve tézgin-(<tégzin)." *Journal of Turkish Language and Literature 4*, no. 1 (2018): 344-350.
- Yoshida, Daisuke. *Untersuchungen zu den Sonnengöttheiten bei den Hethitern Schwurgötterliste, helfende Gottheit, Feste*, THeth 22, Heidelberg: 1996.

İnternet Kaynakları:

- Thesaurus Linguarum Hethaeorum digitalis, hethiter.net/: TLHdig KUB 34.71.
- Thesaurus Linguarum Hethaeorum digitalis, hethiter.net/: TLHdig KUB 57.76 (2021-12-31).
- Thesaurus Linguarum Hethaeorum digitalis, hethiter.net/: TLHdig KUB 57.76 (2021-12-31).

Kısaltmalar:

- CHD: *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* (1989-2019). Chicago.
- EDHIL: Kloekhorst, A. (2008). *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden.
- HED: Puhvel, J. (1984-2013). *Hittite Etymological Dictionary 1-9*, Berlin.
- HEG: Tischler, J. (1983-1994). *Hethitisches etymologisches Glossar*, Innsbruck.
- HHw: Tischler, J. (2001). *Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Innsbruck.
- MHH: Ünal, A. (2007). *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.

Summary

Structure of “^É*makzi(ia)*-, ^É*makkizzi(ia)*-, ^É*mazki(ia)*” mentioned in Hittite cuneiform texts are generally used along with the determiner “^É which is used for the terms mean houses and structures”. The meaning of the term *makzi(ia)*- which is a metathesis word, is not known certainly. The logogram of the name of the structure has not yet been determined and it is not precise whether theme of the word has an “-i” veya “-ia”. It is thought that the “*makziia*” like the other structures named ^É*hešta*, ^É*halentuua*, ^É*kaškaštipa* etc., mentioned in Hittite cuneiform texts, is of foreign origin word. There are different opinions regarding the function of the structure that, J.Puhvel, HED(m): at 18-19 “a structure with a cell, associated with the *hešta* and where the royal family dressed and bathed during the cult ceremonies”; at 123, CHD (l-m-n): “associated with *hešta*”; A.Ünal, Grand Dictionary of Hittite-Turkish, Turkish-Hittite, at 331 “a structure used in rituals”; J.Tischler, HEG(l-m): at 99; A.Kloekhorst, EDHIL: at 544 and J.Tischler, HHw: at 97 “a structure where the royal couple bathed or got dressed”.

It has been learned from the texts in which its name is mentioned that the structure of *makziia*- has architectural elements. It has been learned that *makziia*- has a “roof” from the texts numbered KBo 20.8 (114/d) (Old Hittite) and Kbo 13.227 (203/g) (New Hittite) which are belong to the storm ritual (CTH 631). From the mentioned texts, it has been understood that it was not possible to reach the *makziia*- without passing through the structure of *arkui*-. Both texts have proved us that the mentioned structure was connected to the structure of *arkui*- or the existence of two structures which were close to each other.

It has been understood that the structure of *makziia*- had an “inner room” and its own “door” from the texts that belonged to KILAM festival (CTH 627) KBo 25.17(145/q) (Old Hittite) obv.I 3,5 and the festival (CTH 675) fragment KUB 34.71(82/b+89/b) (New Hittite) that held at *hešta*- house. Also, the text KUB 2.3. (Bo 115)+KBo 56.77(787/u) (New Hittite) rev.IV 9,10 belonged to KILAM festival, shows that the king entered through the door of the *makziia*- structure and then drank for the mentioned gods and goddesses

From the text KBo 22.186 (879/z) öy.II 8-14 which belonged to the KILAM Festival and was dated to the New Hittite period, it has been learned that the mentioned structure had a window system and (grand) session is held in the structure. It is told that *mazkiia*- was the place where the king bathed in and the cultish cleansing carried out in the text KUB 57.76(Bo 88)(+)KBo 66.126(E 456) (CTH 670) I 2 which was one of the Hittite festival fragments and dated to the New Hittite period.

Also, in the fifth line of HHT 73(Bo 5478): KUB 60.41(+)+KUB 54.50(+)+DBH46/2.157+HHT 73(+)+CHD 3.18 rev.IV which is related to cult of Hanhana (CTH 668) and dated to Old Hittite period, the name of the structure is mentioned. However, unfortunately the text does not provide much information contextually.

As a result, we think that the structure of *makziia*- was a detached-separate structure as it had all mentioned architectural elements (roof, door, window, inner room and bathroom). We think that as the name of the structure is mentioned in the texts of festivals related to temples and celebrations; and as the king carried out cultish cleansing in the structure, *makziia*- was a sacred structure and also as the royal couple got dressed in the inner room of *makziia*-, the structure was not consist of a single room, thus it possibly may be a temple structure or complex. The fact that the Hittite cuneiform texts are dated as Old or New Hittite, the structure of *makziia*- was used since the period of Old Hittite. Also, we predict that the structure preserved its characteristic during the Hittite imperial period as well.

It has been learned from the text KBo 17.15 (254/b+2593/c) (CTH 645) (Old Hittite) obv.19 which belonged to the festival held for the gods of the underworld that the king left the *makziia*- structure at a certain time of the day, got into his car and after the performance of the required rituals walked to the structure of “*hešta*” after the performance of the required rituals. In the fifth line of KBo 25.80(256/f) (CTH) (New Hittite), it has been learned that the structure had a connection with “*hešta*”. The most important point of our study is that the text in question was reconstructed with the help of similar structure of words and actions of ritual mentioned in the text numbered KBo 17.15. The name of the structure is mentioned in a ritual which held at house of *hešta*-, KBo 7.40 (2015/k) (CTH 675) (New Hittite) obv.² 8. All these texts show us that the structure of *makziia*- had a connection with the structure of *hešta*. As a result, as the walking of the king to the structure of *hešta* after coming from structure of *makziia*- and the act of performing some rituals or leaving *hešta*- and walking of the king to *makziia*- after performing some rituals and also the fact that not visiting the *makziia*- before visiting *arkui*- show us that sacred structures were close to each other or were in connected places.

We predict that *makziia*- was used since the Old Hittite period and the structure preserved its characteristics and features during the Hittite imperial period since Hittite cuneiform texts in which the name of structure is mentioned was dated as Old and New Hittite. In respect with the data obtained, we think that *makziia*- was a structure transferred from culture of Hatti to the culture of Hittite since the structure was only associated with the Hatti god/goddess(es).

1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı ve Özellikleri

Nesrin Hangül *

Araştırma Makalesi

*Sorumlu Yazar,
Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Kars/TÜRKİYE
nesrin_soyer@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6019-3487

Geliş: 25Mart2024
Kabul: 2 Temmuz2024
Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Nüfus sayımları bir ülkenin sahip olduğu sosyal-ekonomik potansiyeli ortaya çıkarması bakımından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Dönemi'nde sayımlar sadece vergi toplamak ve asker almak amaçlı yapıldığı için nüfus yapısıyla ilgili sağlıklı bilgiler mevcut değildi. Bu bakımdan Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu sayımdan sekiz sene sonra 1935 yılında ikinci bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Önemli ayrıntılar içeren bu sayımlar sonucunda nüfusun cinsiyeti, yoğunluğu, eğitim durumu, engellilik durumu, doğum yeri, mesleği, yaş grubu, dini ve mezhebi gibi konularda nüfusun sosyal ve ekonomik yapısıyla ilgili önemli sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlarla bu çalışmada Çankırı vilayetinin sahip olduğu sosyal-ekonomik durum ortaya çıkarılarak Türkiye ortalaması ve 1927 nüfus sayımı verileriyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca çalışmada Çankırı vilayetinin kısa tarihine, idari yapısına, 1935 sayımı için yapılan hazırlıklara ve 1935 sayımının Çankırı vilayeti özelinde sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınları başta olmak üzere Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, dönemin basını, konuyla ilgili telif eserler ve tez çalışmaları incelenerek ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Cumhuriyet, Nüfus, Sayım, 1935, Çankırı

Demographic Structure and Characteristics of Çankırı Province According to the 1935 Census

Research Article

*Responsible Author,
Ph.D.,Kafkas University,
Faculty of Art and Science,
Department of History,
Kars, TURKIYE
nesrin_soyer@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6019-3487

Received: 25March 2024
Accepted: 02July2024
Published: 10 August 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

Population censuses are of great importance in terms of revealing the social-economic potential of a country. In the Ottoman period, since censuses were conducted only for the purpose of collecting taxes and recruiting soldiers, healthy information on the population structure was not available. In this respect, the first population census was conducted in 1927 in the Republican period. Eight years after this census, a second census was conducted in 1935. As a result of these censuses, which contain important details, important results were obtained about the social and economic structure of the population on issues such as gender, density, educational status, disability status, place of birth, occupation, age group, religion and sect. With these results, the social-economic situation of Çankırı province was revealed in this study and compared with Turkey average and 1927 census data. In addition, the study includes a brief history of Çankırı province, its administrative structure, preparations for the 1935 census and the results of the 1935 census in Çankırı province. The study is based on the publications of the Turkish Statistical Institute, the documents of the Prime Ministry Republican Archives, the press of the period, copyrighted works and thesis studies on the subject.

Keywords:Republic, Population, Census, 1935, Çankırı

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Hangül, N. 1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı ve Özellikleri. *History Studies* 16, no. 3 (2024): 385-402.

Giriş

Çankırı, eskiçağlardan beri birçok devletin egemenliği altına girmiştir.¹ Bunlar Hitit, Paflagon, Pontus, Roma ve Bizans İmparatorluğu idi. Çankırı'da Türk egemenliği ise 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Danişmendliler, Selçuklular ve Candaroğulları burayı ele geçirmiştir. Osmanlı hâkimiyeti ise I. Murad Dönemi'nde başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında uzun süren bir sükûnet dönemi yaşanmıştır.²

Çankırı, 1464'te Osmanlı idare sistemi içerisinde Anadolu eyaletine bağlı sancak merkezi durumunda olmuştur. 1521 tarihli Tahrir Defteri'ne göre merkez kaza, Koçhisar, Milan, Kurşunlu, Çerkeş, Tosya, Kargu, Kalecik ve Karıpazarı olmak üzere toplam 9 kazadan oluşmaktaydı. Sonradan Keskün nahiyesinin dâhil edilmesiyle kaza sayısı 10'a yükselmiştir.³ 19. yüzyıla kadar bu durumunu koruyan Çankırı, 2. Mahmud Dönemi'ne kadar Kütahya ve Kastamonu vilayetlerine bağlıyken 1826'da Ankara'ya bağlanmıştır. 1839'dan 1846'ya kadar Bozok vilayetine, bu tarihten de Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar Kastamonu vilayetine bağlı kalmıştır.⁴

1831'de yapılan nüfus sayımında Çankırı sancağı merkez kaza dâhil, Kalecik, Koçhisar, Keskin, Milan, Karacaviran, Bicure, Şabanözü, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Tosya, Öküz, Boğaz, Kargı ve Karıpazarı kazalarından oluşmuştur. Bu sayımda sancağın nüfusu 50.586'sı Müslüman erkek, 447'si reaya olmak üzere toplam 51.033 kişiydi.⁵ 1869 Kastamonu Salnamesi'ne göre Çankırı merkez kaza, Çerkeş kazası, Ovacık ve Şabanözü nahiyelerinden meydana gelmiştir. Çankırı'ya bağlı toplam köy sayısı ise 130 idi. Hane olarak bakıldığında 22 Ermeni hanesi, 55 Rum hanesi ve 9.653 Müslüman hanesi vardı. Nüfus bakımından Ermeniler 70, Rumlar 207 ve Müslümanlar 35.315 kişiden oluşmuştur.⁶

1878'de Kalecik ve Çerkeş kazalarından oluşan Çankırı'nın nüfusu 17.568 haneden ve 68.388 kişiden oluşmuştur.⁷ 1899 Kastamonu Salnamesi'ne göre Çankırı'ya merkez kaza ve Çerkeş kazası bağlıdır. Çankırı'ya bağlı toplam köy sayısı 743 idi. Sancakta 365 Ermeni, 891 Rum ve 146.489 Müslüman ikamet etmiştir.⁸ 1914 yılında Çankırı'nın nüfusu Çerkeş kazası da dâhil 157.904'ü Müslüman, 1.337'si Rum, 482'si Ermeni olmak üzere toplam 159.723'e yükselmiştir.⁹ 1925-1926 ve 1926-1927 Devlet Salnamelerine göre Çankırı, Merkez, Çerkeş ve Ilgaz kazalarından meydana gelmiştir. Merkeze Şabanözü, Orta ve Tuht nahiyeleri; Çerkeş kazasına Ovacık ve Mecidiye nahiyeleri; Ilgaz kazasına Karacaviran nahiyeleri bağlanmıştır.¹⁰ 1927 nüfus sayımına göre Çankırı'nın toplam nüfusunun 156.588 olduğu ortaya çıkmıştır. Çankırı'ya bağlı köy ve nahije sayısı ise 142.679'du.¹¹ Bu sonuçlar 1935 yılında yapılan sayımda Çankırı vilayetinin demografik yapısını karşılaştırma imkânı vermesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada 1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre Çankırı vilayetinin 1927'den itibaren geçirdiği demografik yapı Türkiye ortalamasıyla karşılaştırılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çankırı vilayetinin demografik yapısı ve özellikleri 1935 nüfus sayımı verileri doğrultusunda 1935 nüfus sayımı ve 1935 nüfus sayımına göre Çankırı başlıkları ve alt başlıklar altında incelenmiştir. 1935 nüfus sayımı için yapılan hazırlıklar, Çankırı vilayetinin şehir, nahije ve köy nüfusu, cinsiyet başta olmak üzere bağlı köy sayısı, nüfus yoğunluğu, yüzölçümü ele alınarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken Türkiye ortalamasına ve 1927 nüfus sayımı verilerine de başvurulmuştur. Böylece Çankırı vilayetinin 1927'den itibaren geçirdiği demografik değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili ilk olarak Türkiye İstatistik Kurumu'nun dijital ortamdaki yayınları ana kaynak olarak kullanılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden 1935 nüfus sayımıyla ilgili belgeler incelenmiştir. Çankırı Resmi Vilayet gazetesinin nüshalarına bakılmıştır. 'Gaste Arşivi' sayfasından dönemin süreli yayınları tespit edilerek ilgili yerler çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca tez çalışmalarına ve telif eserlere çalışmada yer verilmiştir.

¹Sıraç Aktürk, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Harbi'ne Çankırı Sancağı (1839-1914)" (doktora tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2020) 15.

² İlhan Şahin, "Çankırı," *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993) 8:216.

³ Şahin, "Çankırı," 217.

⁴ Begüm Şen, "Çok Partili Hayata Geçiş ve Sonrasında Çankırı: Eğitim, Kültür, Siyasi ve Sosyal Hayat (1946-1960)" (yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020) 1-2.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995) 15, 209.

⁶ "Çankırı," *Yurt Ansiklopedisi* (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982) 3:1952.

⁷ Recep Büyüktolu, Mehmet Şah Özcan, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı," *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 31 (2023): 327, <https://doi.org/10.56597/kausbed.1249613>.

⁸ "Çankırı," 1953.

⁹ Büyüktolu, Özcan, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı" 327.

¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, (Matbuat Müdüriyeti-i Umumiyesi, 1927): 798; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926): 580.

¹¹ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu*, (Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası 1928) 23.

1.1935 Nüfus Sayımı

Nüfus, ülkelerin eğitim, sağlık ve ekonomi başta olmak üzere hayatın her alanındaki faaliyetlerinin temelini oluşturan en önemli unsurdur. Devletin ileriye dönük kalkınma planları yapabilmesi, nüfusun nicelik ve niteliğinin bilinmesi nüfus sayımlarıyla mümkündür.¹² Osmanlı Dönemi'nde nüfus çalışmaları vergi toplamak ve askere alınacak kişilerin belirlenmesi amacıyla yapıldığı için nüfusun özellikleri hakkında kesin bir bilgi içermemiştir.¹³ Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda nüfus ve nüfusun yapısı hakkında yeterli bilgi yoktur.¹⁴ Üstelik savaşlar, sınırların değişmesi ve Lozan Barış Antlaşması sonucu yaşanan iç ve dış göçler neticesinde nüfus büyük değişikliğe uğramıştır.¹⁵ Böyle bir ortamda kurulan yeni devlette Mustafa Kemal Paşa için yapılacak öncelikli iş Anadolu'da azalmaya başlayan Türk nüfusunun hızlı bir biçimde artmasını sağlayacak nüfus politikasını hayata geçirmek olmuştur. Bu bakımdan cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 6 çocuklu ailelere ikramiye ve madalya, memurlara çocuk zammı verilmesi, isteyerek düşük yapmanın yasaklanması gibi nüfusu arttırmaya yönelik politikalar üretilmiştir.¹⁶ Sağlık alanında da yapılan düzenlemeler sonucunda kolera, sıtma, tifo gibi ölümlerle sonuçlanan hastalıkların tedavisinin gerçekleştirilmesi nüfus artışına etki etmiştir. Ayrıca halkın bilinçlendirilmesi, bebek ölümlerinin azaltılması da nüfusun artmasını sağlamıştır.¹⁷

Sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda devlet politikasının oluşturulmasına katkı sağlaması için nüfus sayımı hazırlıklarına başlanmıştır. İlk resmi hazırlık 1926'da İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart, bu kurumun başına getirilmiştir. İstatistik Umum Müdürlüğü, kuruluşundan bir yıl sonra nüfusun yapısını öğrenmek amacıyla 28 Ekim 1927'de ilk nüfus sayımını yapmıştır.¹⁸ 1930'lu yıllarda uluslararası alanda meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler nüfus sayımının ikinci kez yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan 1927'den itibaren nüfusun ne kadar arttığını belirlemek amacıyla 20 Ekim 1935'te ikinci nüfus sayımının yapılmasına karar verilmiştir.¹⁹

Hazırlıklar 30 Mayıs 1934'te "Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun"unun çıkarılmasıyla başlamıştır. Kanunla birlikte 1935 yılında yapılması planlanan sayımın ana hatları belirlenmiştir.²⁰ Sayım hazırlıkları kapsamında binaların numaralandırılmasına ayrı bir önem verilmiştir. 1003 numaralı kanunla belediye sınırları içindeki bütün binalara numara konulması, sokaklara isim verilmesi ve isimlerin asılması kararlaştırılmıştır. Bu işin bir an önce şehirlerden başlatılmasının gerekli olduğu ve geniş bir zamanda itinayla yapılmasına dikkat edilmesi hususu belirtilmiştir. Numarasız binalarda oturanların hükümete haber vermeleri zorunlu tutulmuştur. Aksi takdirde haber vermeyenler, numaraları silenler, kaldıranlar para cezası ödeyecektir. Köylerdeki numarataj işlemlerinden muhtar ve ihtiyar heyetleri sorumlu tutulmuştur.²¹

Diğer önemli hazırlık çalışması ise tecrübe sayımlarının yapılması olmuştur. Tecrübe sayımlarının amacı, ülkenin iklimi, ulaşımı ve sosyal şartları bakımından birbirinden farklı olan yerleri tanımak ve sayım için alınacak tedbirleri buna göre eksiksiz bir surette hazırlamaktır. Birinci Umum-i Müfettişliğinin görüşü alınarak Ahlat, Hozat, Ünye, Pınarbaşı, Marmaris, Mudanya ve Kırklareli kazalarıyla Isparta vilayetinde kış gelmeden önce tecrübe sayımlarının yapılmasına karar verilmiştir. Buralar zorluk bakımından önem arz eden yerler arasında olduğu için seçilmiştir.²² Yaklaşık 300 bin nüfus üzerinde yapılmıştır. Olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

¹² Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı:20 İlkteşrin 1935, Ne Bir eksik Ne Bir Fazla," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi XII*, no. 25 (2012): 56-59.

¹³ Fevzi Çakmak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler," *ÇTTAD VIII*, no. 18-19 (2009): 90.

¹⁴ Muharrem Turp, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımı Verileri Işığında Giresun," *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 27 (2021): 316, <https://doi.org/10.9775/kausbed.2021.017>.

¹⁵ Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar," *Nüfusbilim Dergisi 2* (2004): 76.

¹⁶ Ensar Yılmaz, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türkiye'sinde Demografik Yapının Öne Çıkan Özellikleri," *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal 8*, no. 58 (2022): 702.

¹⁷ Tahir Kodal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 19*, no. 1 (2009): 240.

¹⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, İkinci Tab.*, (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937) 5.

¹⁹ Ferruh Kayalan, "1935 Nüfus Sayımına Göre Balıkesir Vilayetinin Demografik Yapısı ve Özellikleri," *BAUN SOBED 25*, no.47 (2022): 262. ; *Çankırı Vilayet Gazetesi*, "20 İlkteşrin 1935 Pazar Günü Memleketin Her Tarafında Genel Nüfus Sayımı Yapılacaktır", (13 Ağustos 1935) 1.

²⁰ Nasrullah Uzman, "1935 Nüfus Sayımı," *Atatürk Ansiklopedisi 1*, 15/11/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1935-nufus-sayimi/?pdf=4931> adresinden erişilmiştir.

²¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0./ 24.136.11.; *Çankırı*, "20 İlkteşrin 1935 Pazar Günü Memleketin Her Tarafında Genel Nüfus Sayımı Yapılacaktır", (27 Ağustos 1935) 3.

²² BCA, 30.10.0.0./ 24.136.11.

Bu tecrübe sayımlarına katılan vali, kaymakam ve sayım memurlarından yapılmasını faydalı gördükleri konular hakkında görüşleri alınarak Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur.²³

Sayım için iklimin uygunluğu, göçebe nüfusun yaylalardan vadilere ve şehirlere göç ettikleri zaman olması nedeniyle ekim ayının son haftalarının seçilmesine ayrı bir önem verilmiştir.²⁴ Bu bakımdan sayımın 30 Mayıs 1934 tarihli 2465 sayılı kanun hükümlerine göre 18 Ekim 1935 Cuma günü yapılması kararı alınmıştır.²⁵ Fakat “*Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun*” ile hafta tatilinin 1 Haziran 1935 tarihinden itibaren Cuma gününden Pazar gününe alınmasıyla sayımın da 20 Ekim 1935 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir.²⁶

Halkı sayıma hazırlamak, katılımı arttırmak ve sayımın askerlik ya da vergi toplamak için yapılmadığını halka anlatmak amacıyla ülke genelinde yoğun bir propaganda çalışması yürütülmüştür. Propaganda çalışması kapsamında konferanslar verilmiş, radyo konuşmaları yapılmış ve gazetelerde makaleler yayınlanmıştır. Ayrıca duvar, el ve salon afişleri ülkenin her bir noktasına gönderilerek kamuoyu aydınlatılmak istenmiştir.²⁷

23 Mayıs 1935 tarihli “*1935 Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi*” ile sayımın nasıl yapılacağıyla ilgili detaylı bilgiler verilirken, sayımda çalışacak memurların görevleri, yetkileri en ince ayrıntısına kadar belirtilmiştir.²⁸ Talimatname, vali, kaymakam ve nahiye müdürlerinin vazifeleri ve sayım ve kontrol memurlarının vazifeleri olmak üzere iki başlıktan oluşmuştur. Talimatnamede sayımın amacı ülkenin iktisadi ve toplumsal gelişimi için ihtiyaç duyulan bilgileri temin etmek olarak belirtilmiştir. Sayım işi mevcut nüfusun bir gün boyunca sayım defterlerine sayım memurları tarafından birer birer kaydı suretiyle yapılmıştır. Sayım memurlarının ziyaret ettikleri binalarda hazır bulunan nüfus ile yabancılar da sayılmıştır. Hane halkından olup herhangi bir sebeple oturduğu yerde bulunmayanlar sayıma dâhil edilmemiştir.²⁹

Sayım kanununa göre okuma-yazması olan her fert sayım ve sayım kontrol memurluğu görevini yapmağa mecburdur. Sayım memurunun tedarikinin zor olduğu bölgelerde öğretmen ve öğrenciler de görevlendirilmiştir. Sayım memurları, sayımdan dört gün önce kontrol memuruyla birlikte sayım mıntikasını ziyaret etmeğe mecbur bırakılmıştır. Sayım kontrol memurluğu vazifesi ücretsiz olup sadece memurların yol masrafları karşılanmıştır.³⁰ Sayımda görevli olmayanların sayımın bitimine kadar sokağa çıkması yasaklanmıştır. Trenler hariç bütün nakil vasıtalarının seferi sayım bitimine kadar durdurulmuştur.³¹ Sayım günü bütün bekçi, polis ve jandarma sokaklara dağılmıştır. Sayım bitmeden sokağa çıkanlar hakkında takibat yapılmıştır. Sayım esnasında yangın, doğum, ölüm ve hastalık gibi durumlara müdahale etmek için itfaiye araçları ve imdat sıhhi otomobiller hazır bulunmuştur. Sağlık personelleri de acil durumlar karşısında hazır bulundurulmuştur.³²

Sayım 20 Ekim’de sabah sekizden itibaren başlamıştır. Sabah beşten itibaren de sokağa çıkma yasağı başlamıştır.³³ Yasak, top sesiyle sona ermiştir. Sayım en erken Balıkesir’e bağlı Balya kazasında bitirilmiştir. İkinci Ankara’ya bağlı Ayaş kazası, üçüncü Diyarbakır’a bağlı Kulp kazası olmuştur.³⁴ İstatistik genel direktörü sayım için “*Memleket bir tek adam gibi bu büyük davayı şuurla başarmıştır. Bu, ulusun kuvvetine ve devlete olan bağlılığına büyük bir delildir*” diyerek sayımın başarıyla neticelendiğini duyurmuştur. Sayım için ülke genelinde 139.500 defter dağıtılmıştır. 120 bin sayım memuru görevlendirilmiştir. 140 ton kâğıt sarf edilmiştir.³⁵ Sayımda adres, ad ve soyad, oturduğu bina, uyruk, din, dil, doğum yeri, sağlık-engel durumu, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, meslek ve ekonomik durumu tespit etmek amacıyla toplam 16 soru sorulmuştur.³⁶

20 Ekim 1935’te ülke nüfusunun 7.936.770’i erkek 8.221.248’i kadın olmak üzere toplam 16.158.018 olduğu tespit edilmiştir. 1927 sayımına göre nüfus % 18,4 artış göstermiştir. Bu sayımda genel nüfusun % 23,5’u şehir ve kasabalarda, % 76,5’u nahiye ve köylerde oturmaktaydı. Şehirlerde yaşayan erkek nüfus % 51,8 iken kadınlar

²³ Celal Aybar, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*. (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937) 4.; Ufuk Erdem, “Cumhuriyet Türkiye’sinin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935),” *Karadeniz*, no. 30 (2016): 44.

²⁴ Çakmak, “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler*” 100.

²⁵ BCA, 30.10.0.0./ 26.148.3.

²⁶ Uzman, “1935 Nüfus Sayımı,” 3.

²⁷ Çakmak, “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler*” 110.; Aybar, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*, 7.

²⁸ BCA, 30.10.0.0./ 26.148.3.

²⁹ BCA, 30.10.0.0./ 24.136.11.

³⁰ Çakmak, “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler*” 109.; BCA, 30.10.0.0./ 26.148.3.

³¹ BCA, 30.10.0.0./ 26.148.3.

³² *Son Posta*, “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, (18 Birinci Teşrin 1935), 1, 8.

³³ *Akşam*, “Sayım Hazırlığı”, (19 Teşrinievvel 1935),3.

³⁴ *Cumhuriyet*, “Genel Nüfus Sayımı Dün Bütün Türkiye’de İkmal Edildi”, (21 Teşrinievvel 1935),7.

³⁵ *Son Posta*, “Büyük Dava Başarıldı”, (21 Birinci Teşrin 1935),6.

³⁶ BCA, 30.10.0.0./ 26.148.3.

% 48,2 oranına sahiptir. Köylerde oturan nüfusun % 48,4'ü erkek, % 51,6'sı kadındır. Toplamda ise ülke nüfusunun % 49,1'i erkek ve % 50,9'u kadındır.³⁷

Çankırı'da 1935 sayımı başlamadan dört gün önce resmi görevliler son kontroller için köyleri ziyaret etmiştir. Şehir işyarları da yazacakları numaraları her gün incelemiştir. Sayım günü bütün memurlar sabah altı buçukta toplanmıştır. Top atılır atılmaz sayım memurları görevlerine başlamıştır. Vilayet genelinde sayımın başarılı geçtiği yetkililer tarafından duyurulmuştur.³⁸ Elde edilen veriler neticesinde vilayetin sosyal ve ekonomik durumu ortaya çıkmıştır.

2.1935 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Çankırı

1935'te Çankırı; Merkez, Çerkeş ve Ilgaz olmak üzere üç kazadan meydana gelmiştir. Çankırı'da halk genellikle ziraatla uğraşmıştır. Yaklaşık 433.865 dönüm arazi vardır. Senede buğday başta olmak üzere arpa ve çeşitli hububat üretimi yapılmıştır.³⁹ Ayrıca tiftik keçisi, koyun ve kıl keçisi yetiştiriciliğine önem verilmiştir. Bu hayvanlardan elde edilen tiftiğin büyük çoğunluğu vilayet dışına gönderilirken yün ve kılın büyük miktarı vilayet içinde kullanılmış çok az miktarı dışarı gönderilmiştir.⁴⁰ Çankırı, 1930'lu yıllarda demiryolu ağına ve vilayete bağlı köy, kasaba ve kazaların ulaşımı için önemli yollara kavuşmuştur. Bu durum vilayetin iktisadi durumunu iyileştirirken nüfusunun artmasında da önemli katkısı olmuştur.⁴¹ 1926'da vilayetin nüfusu 163.242 iken 1927 sayımında nüfus 157.219'a kadar gerilemiştir.⁴² 21 Eylül 1935 CHP teftiş raporlarında Çankırı'nın nüfusu 176.634 olarak tahmin edilmiştir.⁴³ Fakat bu rapordan bir ay sonra yapılan 1935 sayım sonuçlarında vilayetin toplam nüfusunun 177.587 olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçla ülke geneli nüfus sıralamasında 57 vilayet içinden 45. sırada yer almıştır. Genel nüfusun içerisindeki payı % 1,0'dır. Çankırı'nın yüzey ölçümü 8.665'tir. Nüfus yoğunluğu 1927 sayımında 18 iken 1935'te 20'ye yükselmiştir. Bu sayıyla da ülke genelinde 30. sıradadır.⁴⁴

1935 sayım sonuçlarına göre nüfusun 14.915'i şehirde, 162,672'si nahiye ve köylerde yaşamaktadır. Sonuçlara oransal olarak bakıldığında Çankırı, şehirde yaşayan % 8,4'lük nüfusuyla Türkiye ortalamasının altında kalıyorken, nahiye ve köylerde yaşayan % 91,6'lık nüfusla Türkiye ortalamasının üzerinde bir paya sahip olmuştur. Çankırı'da erkeklerin sayısı 81.591, kadınların sayısı ise 95.996 idi.⁴⁵ Erkekler % 46,1'lik payla ülke ortalamasının altındayken kadınlar ise % 53,9 ile ülke ortalamasının üzerinde yer almıştır. Bu sonuçla kadın sayısının erkek sayısından fazla olduğu 40 vilayet içerisinde 3. sırada bulunmaktadır. Çankırı'da her 1000 erkeğe karşılık 1.176 kadın vardı. Bu sayıyla da 1,035 olan ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır.⁴⁶

Bütün bu verilere 1927 nüfus sayımı ışığı altında bakıldığında Çankırı'da 142.679 kişi nahiye ve köylerde yaşamaktadır. Bu sonuca göre 1927'den 1935'e kadar geçen sürede Çankırı'da şehirleşmenin yeteri kadar gelişmediği söylenebilir. Ayrıca vilayette 1927'de kadınların sayısı 85.072 iken erkekler 70.519'dur.⁴⁷ Böylece 1935'te olduğu gibi 1927'de de kadınlar nüfusun çoğunluğunu oluşturmuştur.

³⁷ BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, İkinci Tab, 5, 9, 20*; Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, (Ankara: Mehmetihsan Basımevi, 1937) 3, 22-23.*

³⁸ Çankırı, "Genel Nüfus Sayımı Çok Güzel Bitti", (22 Birinciteşrin 1935), 1.

³⁹ Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)*. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2015),428.

⁴⁰ BCA, 490.1.0.0./268.1068.2.

⁴¹ Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, 430-431.

⁴² Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, 428.

⁴³ BCA, 490.1.0.0./268.1068.2.

⁴⁴ Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, *27 Teşrinievvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri: Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu*. (Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928),7.; BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*. (İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1937),5; Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *20 İkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Vilayet, Kaza, Şehirler ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar*. (Ankara: Ulus Basımevi, 1935),12-14.

⁴⁵ BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, İkinci Tab, 9, 24*; BİGD, *20 İkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Vilayet, Kaza, Şehirler ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar*, 12.

⁴⁶ BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, İkinci Tab,9, 24*; BİGD, *20 İkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Vilayet, Kaza, Şehirler ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar*,12.

⁴⁷ Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu*, 7-23.

Kazalar	Şehir			Nahiye ve Köylerde			Toplam			Km ²	Nüfus Yoğ.
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam		
Merkez Kaza	4.902	4.872	9.774	35.276	41.039	76.315	40.178	45.911	86.089	4.145	21
Çerkeş	1.416	1.714	3.130	24.303	28.790	53.093	25.719	30.504	56.223	2.880	20
İlgaz	998	1.013	2.011	14.696	18.568	33.264	15.694	19.581	35.275	1.640	22
Toplam	7.316	7.599	14.915	74.275	88.397	162.672	81.591	95.996	177.587	8.665	20

Tablo 1: Çankırı'nın Şehir, Nahiye ve Köy Nüfusu(1935)⁴⁸

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere Merkez kaza 86.089 nüfusla vilayetin en kalabalık kazasıyken İlgaz, 35.275 ile vilayetin en az nüfusa sahip kazası olmuştur. Tablo 1, cinsiyet açısından değerlendirildiğinde kadın nüfus Merkez kaza hariç bütün kaza merkezleri, nahiye ve köylerde sayı olarak erkek nüfustan üstündür. Vilayetin kapladığı alan bakımından en geniş kazası merkezken en küçük kazası da İlgaz kazasıdır. Nüfus yoğunluğu bakımından ise İlgaz 22 ile birinci kazayken Çerkeş 20 ile üçüncü kaza olmuştur.⁴⁹ Bu durum İlgaz'ın yüzölçümünün küçük olmasıyla izah edilebilir.

2.1. Kazalar

2.1.1. Çankırı Merkez Kazası

Merkez kaza, vilayetin güneydoğusunda yer almaktadır. Vilayetin en büyük ve en kalabalık kazasıdır. Merkez kazaya, Merkez nahiye, Orta, Şabanözü, Yapraklı ve Kızılırmak nahiyeleriyle 188 köy bağlıdır. Nüfus yoğunluğu km² de 406 idi. Nüfusun 9.774'ü şehirde 76.315'i nahiyelerde ikamet etmiştir.⁵⁰

Nahiyeler	Erkek	Kadın	Toplam	Köy Sayısı	Nüfus Yoğunluğu
Şehir	4.902	4.872	9.774	--	--
Merkez Nahiyesi	11.831	13.774	25.605	67	382
Kızılırmak	2.325	2.556	4.881	16	305
Orta	7.286	8.996	16.282	30	543
Şabanözü	6.802	7.699	14.501	30	483
Yapraklı	7.032	8.014	15.046	45	334
Toplam	40.178	45.911	86.089	188	406

Tablo 2: Merkez Kazanın Nüfusu⁵¹

Kazanın en kalabalık nahiyesi 25.605 ile merkez nahiyedir. Onu sırayla Orta (16.282), Yapraklı (15.046), Şabanözü (14.501) ve Kızılırmak (4.881) nahiyeleri izlemektedir. Tablo 2'den anlaşılacağı üzere kazanın en az nüfusa sahip nahiyesi Kızılırmak'tır.

Köy sayısı bakımından ise merkez nahiye 67 köy ile birinci sırada bulunmaktadır. Kızılırmak ise 16 ile kazanın en az köye sahip nahiyesidir. Orta ve Şabanözü nahiyelerinde köy sayısı otuzdur. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu nahiye 543 ile Orta nahiyesidir. İkinci sırada 483 ile Şabanözü, 382 ile merkez nahiye, 334 ile Yapraklı ve son olarak 305 ile Kızılırmak nahiyesi gelmiştir.⁵²

⁴⁸ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 5.

⁴⁹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 5.

⁵⁰ "Çankırı," 1977.; BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 11*; BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 6.

⁵¹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 5.

⁵² BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 5.

Nahiyelerin nüfusuna cinsiyet açısından bakıldığında kadın nüfusun bütün nahiyelerde erkek nüfustan üstün olduğu görülmüştür. Kaza dâhilinde kadınların sayısı 45.911 iken erkekler 40.178 idi. En büyük fark ise 1.943 ile merkez nahiyeye aitken en az fark 231 ile Kızılırmak nahiyesine aittir.⁵³ Cinsiyet açısından ortaya çıkan bu tablo vilayet geneliyle karşılaştırıldığında paralellik göstermiştir.

2.1.2. Çerkeş

Çerkeş, Çankırı'nın batısında, Çerkeş suyunun aktığı ovada bulunmaktadır.⁵⁴ Çerkeş Kazası'na merkez nahije dışında Atkaracalar, Eskipazar ve Ovacık nahiyeleriyle 165 köy bağlıdır. Kazanın nüfus yoğunluğu 322'dir. Nüfusu ise 25.719'u erkek, 30.504'ü kadın olmak üzere toplam 56.223'tür. Bu sayıyla vilayetin en kalabalık ikinci kazası olmuştur.⁵⁵

Nahiyeler	Erkek	Kadın	Toplam	Köy Sayısı	Nüfus Yoğunluğu
Şehir	1.416	1.714	3.130	--	--
Merkez Nahiyesi	10.070	11.754	21.824	67	323
Atkaracalar	4.124	4.818	8.942	22	406
Eskipazar	7.345	8.657	16.002	48	333
Ovacık	2.764	3.561	6.325	28	226
Toplam	25.719	30.504	56.223	165	322

Tablo 3: Çerkeş Kazasının Nüfusu⁵⁶

Kazanın şehir merkezinde 3.130 kişi, nahiyelerinde ise 53.093 kişi yaşamaktadır. Nahiyeler içinde en kalabalık olanı 21.824 ile merkez nahiyesi olmuştur. 16.002 ile Eskipazar ikinci kalabalık nahije, 8.942 ile Atkaracalar üçüncü kalabalık nahiyedir. Kazanın en az nüfusa sahip nahiyesi 6.325 ile Ovacık'tır.

Kadın-erkek sayısı açısından tablo 3 değerlendirildiğinde bütün nahiyelerde kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu görülmektedir. Kadınların sayısı kaza dâhilinde 30.504 iken erkeklerin sayısı 25.719'dur. Kadın sayısının en fazla olduğu nahije merkez (11.754) ve en az olduğu ise Ovacık (3.561)'tir. Erkek sayısında da durum aynıdır. En fazla erkek nüfus 10.070 ile merkez iken en az 2.764 ile Ovacık'tır. Kadın ve erkek nüfus arasında farkın en fazla olduğu nahije 1.684 ile merkezken farkın en az olduğu nahije 694 ile Atkaracalar olmuştur.

Köy sayısı bakımından merkez nahije 67 ile birinciyken onu sırayla Eskipazar (48), Ovacık (28), Atkaracalar (22) izlemektedir. Kaza genelinde nüfus yoğunluğunun fazla olduğu nahije 406 ile Atkaracalar'dır. 333'le Eskipazar ikinci, 323'le merkez nahije üçüncü ve 226 ile Ovacık sonuncu olmuştur.⁵⁷ Çerkeş, bütün bu verilere göre değerlendirildiğinde merkez kazadan sonra vilayetin önemli ikinci kazası olmayı başarmıştır.

2.1.3. Ilgaz

Ilgaz kazası, Çankırı'nın kuzeyinde yer almaktadır. Kaza, Kastamonu-Çankırı-Ankara karayolunun Ilgaz geçidini aşarak ulaştığı küçük bir ovada kurulmuştur.⁵⁸ Ilgaz, kaza merkezi, merkez nahije ve kurşunlu nahiyelerinden oluşmuştur. Vilayetin en az nahiyeye sahip kazasıdır.⁵⁹

⁵³ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 5.*

⁵⁴ "Çankırı," 1979.

⁵⁵ BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 11, 36; BİGD, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 6.*

⁵⁶ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 6.*

⁵⁷ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 6.*

⁵⁸ "Çankırı," 1978.

⁵⁹ BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 11, 36; BİGD, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 6.*

Nahiyeler	Erkek	Kadın	Toplam	Köy Sayısı	Nüfus Yoğunluğu
Şehir	998	1.013	2.011		
Merkez Nahiyesi	8.803	11.497	20.300	71	286
Kurşunlu	5.893	7.071	12.964	39	332
Toplam	15.694	19.581	35.275	110	302

Tablo 4: Ilgaz Kazasının Nüfusu⁶⁰

Kazanın toplam nüfusu 35.275'tir. Bunun 15.694'ü erkek ve 19.581'i kadındır. Diğer kazalarda olduğu gibi burada da kadın nüfus erkek nüfustan fazladır. Kazanın şehir nüfusu 2.011 iken nahiye ve köylerde yaşayan nüfus 33.264'tür. Kazaya bağlı köy sayısı toplam 110'dur. Bunların 71'i merkez nahiyyeye, 39'u Kurşunlu nahiyyesine bağlanmıştır. Toplam nüfus yoğunluğu 302'dir. Merkez nahiye nüfus yoğunluğu bakımından 286 ile kazanın sahip olduğu ortalamamın altında kalmıştır.⁶¹ Ilgaz, bu verilere göre diğer kazaların gerisinde kalmıştır.

2.2. Yaş Grupları

Sayım sonuçlarına bakıldığında yaş grupları 25 yaşından küçük, 25-49 yaşında, 50-74 yaşında ve 75 ve daha fazla olarak gruplandırılmıştır. Bu gruplar içerisinde ülke genelinde erkeklerin % 60,4'ü, kadınların % 52,3'ü 25 yaşından küçüktür. Bu yaş grubu toplamda ülke nüfusunun %56,2'sini oluşturmuştur. Bu sonuca göre Türkiye, genç bir nüfusa sahiptir. Diğer yaş gruplarına bakıldığında ise 25-49 yaş grubu nüfusun %30,5'ünü, 50-74 yaş grubu nüfusun 11,6'sını oluşturmuştur. Nüfusun % 1,3'ü de 75 yaşın üzerine çıkmıştır.⁶²

	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam (%)
25Yaşından Küçük	52.626	49.187	101.813	64.4	51.3	57.4
25-49 Yaşında	20.062	31.084	51.146	24.7	32.3	28.8
50-74 Yaşında	7.729	14.275	22.004	9.4	14.8	12.3
75 ve daha fazla	1.117	1.387	2.504	1.4	1.5	1.4
Yaşı Meçhul	57	63	120	0.1	0.1	0.1
Toplam	81.591	95.996	177.587	100	100	100

Tablo 5: Yaş Grupları İtibariyle Nüfusu⁶³

Çankırı'da da 25 yaşından küçük genç nüfusun sayısı 101.813'le toplam nüfusun % 57,4'ünü oluşturmuştur. Böylece genç nüfus toplam nüfusun yarısından fazla bir orana sahip olmuştur. Bu oran içerisinde erkekler % 64,4 iken kadınlar % 51,3'tür. 25-49 yaş grubu % 28,8'tir. Bu payda kadınların sayısı 31,084 iken erkekler 20.062 ile kadınların gerisinde kalmıştır. 50-74 yaş grubunda da kadınların sayısı 14.275 ile erkeklerin iki katı durumundaydı.⁶⁴ 25 yaşından küçük yaş grubu dışında diğer gruplarda erkeklerin sayısının kadınlardan az olması uzun süren savaşlara, erkek ölüm oranlarına veya iş göçlerine bağlanabilir.

⁶⁰ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 6.

⁶¹ BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 11, 36; BİGD, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*,6.

⁶² BİGD, *Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 51.*

⁶³ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 71.

⁶⁴ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 71.

2.3. Engel Durumu

1935'te genel nüfus itibarıyla ülke nüfusunun % 98'i sağlam iken % 2'sinin görünür engeli bulunmaktadır. Toplam engelli sayısı 315.677'dir. En fazla görülen engel durumu ise 109.600 ile bir ayağı total olanlardır (% 34,7). İkinci sırada 52.051 ile bir kolu çolak olan grup (%16,5) yer almıştır. 50.732 ile körler üçüncü sıradadır (% 16,1). En az görülen engel ise 4.663 ile iki kolu çolak olan gruptur (% 1,5). Engel durumu en fazla 186.817 ile erkeklerde söz konusu olmuştur. Engelliğin en fazla görüldüğü yaş grubu 30-39 iken en az görülen yaş grubu 90 ve üstüdür.⁶⁵

Engel Durumu	Erkek	Kadın	Toplam
Sağlam	79,188 (97,1)	93,691 (97,6)	172,879 (97,3)
Görünür Engelli Olan (%)	2.403 (2,9)	2.305 (2,4)	4.708 (2,7)
Kör (%)	313 (12,5)	380 (15,9)	693 (14,2)
Bir Kolu Çolak (%)	550 (22,0)	165 (6,9)	715 (14,6)
İki Kolu Çolak (%)	60 (2,4)	36 (1,5)	96 (2,0)
Bir Ayağı Total (%)	1.002 (40,1)	1.134 (47,5)	2.135 (48,7)
İki Ayağı Total (%)	126 (5,1)	179 (7,5)	305 (6,2)
Sağır-Dilsiz (%)	250 (10,0)	194 (8,1)	444 (9,1)
Kanbur (%)	74 (3,0)	87 (3,7)	161 (3,3)
Kötürüm (%)	88 (3,5)	177 (7,4)	265 (5,4)
Müteaddit	3 (0,1)	1 (0,0)	4 (0,1)
Sair Sakatlıklar (%)	32 (1,3)	36 (1,5)	68 (1,4)

Tablo 6: Engellilik Durumuna Göre Nüfus⁶⁶

Çankırı'da nüfusun % 97,3'ünün herhangi bir engeli yokken % 2,7'sinin görünür engeli vardı. Vilayette toplam 4.887 engelli nüfus bulunuyordu.⁶⁷ Bununla beraber 1927 nüfus sayımlarına bakıldığında nüfusun 154.665'i sağlam, 2.554'ü çeşitli engele sahipti.⁶⁸ 1935 verilerine göre aradan geçen sekiz senede Çankırı'da engel oranının yaklaşık iki kattığı arttığı görülmektedir. Bu durum artan nüfus içerisinde engellilerin de payının arttığı sonucuna bağlanabilir.

Tablo 6, değerlendirildiğinde en fazla engel durumunu % 48,7 ile bir ayağı total engel grubu oluşturmuştur. Birden fazla engeli olan 4 kişi bulunmaktaydı. En az orana sahip grup % 2,0 ile iki kolu çolak olandır. Vilayette görülen engel sıralaması birçok engele sahip kişiler dışında Türkiye sıralamasıyla aynıdır. En fazla engel 30-39 yaş grubundayken engelliğin en az görüldüğü yaş grubu ise 90 ve üstü yaş grubudur.⁶⁹ Engelliğin fazla ve az görüldüğü yaş grubu Türkiye ortalamasıyla aynı sonuca sahip olmuştur.

2.4. Medeni Hal

Sayımda medeni durumu belirlemek amacıyla medeni hal bekâr, evli, dul, boşanmış ve meçhul olarak sınıflandırılmıştır. Ülke geneline bakıldığında nüfusun % 52'sinin bekâr olduğu ortaya çıkmıştır. Bu oran içerisinde kadınlar % 46,1 iken erkekler 58,1'dir. Evlilerin genel nüfus içerisindeki payı ise % 40'tır. Kadınlar

⁶⁵ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 103, 112.

⁶⁶ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 75, 85.

⁶⁷ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 75, 85.

⁶⁸ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *27 Teşrin Evvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül 1*, (Ankara: Hüsnütabiat Matbaası, 1929) LI.

⁶⁹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 75, 85.

40,2 erkekler 39,8'le birbirine yakın oranlara sahip olmuştur. Bir diğer grup ise dullardır. Bu grupta en fazla paya sahip olanlar % 12,8 ile kadınlardır. Erkekler de % 1,4'tür. Genel nüfus içerisindeki toplam payı % 7,2'dir. Boşanmışların toplam nüfustaki payı ise % 0,3'tür.⁷⁰ Ülke genelinde bekârların sayısının fazla olması genç nüfusun fazla olmasıyla açıklanabilir.

Medeni Hal	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek %	Kadın %	Toplam %
Bekâr	47.327	42.573	89.900	58,0	44,3	50,6
Evli	32.834	40.581	73.415	40,3	42,3	41,4
Dul	1.219	12.361	13.580	1,5	12,9	7,6
Boşanmış	110	341	451	0,1	0,4	0,3
Meçhul	101	140	241	0,1	0,1	0,1
Toplam	81.591	95.996	177.587	100,0	100,0	100,0

Tablo 7: Medeni Hal İtibariyle Nüfus⁷¹

Çankırı'da % 50,6 ile bekârlaren fazla grubu oluşturmuştur. Bu grup içerisinde kadınların oranı % 44,3 iken erkeklerin oranı % 58'dir. İkinci kalabalık grup ise evliler grubudur. 177.587 kişinin içinden 73.415 kişi evlenmiştir. Bu sayı toplam nüfusun % 41,4'üne denk gelmektedir. Dulların sayısında kadınlar 12.361 ile % 12,9 iken erkekler 1.219 ile % 1,5'luk paya sahip olmuştur. Boşanmışların ülke nüfustaki toplam payı 0,3'tür. Ayrıca vilayet genelinde medeni hali bilinmeyen 241 kişi bulunmaktadır.⁷² Bu noktada 1927 sayımı sonuçlarına bakıldığında bekârların 73.973, evlilerin 68.444, dulların 13.868, boşanmışların ise 834 kişi olduğu görülmektedir.⁷³ Bu sonuç 1935 verilerine göre değerlendirildiğinde medeni hal gruplarında sıralama değişmemiştir. Sadece dulların sayısına bakıldığında sekiz senede büyük bir değişimin olmadığı ve bu grup içerisinde kadınların erkeklerin yaklaşık 12 katı durumunda olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum da erkek ölüm oranlarına bağlanabilir.

2.5. Tahsil

1935'te ülke genelinde erkeklerin % 23'ü okuma-yazma bilmekteyken kadınların sadece % 8'i okuyup yazabilmektedir. Genel nüfus içerisinde okuma-yazma bilenler % 15,3'lük bir orana sahip olmuştur. Bu oran 1927 nüfus sayımında % 8,61'dir. 8 yıllık süreçte bu oranın yaklaşık iki katı artmıştır. Bu sonuç 1928 yılında harf inkılabının yapılmasına ve ülke genelinde okuma-yazma seferberliğinin artırılmasına bağlanabilir. Okuma-yazma bilmeyen grup içerisinde kadınlar % 91,8 iken erkekler % 76,7'lik paya sahiptir. Toplamda ise nüfusun % 84,4'ü okuma-yazma bilmemektedir.⁷⁴

Tahsil	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek %	Kadın %	Toplam %
Okuma-Yazma Bilen	12.527	4.018	16.545	158,5	41,9	98,2
Yalnız Okuma Bilen	206	87	293	2,5	0,9	1,6
Okuma-Yazma Bilmeyen	68.858	91.891	160.749	844,0	957,2	905,2
Toplam	81.591	95.996	177.587	1000,0	1000,0	1000,0

Tablo 8: Tahsil İtibariyle Nüfus⁷⁵

⁷⁰ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 121.

⁷¹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 75.

⁷² BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 75.

⁷³ BİUM, *28 Teşrin Evvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül 1, XXIII*.

⁷⁴ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60,201*; Turp, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımı Verileri Işığında Giresun" 321.

⁷⁵ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 76.

Çankırı'da nüfusun 160.749'u okuma-yazma bilmemektedir. Bu sayı binde 905,2'ye tekabül etmektedir. Bu oran içinde kadınların sayısı 91,891 iken erkekler 68,858'dir. Vilayet genelinde okuma-yazma bilen sayısı 16,545'tir. Kadınların 4,018'i okuma-yazma bilmemektedir. Erkekler ise 12,527 ile kadınların yaklaşık üç katı durumundadır. Sadece okuma bilen 206 erkek ve 87 kadın bulunmaktadır.⁷⁶ Bu konu 1927 nüfus sayımı açısından değerlendirildiğinde nüfusun 150.911'i okuma yazma bilmiyorken, 6.308'i okuyup yazabilmektedir.⁷⁷ Bu sonuç sekiz senede Çankırı'da okuyup yazabilen nüfusun 4 katı arttığını gösterse de istenilen düzeyde değildir.

Çankırı'nın okur-yazar oranına şehir, kazalar ve nahiyeler açısından bakıldığında şehirde 9.774 kişi içerisinde 3.557 kişi okuma-yazma bilmektedir. Bu sayı % 36,9'a tekabül etmekteydi. Bu oran içerisinde erkekler % 47,5 iken kadınlar % 26,1'dir. Nüfusun 6.171'i okuma-yazma bilmemekteydi. Bu sayı oransal olarak % 63,1'e denk gelmektedir. Bu oran içerisinde erkeklerin yüzdesi 52,5 iken kadınlar 73,9'dur. Şehir merkezinde durum böyleyken merkeze bağlı nahije ve köylerde ise okuma-yazma bilenler % 7,4'tür. Bu oran içerisinde erkekler % 13,5 kadınlar ise % 2,3'tür. Nahije ve köylerde okuma-yazma bilmeyenler % 92,6'lık bir paya sahip olmuştur. Bu payda kadınlar 40.115 ile % 97,7 iken erkekler 30.524 ile % 86,5'tir.⁷⁸

Çerkeş'in merkezinde okuma-yazma bilenler içinde erkekler % 36,9, kadınlar % 19,5 oranına sahiptir. Toplamda bu oran % 27,4'tür. Okuma-yazma bilmeyenler ise toplam % 72,6'dır. Bu sonuçta kadınların payı % 80,5 iken erkeklerin payı % 63,1'dir. Çerkeş'in nahije ve köylerinde ise okuma-yazma bilenler % 6,8'dir. Kadınların oranı % 2,9 iken erkekler % 11,3'tür. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 93,2'dir. Bu grup içerisinde kadınlar % 97,1 iken erkekler % 88,7'lik bir orana sahip olmuştur.⁷⁹

İlgaz kazasının merkezinde okuma-yazma bilenlerin oranı % 26,4'tür. Bu oran içerisinde erkekler % 35,6 kadınlar % 17,4'tür. Bilmeyenlerin toplam oranı ise % 73,6'dır. Bu grupta kadınların payı % 82,6 iken erkekler % 64,4'tür. Nahije ve köylerde ise bilenler % 7,8 iken bilmeyenler % 92,2'dir. Okuma-yazma bilen kadınlar % 3,0 iken erkekler % 13,7'dir. Bilmeyenlerde erkekler % 86,3 kadınlar % 97,0'dır. Vilayet genelinde okuma-yazma bilenlerin oranına bakıldığında nüfusun % 9,5'i okuma-yazma biliyorken % 90,5'i okuma-yazma bilmemektedir. Bilmeyenler içinde kadınlar % 95,7 iken erkekler % 84,4'tür. Erkeklerin % 15,6'sı kadınların % 4,3'ü okuma-yazma bilmemektedir.⁸⁰

Tahsil çağında olan 7-16 yaş grubunda vilayet genelinde 36.511 kişi bulunmaktadır. Bunların 19.256'sı erkek, 17.255'i kadındır. Bu yaş grubu içerisinde 4.867 erkek, 2.151 kadın toplam 7.018 kişi okuma-yazma bilmektedir. Okuma-yazma bilmeyenlerin toplamı 29.493'tür. Bunların 14.389'u erkek, 15.104'ü kadındır.⁸¹

Genel olarak durum değerlendirildiğinde okuma-yazma oranının tahsil çağı başta olmak üzere vilayet genelinde düşük olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle kadınlarda bu oranın yükseldiği görülmektedir. Bu durum nahije ve köylerde yaşayan nüfusun fazla olması, okullaşma oranının az olmasıyla açıklanabilir.

2.6. Dinler

1935 sayımında nüfusun mensup olduğu dini belirlemek amacıyla sayımda Müslümanlar herhangi bir mezhebe ayrılmayıp İslam olarak kaydolurken gayrimüslimler başlığı altında Hıristiyanlar Katolik, Ortodoks, Protestan, Gregoriyen, Hıristiyan ve Ermeni olarak kaydolmuştur. Bu gruplardan başka Museviler ve dinsizler de bulunmaktadır. Ülke genelinde 15.838.673 ile Müslümanlar çoğunluğu oluştururken 226.167 Hıristiyan, 78.730 Musevi ve 559 dinsiz bulunmaktadır. 356 kişinin de dini bilinmemektedir.⁸²

Dinler	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek %	Kadın %	Toplam %
İslam	81.577	95.990	177.567	999,8	999,9	999,9
Katolik	4	3	7	0,1	0,1	0,0
Ortodoks	4	1	5	0,1	0,0	0,0
Protestan	6	2	8	0,0	0,0	0,1

⁷⁶ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 76.

⁷⁷ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrin Evvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül II*, (Ankara: Hüsnütabiat Matbaası, 1929) 9-10.

⁷⁸ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 239.

⁷⁹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 239.

⁸⁰ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 208, 240.

⁸¹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 210.

⁸² BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 192.

Gayri Müslim Toplamı	14	6	20	0,2	0,1	0,1
Toplam	81.591	95.996	177.587	1000,0	1000,0	1000,0

Tablo 9: Dinler İtibariyle Nüfus⁸³

Çankırı'da İslamiyet'in yanı sıra sayıları az da olsa Katolik, Ortodoks ve Protestan grup bulunmaktadır. 177.587 nüfusun içerisinde İslamiyet'e mensup kişi sayısı 177.567 iken Gayri Müslimlerin toplam sayısının 20 olduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁴ 1927 nüfus sayımı verilerinde ise gayrimüslimlerin sayısı 22'dir.⁸⁵ Aradan geçen zamanda bu sayıda büyük bir değişiklik yaşanmamıştır.

2.7. Anadiller

Ülke genelinde en çok konuşulan anadil % 86,0 ile Türkçe olmuştur. Diğer konuşulan diller % 14,0'lık orana sahiptir. Çankırı'da da nüfusun % 99,9'unun anadili Türkçedir. Bu oran 177.425 kişiye tekabül etmektedir.⁸⁶

Anadil	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek %	Kadın %	Toplam %
Türkçe	81.507	95.918	177.425	999,0	999,2	999,1
Almanca	7	1	8	0,1	0,0	0,1
Arapça	2	1	3	0,0	0,0	0,0
Bulgarca	2	--	2	0,0	--	0,0
Ermenice	--	1	1	--	0,0	0,0
Fransızca	1	1	2	0,0	0,0	0,0
Gürcüce	2	--	2	0,0	--	0,0
Kiptice	62	73	135	0,8	0,8	0,8
Kürtçe	6	--	6	0,1	--	0,0
Macarca	1	--	1	0,0	--	0,0
Rusça	1	1	2	0,0	0,0	0,0
Toplam				1000,0	1000,0	1000,0

Tablo 10: Anadiller İtibariyle Nüfus⁸⁷

Tabloya göre, Çankırı'da Türkçenin yanı sıra en çok konuşulan anadil 135 ile Kiptice olmuştur. Onu 8'le Almanca, 6'yla Kürtçe izlemektedir. Bu diller dışında sayıları 1 ile 2 arasında değişen Arapça, Bulgarca, Fransızca, Gürcüce, Rusça ve Ermenice konuşulan diller arasında bulunmaktadır. Anadili Türkçe olanların dışında toplam 162 kişinin anadili farklılık göstermektedir.⁸⁸ Vilayette bu kadar farklı dillerin bulunması göç ya da ticaret amaçlı gelenlerle izah edilebilir.

2.8. Doğum Yerleri

Sayım sonuçlarına göre Türkiye'de doğanların sayısı 15.195.291 iken farklı ülkelerde doğanların sayısı 962.159'dur. Bu sayı içerisinde en fazla oran % 38,2 ile Yunanistan'a aittir. Onu % 23,7 ile Bulgaristan, % 16,4

⁸³ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 192-195.*

⁸⁴ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 193-195.*

⁸⁵ BİUM, *28 Teşrin Evvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül II, 40.*

⁸⁶ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 76; BİGD, Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 146.*

⁸⁷ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 76.*

⁸⁸ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti, 76; BİGD, Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60, 146.*

ile Yugoslavya, % 7,3 ile Rusya izlemiştir.⁸⁹ Bu durumun en önemli nedeni savaşlar ve toprak kayıpları sonucu başta Balkanlar ve Kafkaslar olmak üzere bu bölgelerde yaşayan Müslüman-Türk unsurların kitleler halinde Türkiye'ye göç etmiş olmalarıdır.⁹⁰

Çankırı, 1923'te iskân sahası dışında tutulduğu için sadece birkaç aile buraya yerleştirilmiştir. Sonrasında burada resmi yetkililer tarafından mübadil yerleştirilmesi yapılmamıştır.⁹¹ Fakat buna rağmen 1935 nüfus sayımında vilayet genelinde doğum yerleri itibarıyla Balkan ülkeleri ve Rusya oldukça fazla durumdadır.

Doğum Yeri	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek %	Kadın %
Türkiye	81.453	95.894	177.347	99,8	99,9
Almanya	4	--	4	2,9	--
Arnavutluk	1	1	2	0,7	1,0
Avusturya	2	1	3	1,5	1,0
Bulgaristan	22	21	43	16,0	20,6
Çekoslovakya	2	2	4	1,5	1,9
Fransa	1	--	1	0,7	--
İspanya	1	1	2	0,7	1,0
İtalya	1	--	1	0,7	--
Macaristan	1	--	1	0,7	--
Romanya	2	--	2	1,5	--
Rusya	14	6	20	10,1	5,9
Yugoslavya	24	28	52	17,4	27,4
Yunanistan	38	25	63	27,5	24,5
Hicaz	2	--	2	1,5	--
İran	--	1	1	--	1,0
Irak	1	--	1	0,7	--
Suriye	12	5	17	8,7	4,9
Mısır	1	--	1	0,7	--
Meçhul	9	11	20	6,5	10,8
Toplam	138	102	240		

Tablo 12: Doğum Yerleri İtibarıyla Nüfus⁹²

⁸⁹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 77; BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60,175*.

⁹⁰ Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler," *On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi* 12, no. 1 (1999): 163-165.

⁹¹ Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, 56.

⁹² BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 77.

Sayım verilerine göre, birinci sırada 63 ile Yunanistan'da doğanlar bulunmaktadır. İkinci olarak Yugoslavya 52, Bulgaristan 43 ile üçüncü sırada, Rusya 20 ile dördüncü sırada yer almıştır.⁹³ Bu sonuca göre mübadillerin kaydoldukları vilayet haricinde kendi istekleriyle Çankırı'ya yerleştiği söylenebilir.

Çankırı'da aynı kazada doğan erkeklerin oranı % 96,9 iken başka kazada doğanların oranı % 0,6'dır. Başka vilayette doğanların oranı % 2,3'tür. Kadınlarda ise aynı kazada doğanlar % 97,7 iken başka kaza doğumlular % 0,7'dir. Başka vilayette doğanların oranı % 1,5'tir.⁹⁴ Bu verilere göre Çankırı'nın başka vilayetlerden göç alma potansiyelinin çok az olduğu sonucu çıkarılabilir.

2.9. Meslekler

Nüfusun hangi meslek grubunda çalıştığını tespit etmek üzere 7 iş kolu oluşturularak sayım esnasında kişilere hangi meslek grubunda çalıştıkları sorulmuştur. Çıkan sonuçlara göre ülke genelinde toprak mahsulleri grubu % 40,1 ile ilk sırada bulunmaktadır. İkinci sırada % 4,1 ile sanayi ve küçük sanatlar grubu, üçüncü sırada % 2,5 ile umumi idare ve hizmet, serbest meslek grubu buluyordu. Nüfusun % 51'i mesleksiz ya da mesleği bilinmemektedir.⁹⁵

Meslek	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek%	Kadın%	Toplam
Toprak Mahsulleri	41.937	57.010	98.947	51,4	59,4	55,7
Sanayi ve küçük sanatlar	2.868	150	3.018	3,5	0,1	1,8
Ticaret	733	55	788	0,9	0,1	0,4
Nakliye ve muvasala	384	8	392	0,5	0,0	0,2
Umumi idare ve hizmetler, Serbest Meslekler	1.387	90	1.477	1,7	0,1	0,8
Ev İktisadiyatı, Şahsi Hizmetler	27	92	119	0,0	0,1	0,1
Mesleksiz, Mesleği Meçhul	34.255	38.591	72.846	42,0	40,2	41,0
Toplam	81.591	95.996	177.587			

Tablo 13: Meslek Grupları İtibariyle Nüfus⁹⁶

Çankırı'da iş kollarına bakıldığında ise nüfusun % 55,7'si en fazla toprak mahsulleri alanında çalışmıştır. En az ise % 0,1 ile Ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler grubudur. Vilayet genelinde mesleksiz ya da mesleği bilinmeyen 72.846 kişi bulunmaktadır. Bu sayı % 41'e tekabül etmektedir. Bu durum vilayetin toplam nüfusu göz önüne alındığında hiç azımsanacak bir sayı değildir. Ayrıca iş kollarına bakıldığında ise nüfusun yarısından fazlasının en fazla toprak mahsulleri alanında meslek sahibi olduğu görülmüştür.⁹⁷ Bu durum vilayetin köy ve nahiyelerde yaşayan nüfusunun fazla olmasına bağlanabilir. Ayrıca vilayetin temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu da söylenebilir.

Toprak mahsulleri iş kolunda çalışan kadınların sayısı 57,010 ile % 59,4'e denk gelirken erkekler 41.937 ile % 51,4'tür. Bu sonuca bakıldığında kadınların toprak mahsulleriyle ilgili iş kollarında erkekleri geride bıraktığı görülmektedir. Kadınların fazla olduğu diğer iş koluysa ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetler grubudur. Bu iş kolunda kadınların sayısı 92, erkeklerin sayısı 27'dir. Ayrıca vilayet genelinde en az kişinin de çalıştığı iş koludur. Kadınların en az çalıştığı iş kolu 8 ile nakliye ve muvasala grubudur. Erkeklerin en fazla çalıştığı iş kolu sanayi ve küçük sanatlar iş koludur. Burada 2.868 ile erkeklerin oranı % 3,5 iken kadınlar 150 ile % 0,1 oranına sahip olmuştur.

Sonuç

Vilayetin 1927 nüfus sayımında 156.588 olan nüfusu sekiz yıl sonra yapılan 1935 sayımında 177.587'ye yükselmiştir. Bu sayım sonrasında Çankırı'da nüfusun büyük çoğunluğunun nahiyeye ve köylerde yaşadığı ortaya çıkmıştır. Vilayet kırsal bir nüfus yapısına sahiptir. Nüfusun en fazla ikamet ettiği yer 86.089 ile merkez kaza iken en az ikamet ettiği yer ise 35.275 ile Ilgaz kazası olmuştur.

⁹³ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 77.

⁹⁴ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 176-177.

⁹⁵ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:60*, 307;

BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 78.

⁹⁶ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 78.

⁹⁷ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti*, 78.

Sayım sonuçlarında dikkati çeken bir husus kadın sayısının erkek nüfustan fazla olmasıdır. Vilayet genelinde şehir merkezi hariç bütün kazalarda kadın nüfus erkek nüfustan fazladır. Bu durum Türkiye ortalamasının da üzerindedir. Bu uzun süren savaşlar sonrasında karşılaşılan olağan bir durumdur.

Çankırı'da nüfusun %57,4'ü gençlerden oluşmaktadır. Bu da vilayetin genç bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuçla nüfusun % 50,6'sını oluşturan bekârlar arasında kolaylıkla bağlantı kurulabilir. Yani Çankırı nüfusunun yarısından fazlası genç ve bekârlardan oluşmaktadır.

Diğer bir sonuç okur-yazar oranının çok düşük olmasıdır. Toplamda nüfusun 160.749'u okuma-yazma bilmiyorken okur-yazar sayısı 16.545'tir. Bu durum kırsal nüfusun fazla olması ve okullaşma oranının az olmasıyla açıklanabilir. Başka bir sonuçta kişiler genel olarak sağlam bir yapıya sahiptir. Nüfusun 4.887'sinin çeşitli engeli bulunmaktadır. En fazla engeli olan grup bir ayağı topal olan gruptur. Bu durum Türkiye ortalamasıyla da paralellik göstermektedir.

Uyruk ve din bakımından Türk ve Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Vilayet genelinde 20 gayrimüslim yaşamaktadır. Doğum yeri bakımından ise Türkiye doğumluların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Türkiye dışında doğup Çankırı'da yaşayanların çoğunluğunu Balkanlar ve Kafkasya doğumlu kişiler oluşturmaktadır.

Bir diğer sonuç ise vilayette 177.425 ile en çok konuşulan dil Türkçe olmuştur. İkinci çok konuşulan dil ise kıpticedir. Diğer önemli bir sonuçta ziraatla uğraşanların oranının nüfusun yarısından fazla olması olmuştur. Bu sonuç nahije ve köylerde yaşayan fazla nüfusa bağlanabilir.

Kaynakça

1. Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0./ 24.136.11.

BCA, 30.10.0.0./ 26.148.3.

BCA, 490.1.0.0./268.1068.2.

2. Resmi Yayınlar

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), 20 İlkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Vilayet, Kaza, Şehirler ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı: 75, Cilt:60, İkinci Tab. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), Genel Nüfus sayımı, Türkiye Nüfusu 20 İlkteşrin 1935, Neşriyat Sayısı: 75, Cilt:60. Ankara :Mehmetihsan Basımevi, 1937.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 27 Teşrini Evvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I. Ankara:Hüsnütabiat Matbaası, 1929.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrini Evvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri Fasikül II. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası, 1929.

Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 27 Teşrinievvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri: Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu. Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928.

BİGD, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:14, Çankırı Vilayeti. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu. Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1927.

3. Süreli Yayınlar

- Akşam*. “Sayım Hazırlığı”, (19 Teşrinievvel 1935), 3.
- Cumhuriyet*. “Genel Nüfus Sayımı Dün Bütün Türkiye’de İkmal Edildi”, (21 Teşrinievvel 1935), 7.
- Çankırı*. “20 İlkteşrin 1935 Pazar Günü Memleketin Her Tarafında Genel Nüfus Sayımı Yapılacaktır”, (13 Ağustos 1935) 1.
- Çankırı*. “20 İlkteşrin 1935 Pazar Günü Memleketin Her Tarafında Genel Nüfus Sayımı Yapılacaktır”, (27 Ağustos 1935) 3.
- Çankırı*, “Genel Nüfus Sayımı Çok Güzel Bitti”, (22 Birinciteşrin 1935), 1.
- Son Posta*. “Büyük Dava Başarıldı” (21 Birinci Teşrin 1935), 6.
- Son Posta*. “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla” (18 Birinci Teşrin 1935), 1, 8.

4. Araştırma ve İnceleme Eserler

- “Çankırı,” *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünyü, Bugünü, Yarını*, Cilt:3. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982, 1934-2008.
- Aktürk, Sıraç, “Tanzimat’tan Birinci Dünya Harbi’ne Çankırı Sancağı (1839-1914).” Doktora Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2020.
- Aybar, Celal, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*. Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937.
- Büyüktolu, Recep ve Özcan, Mehmet Şah. “Cumhuriyet’in İlk Nüfus Sayımına Göre Çankırı’nın Demografik Yapısı.” *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, no: 31 (2023): 323-348. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1249613>.
- Çakmak, Fevzi. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler.” *ÇTTAD VIII*, no. 18-19 (2009): 89-115.
- Erdem, Ufuk. “Cumhuriyet Türkiye’sinin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935).” *Karadeniz*, no. 30 (2016): 38-55.
- İpek, Nedim, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler.” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi 12*, no.1 (1999): 161-224.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995.
- Kayalan, Ferruh. “1935 Nüfus Sayımına Göre Balıkesir Vilayetinin Demografik Yapısı ve Özellikleri.” *BAUN SOBED 25*, no. 47 (2022): 259-282.
- Kodal, Tahir, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti’nin Nüfus Özellikleri.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 19*, no. 1 (2009): 233-258.
- Sarı, Muhammed. *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi’nde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.
- Şahin, İlhan. “Çankırı,” *İslam Ansiklopedisi Cilt:8*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 216-218.
- Şen, Begüm. “Çok Partili Hayata Geçiş ve Sonrasında Çankırı: Eğitim, Kültür, Siyasi ve Sosyal Hayat (1946-1960).” Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020.
- Tamer Aytül ve Bozbeyoğlu, Alanur Çavlin. “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar.” *Nüfusbilim Dergisi 2* (2004): 73-88.
- Tuğluoğlu, Fatih. “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı:20 İlkteşrin 1935, Ne Bir eksik Ne Bir Fazla.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi XII*, no. 25 (2012): 55-78.
- Turp, Muharrem. “Cumhuriyet’in İlk Nüfus Sayımı Verileri Işığında Giresun.” *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 27 (2021): 315-333. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2021.017>.

Uzman, Nasrullah. "1935 Nüfus Sayımı," *Atatürk Ansiklopedisi*, 1-7 15/11/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1935-nufus-sayimi/?pdf=4931> adresinden erişilmiştir

Yılmaz, Ensar, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türkiye'sinde Demografik Yapının Öne Çıkan Özellikleri." *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 8, no.58 (2022): 700-705.

Summary

To make forward-looking development plans, the state had to know about its population structure. In this respect, censuses were of great importance in terms of revealing the social, cultural, and economic structure of the population. Thus, it was decided to conduct the second census on 20 October 1935. Preparations for the 1935 census began on 30 May 1934 with the enactment of the "Law on the General Population Census". With this law, the outlines of the census planned for 1935 were determined.

On 20 October 1935, it was determined that the country's population was 16,158,018, of which 7,936,770 were male and 8,221,248 were female. Compared to the 1927 census, the population increased by 18.4%. In this census, 23.5% of the general population lived in cities and towns, while 76.5% lived in nahiyahs and villages. The male population living in cities was 51.8%, while the female population was 48.2%. In villages, 48.4% of the population was male and 51.6% was female. In total, 49.1% of the country's population was male and 50.9% was female.

In the 1935 census, the total population of Çankırı was 177,587. Of that population, 14,915 lived in the city and 162,672 lived in nahiyahs and villages. While the number of men in Çankırı was 81,591, the number of women was 95,996. In 1935, Çankırı consisted of three kazas: Merkez, Çerkeş, and Ilgaz. The central district is the largest and most populous district with a population of 86,089, comprising the central district, Orta, Şabanözü, Yapraklı and Kızılırmak districts and 188 villages. The central district is the largest and most populous district with a population of 86,089, comprising the central district, Orta, Şabanözü, Yapraklı and Kızılırmak districts and 188 villages. Population density was 406 per km². Of the population, 9774 lived in the city and 76,315 in nahiyahs. Atkaracalar, Eskipazar, Ovacık, and Eskipazar district and 165 villages were subordinate to Çerkeşkaza. The population density of this kaza was 322. Its population was 56,223 in total, 25,719 males and 30,504 females. With this count, it was the second most populous kaza of the province. There were 3,130 people living in the city centre and 53,093 in nahiyahs. Ilgaz consisted of the central kaza centre, the central nahiyah, and Kurşunlu nahiyah. It had the fewest nahiyahs in the province. Its total population was 35,275. Of this, 15,694 were male and 19,581 were female. The city population of the kaza was 2,011, while the population living in nahiyahs and villages was 33,264. According to the census results, age groups were categorized as under 25 years old, 25-49 years old, 50-74 years old, and 75 and over. In Çankırı, the number of young people under the age of 25 was 101,813, constituting 57.4% of the total population. Thus, the young population accounted for more than half of the total population. The 25-49 age group had a share of 28.8%. In the 50-74 age group, the number of women was double that of men with 14,275.

In Çankırı, 97.3% of the population had no disabilities, while 2.7% had visible disabilities. There were a total of 4,887 disabled people in the province. The most crowded group among them was the one-legged with 48.7%. There were four people with more than one disability. The group with the lowest percentage was those who lacked both arms with 2.0%. Disability was most common in the 30-39 age group and least common in the 90 and over age group.

Marital status was categorized as single, married, widowed, divorced, and unknown. In Çankırı, singles constituted the largest group with 50.6%. While the rate of women in this group was 44.3%, the rate of men was 58%. The second most crowded group was the married. Out of 177,587 people, 73,415 were married. This number corresponded to 41.4% of the total population. Widows accounted for 12,361, or 12.9%, while widowers accounted for 1,219, or 1.5%. The total share of divorcees in the country's population was 0.3.

In Çankırı, 160,749 of the population was illiterate. This rate corresponded to 905.2 per thousand. Among them, the number of women was 91,891 while that of men 68,858. The number of those who could read and write in the province was 16,545. Of the women, 4,018 could read and write. Men, with 12,527, were nearly three times as many as women. There were 36,511 people in the 7-16 age group in the province. A total of 7,018 people in this age group could read and write. The total number of illiterates was 29,493.

In addition to Islam, there were a small number of Catholic, Orthodox, and Protestant groups in Çankırı. Out of 177,587 inhabitants, there were 177,567 Muslims, while the total number of non-Muslims was 20.

The most widely spoken language in the country was Turkish with 86.0%. Other languages spoken accounted for 14.0%. In Çankırı, the mother tongue of 99.9% of the population was Turkish. This rate corresponded to 177,425 people. Besides Turkish, the most spoken mother tongue was Coptic with 135. It was followed by German with 8 and Kurdish with 6.

According to the census results, the number of people born in Türkiye was 15,195,291, while the number of people born in other countries was 962,159. In the 1935 census, those born in Greece ranked first in terms of birthplaces in the province with 63. Yugoslavia ranked second with 52, Bulgaria third with 43, and Russia fourth with 20.

To determine the occupational group in which the population worked, seven occupational groups were formed, including agriculture, industry and small arts, trade, transportation, public administration and services, self-employment, home economics, personal services, unemployed, and unknown occupation, and people were asked in which occupational group they worked during the census. As for the branches of labour in Çankırı, 55.7% of the population worked mostly in the field of agriculture. The lowest group was household economics and personal services with 0.1%. There were 72,846 people with no occupation or unknown occupation in the province, which corresponded to 41%. In terms of occupations, more than half of the population had an occupation in the field of agriculture. The number of women working in the agricultural sector was 57,010, or 59.4%, while men were 41,937, or 51.4%. This result shows that women outnumbered men in agricultural occupations.

Osmanlıda Okült Uygulamalara Dair Bazı Örnekler

Kübra Kabakcıoğlu^{a*} Songül Çolak^b

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,

^a Doktora Öğrencisi, Ondokuz

Mayıs Üniversitesi

Samsun/TÜRKİYE

kubrakabakcioglu446@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9666-4968

^b Prof. Dr., Samsun Üniversitesi

Samsun/TÜRKİYE

songul.colak@samsun.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3800-2397

Geliş: 03 Nisan 2024

Kabul: 28 Haziran 2024

Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

İlk çağlardan günümüze kadar insanlar, farklı arzu ve istekler doğrultusunda büyü, sihir gibi okült uygulamalara yönelmişlerdir. Bütün dünya toplumlarında olduğu gibi Osmanlı halkı içerisinde de büyücülükle uğraşan, bu yolla maddi ve manevi kazançlar elde etmeyi amaçlayan kişiler mevcuttu. Bu çalışmada büyü faaliyetleri içerisinde sosyal probleme dönüşen ve kullanılan yöntemler itibarıyla sıra dışı sayılabilecek büyücülük eylemleri örnek olaylar üzerinden ele alındı. Emniyete intikal eden bu büyücülük faaliyetlerinde -özellikle gayrimüslimler söz konusu olduğunda- asayiş probleminin doğmaması adına sorumlu görülen şahıslara cezai müeyyide uygulanmaktan çekinilmemiştir. Bu bağlamda Hristiyan bir ölünün mezardan başının kesilip alınması, bir ölünün dilinin kesilmesi, canlı bir kedinin ağzının dikilip canlı gömülmesi ve Kuran'ı Kerim'in uygunsuz bir yere konulması gibi olaylar Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden (BOA) temin edilen belgeler ışığında incelendi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Okült, Büyü, Sihir

Some Examples of Occult Practices in the Ottoman Empire

Research Article

* Responsible Author,

^a PhD. Candidate,

Ondokuz Mayıs University,

Samsun, TURKIYE

kubrakabakcioglu446@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9666-4968

^b Prof. Dr., Samsun University,

Samsun, TURKIYE

songul.colak@samsun.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3800-2397

Received: 03 April 2024

Accepted: 28 June 2024

Published: 10 August 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

From ancient times to the present day, people have turned to occult practices such as magic and magic in line with different desires and desires. As in all societies around the world, there were people among the Ottoman people who were engaged in witchcraft and aimed to gain material and spiritual gains in this way. In this study, witchcraft acts that turn into social problems within magical activities and can be considered extraordinary due to the methods used are discussed through case studies. In order to prevent public order problems arising from these witchcraft activities reported to the police - especially in the case of non-Muslims - there was no hesitation in imposing criminal sanctions on those deemed responsible. In this context, events such as the decapitation of a Christian dead person from the grave, cutting off the tongue of a dead person, sewing up the mouth of a live cat and burying it alive, and placing the Quran in an inappropriate place are examined in the light of the documents obtained from the Presidential State Archives Directorate Ottoman Archives (BOA) examined.

Keywords: Ottoman Empire, Occult, Spell, Magic

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Kabakcıoğlu, K. & Songül Çolak. Osmanlıda Okült Uygulamalara Dair Bazı Örnekler. *History Studies* 16, no. 3 (2024): 403-414.

Giriş

Büyü, sihir; temelde insanlarda var olan bütün duyguların farklı şekillerde tezahür etmesiyle ortaya çıkar. Kimi insanlar seçilmiş insanlardan olduğunu göstermek için büyü yaparken, kimi insanlar maddi kazanç elde etmek için, kimi insanlar baş edemedikleri sorunları çözmek ve acizyetlerini gizlemek, kimi insanlar da ulaşılmazı ulaşılır, başarılamanı başarılı kılmak için büyü yaparlar ya da yaptırırlar. Dolayısıyla büyü kazanı içerisinde; ihtirasın, tutkunun, merakın, acizyetin, hırsın, kederin, neşenin, velhasıl âdeme özgü bütün duyguların izini sürmek mümkündür.

Esasında büyücülüğün, sihrin zaman ve mekân olarak hangi dönemde ortaya çıkıp yaygınlaştığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eski uygarlıkların taş, mağaralara yaptıkları çizimler büyüün Paleolitik devirlere kadar uzanan bir geçmişi olduğunu ortaya koymakta, Mısır, Babil, İran, Hint, Çin, Grek ve Eski Türk kültüründe farklı tanımlamalar ve ritüeller halinde yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı¹. Frazer; *“İnsanlık tarihinde büyü çağının din çağından önce geldiğini”* söylerken Malinowski bu konuda *“Ne kadar ilkel olursa olsun büyüsüz ve dinsiz toplum yoktur.”* demektedir². Bu husus yorumu açık olmakla beraber ilk çağlarda tecrübe ettiği problemlerle baş edemeyen insanların, doğüstü güçlerle ya da mistik değer barındırdığına inanılan bazı nesnelere ile bağ kurarak okült yaklaşımlar üzerinden aydınlığa çıkmaya çalıştığı söylenebilir. Bu bağlamda her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın günümüzde büyü, sihir, numeroloji, astroloji, falcılık, şamanizm, kabala, spiritüalizm gibi gizil kollar *okültizm* (gizil ilimler) çatısı altında toplanıp incelenmeye devam etmektedir.

Öte yandan din-büyü ilişkisi akademik camianın tartışma konusu olarak ağırlığını korumakta, dinin mi büyüü büyüün mü dini ortaya çıkarttığı noktasında farklı tezler ileri sürülmektedir³. Fakat tartışmaya açık olmayan husus; bütün ilahi dinlerin yasaklamasına, meşru görmemesine rağmen Müslümanların, Yahudilerin ve Hıristiyanların geleneklerinde bu tür uygulamaların var olduğudur.

Kuran’da sihir, büyü, tılsım ve buna benzer davranışlar; geleceği şekillendirmeye çalışmak, Allah’a şirk koşmak, şeytanla iş birliği yapmak, yarattığı kadere karşı çıkmak anlamında yorumlanmış, kesinlikle yasaklanmış ve haram kapsamında değerlendirilmiştir. Kuran-ı Kerim’de, kötülüklerden kurtuluş yolu olarak büyü değil, dua gösterilmiştir. Bakara suresinde yer alan: *“... fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihri) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi!”*⁴ ayetinde Allah, bu işle iştigal edenleri ahiret nimetlerinden yoksun bırakmakla tehdit ederken, Felak suresinde: *“De ki: Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım”*⁵ kurtuluş yolunu kendisine sığınmak olarak gösterir. Yine Maide suresinde geçen: *“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz”*⁶ ifadesinde ise fal ve büyü şeytanın

¹Hikmet, Tangu, “Büyü” *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 6:502.

²Saffet Kartopu & Abdurrahman Ünal, “Büyü ve Tabiatüstü Güçlere Başvurma Nedenleri Üzerine Bir Saha Araştırması” *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, S.2 (2019): 381.

³Bkz. Çağfer Karataş, “Büyü ve Din -İslamî Nokta-i Nazardan Bir Değerlendirme-”, *Usûl*, S. I, 2004. Ayşenur Österlemez, “Türk Toplumunda Din-Büyü İlişkisi (İstanbul Örneği)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001). Cafer Genç, “Duyum ve Algı Bağlamında Büyü ve Gerçek”, *Dini Araştırma Dergisi*, C.20, S.2 (2020). Osman Cengiz, “Sihir Kavramı Üzerine Sematik Bir İnceleme”, *DEUIFD XLVIII* (2018). Ayşe Yanardağ, “Osmanlı Devleti’nde İslahatlar Bağlamında Muska ve Falcılık Mücadele Örnekleri”, *Milli Folklor* 17 (2018).

⁴Kur’ân Yolu (Erişim 03 Mayıs 2024), el-Bakara 102.

⁵Kur’ân Yolu (Erişim 03 Mayıs 2024), el-Felak 1/5.

⁶Kur’ân Yolu (Erişim 03 Mayıs 2024), el-Maide 90.

iğrenç işlerinden biri olarak gösterilmekte, kurtuluşun ancak bunlardan uzak durulmasıyla mümkün olacağı bildirilmektedir.

Hristiyanlık inancında, Yeni Ahid’de geçen: “*Ama korkak, imansız, iğrenç, adam öldüren, fuhuş yapan, büyücü, putperest ve bütün yalancılara gelince, onların yeri kükürtle yanan ateş gölüdür. İkinci ölüm budur*”⁷ ayetinde büyücülük, ağır suçlarla bir tutulmakta, bu fiili işleyenlerin şiddetli bir azap ile karşı karşıya kalacağı vurgulanmaktadır.

Yahudilikte ise suç olarak tanımlanan okült yaklaşımların bedelinin işleyen açısından çok daha ağır olduğu, ölüm gibi bir karşılığının bulunduğu görülmektedir. Nitekim Hikmet Tangu’nun da belirttiği gibi: “*Yahudi dinine göre büyüünün etkisine inanma, Tanrı iradesinin beşerî maksatlara alet olması anlamına*”⁸ geliyordu. Bu uygulamalar da Tanrı’nın teklifi ve idare edebilme kudretiyle çelişiyordu⁹. Diğer bir ifadeyle Yahudilerin kutsal kitabında: “*Cinci ve bakıcı olan erkek veya kadın mutlaka öldürülecektir*” gibi ağır bir hüküm yer almakta, yine diğer bir hükümde “*Büyücü kadını yaşatmayacaksınız*”¹⁰ denilmekteydi. Dolayısıyla kehanette bulunmanın, falcılık yapmanın, cin ve ruh çağırma ile uğraşmanın şiddetle yasaklandığı Yahudilikte sığınılması gereken tek varlık “*Tanrı Rab*” olarak vurgulanmakta ve aynı yaklaşım İslamiyet’te yer alan kurtuluşun ancak Allah’a sığınmakta olduğu inancıyla örtüşmektedir.

Kutsal kitaplarda yasaklandığını belirttiğimiz bu fiilin her çağda, coğrafyada, toplumda varlığını devam ettirdiğine şüphe yoktur. Günümüzde yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde sihir ve büyü adı altında yapılan katalog taramalarında hem Doğu hem Batı dünyasına ait pek çok sihir risalelerinin, sihir ve fal mecmualarının ve remil gibi yazma eserlerin olduğu görülmektedir¹¹.

Bu çalışmamızda kitaplarda teori olarak sunulan ya da toplumsal bellekte yer alan, dilden dile dolaşan, büyü ve sihrin fiile dökülmesiyle ortaya çıkan olaylar, arşiv kayıtları esas alınarak incelenmiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı toplumunda var olan büyü faaliyetleri içerisinde sosyal probleme dönüşen ve kullanılan yöntemler itibariyle sıra dışı sayılabilecek büyücülük eylemleri örnek olaylar üzerinden ele alınmıştır. Makalemizin ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nden (BOA) temin edilen arşiv belgeleri oluşturmuş öte yandan alana özgü telif eserler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

1. Osmanlı’da Sıra Dışı Kara Büyü Vakaları

Büyücülerin yaptıkları sihirler, farklı niyetler ve amaçlar gözetilerek vücuda getirilirdi. Niyetlerine göre kimi büyüler; sağlık, huzur, bereket, refah sağlamaya yönelik yapılırken -ki buna *ak büyü* denilir- *kara büyü* denilen kimi büyüler ise zarar, ziyan, yok etme yani karşıdaki nesneyi ya da kişiyi heder etme gayesiyle yapılırdı¹². Sihir ve büyü iyi niyetle yapılmış olsa dahi insanlar arasında aksi sonuçlar doğurabilir; kargaşaya, zarara sebebiyet verebilir düşüncesiyle çoğu zaman meşru sayılmazdı. Şüphesiz Osmanlı Devleti’nde de -cezai yaptırımlara rağmen- büyücülükle, üfürükçülükle uğraşanlar vardı ve bunlar arz-talep ilişkisi çerçevesinde toplumda bir karşılık buluyordu. Aşağıdaki örnek olaylarda da görüleceği üzere büyülerin gayesi ne olursa olsun bazen rutinin dışına çıkılarak, normal hayatın sınırlarını aşan, sıra dışı metotlar uygulanıyordu.

1.1. Sarı Baba’nın Anapa Muhafızı Mustafa Paşa’ya Tesiri

⁷Kutsal Kitap: İncil, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, 2022), Va. 21:8.

⁸Kutsal Kitap: Zebur, (Ankara: Kitabı Mukaddes Şirketi, Dorlion Yayınları, 2019), Lev. 19:26-31-20:27.

⁹Hikmet, Tangu, “Büyü” *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 6:505.

¹⁰Kutsal Kitap, Zebur, (Ankara: Kitabı Mukaddes Şirketi, Dorlion Yayınları, 2019), Çık. 22:18.

¹¹Bu eserler için bkz. Emrah Aydemir, “Remil İlimi ve Divan Şiirlerine Yansıması”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.2, 2018, s.166.

¹²Tangu, “Büyü”, 502.

Şikâyete sebep olan olayın yaşandığı yer Anapa Kalesi'dir. Karadeniz'in kuzeydoğu sahilinde yer alan Kale, uzun süre Osmanlı Devleti'yle Ruslar arasında mücadele alanı olmuştur. Nitekim Kırım'ın Rusların eline geçmesi ve Osmanlıya tabi Çerkezlerin, Abazaların üzerinde baskı kurmasından dolayı Anapa Burnu'na bir kale yapılması gündeme gelmiş¹³, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın gayretleriyle burada bir kale yapılmıştır. Çalışmaya konu olan Mustafa Paşa, sık sık Rus saldırılarına maruz kalan bu kaleye tayin edilen muhafızlardan bir tanesidir. *Sicill-i Osmanî*'ye göre Köse lakabıyla anılan Mustafa Paşa, Akdeniz donanması komutanlığı yapmış, Ankara sancağında bulunmuş, 1792'de Anapa muhafızlığına getirilmişti. Kendisine vezirlik de verilen Mustafa Paşa 1796'da ise muhafızlık görevinden azledilmişti¹⁴.

Başka kaynaklarda rastlayamadığımız bu azledilişin gerekçesi oldukça ilginçtir ve araştırmamıza göre olayın perde arkasında büyü ile ilgili bir sebep yatmaktadır. Arşiv kayıtlarından öğrendiğimize göre hadise, 25 Haziran 1796'da meydana gelmişti. Anapa Muhafızı Mustafa Paşa ile Sarı Baba adında bir gayrimüslim arasında olağan dışı bir olay yaşanmıştı. Durum Mustafa Paşa'dan vezirliğinin alınmasına ve derhal görevden azledilip yerine 25 Haziran 1797'de Osman Paşa'nın getirilmesine sebep olacak kadar ciddiydi.

Anapa'ya yeni tayin edilen Osman Paşa'nın eline bir emir verilmişti. Emir Mustafa Paşa'nın azlini ve hemen Sinop'a geçmesi gerektiğini kapsıyordu: "*Sana Anadolu tarafında bir mansıb tevcih olunmak üzere dir. Halefin Osman Paşa ol tarafa vâsıl oldukta sen sefîneye süvâr ile doğru Sinob'a gelüp Sinob'a vusûlünü Dersaadet'e tahrîr idesin. Kangi mansıb tevcih olunur ise ol mansıba gidersin*"¹⁵ deniliyordu. Yani Mustafa Paşa'nın muhafızlık görevini Osman Paşa'ya devretmesi, gemi ile Sinop'a geçmesi ve kendisine Anadolu tarafında bir yer tevcih edilene kadar beklemesi gerektiği söyleniyordu.

Aslında Mustafa Paşa Sinop'a sürgün ediliyordu. Kaldı ki oraya vardığında zaten kendisini karşılamak üzere adamlar tayin edilmişti. Mustafa Paşa'ya atfedilen suç, Sarı Baba adlı bir zimmiye bağlanması ve belgede geçen haliyle "*zimmî kâfire mecbûriyetiydi*". Mecburiyetten kastedilen ve suç olarak tanımlanan olayın ne olduğuna dair belgelerden bir çıkarımda bulunamadık. Ancak anlaşılan o ki *Sicill-i Osmanî*'de temiz inanç sahiplerinden biri olarak tanımlanan ve bir meczuba inanması neticesinde sonunun kötü olduğu belirtilen Mustafa Paşa, Sarı Baba'nın tesirinde kalarak vezirliğine, makamına yakışmayacak bazı davranışlar sergilemişti.

Suçun içeriği hakkında detaylı bilgi verilmemekle beraber Zimmi Sarı Baba, Mustafa Paşa'yı: "*...kendüne bend[e] itmiş olması*" hasebiyle Paşa: "*...temyîz ve tefrîkden âtil olduğu halde mesfûrun her kelâmını isgaya mecbûr olması*"¹⁶ durumuna düşmüştü. Yani Mustafa Paşa, zimmiye onun her istediğini yapacak şekilde bağlanmış, itaat etmiş, doğruyu ve yanlış ayırt edebilme yetisini kaybetmiş, her sözüne kulak verir hale gelmişti.

Meselenin ciddiyetini belgedeki: "*...hilâf-ı şer' ve mahall-i şân-ı vezâret bazı güne hareket[e] mübaderetinden naşi müşârün-ileyh Anapa'dan azl ve vezâreti ref'...*"¹⁷ ifadeden görebiliyoruz. Mustafa Paşa bu olayın bedelini, görevden azil, vezirliğinin alınması ve sürgün ile ödemişti. Zira önce Sinop'a oradan İzmir'e ardından da İstanbul adasına sevk edildi. Arşivdeki 1797-

¹³Cengiz Fedakar, "Anapa" *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020) Ek-1/92.

¹⁴Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yayına Hazırlayan) Nuri Akbayar, (Eski Yazıdan Aktaran) Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996) 4/1202.

¹⁵Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Hatt-ı Hümayun, Hat. 199/10132, 205/10724. (29 Z. 1211 [25 Haziran 1796]).

¹⁶BOA. Hat. 199/10132.

¹⁷BOA. Hat. 205/10724.

1798 tarihli bir belgeden kendisine aydan aya 500 kuruş bağlandığı anlaşılmakta¹⁸, *Sicill-i Osmanî* de ise affedilerek 1799'da tekrar Anapa muhafızlığına getirildiği yazılmaktadır.

Zimmi Sarı Baba bu olayda ağır bedel ödeyen taraf olmuştur. Çünkü: "...*sehhar-ı bi dinin vücûdu habâset oldu, ruy-i arzdan ref olunmak vâcib olmakla...*" denilmekte, yani kötülüğün ortadan kalkması için vücudu pislik olan zimminin idam edilmesinin gerektiği belirtilmekteydi. Bu da yeterli değildi. Mustafa Paşa'nın büyüünün tesirinden kurtulması ve kendisine gelmesi için Sarı Baba'nın kesilen başı denize atılmalıydı.

Sürece uygun olarak önceden Sinop'a getirilmiş olan Sarı Baba'nın idamı gerçekleştirilmiş, kesilen başı denize atılmıştır. Zimmi Sarı Baba'nın öldürülmesine ve başının denize atılmasına şahit olanlar: "...*sâhir-i mesfûrun îdamında müşârûn-ileyh Mustafa Paşa'ya inşirâh hâsil...*" diyerek, bu andan itibaren Mustafa Paşa'ya bir gönül ferahlığının, rahatlığın geldiğini gözlemlediklerini söylemişlerdir.¹⁹

Zimminin ölümünden sonra nakit paraları müsadere edilmişti. Anapa'da adı verilmeyen bir şahısta bulunan 1000 kuruşuna ve İstanbul'da zimmi bir bahçivanda olduğu tespit edilen 1000 kuruşuna el konulması için yazışmalar başlatılmıştı.

Olaya taraflar açısından baktığımızda zimmi Sarı Baba, büyü yapan ve bu yolla bir kazanç elde eden bir kişi olarak görülmüş ve suçlu bulunmuştur. Mustafa Paşa bu olayın mağduru olarak görülmektedir. Böyle görülmüş olmalı ki tesir altından kurtulması için Sarı Baba'nın öldürülmesine ve başının -tarih boyunca arındırıcı etkisi olduğuna inanılan- suya atılmasına karar verilmiştir. Kararı verenler büyüünün ve sihrin varlığını kabul etmiş oluyorlar ya da Mustafa Paşa'yı temize çıkartmak istiyorlardı.

1.2. Bir Ölünün Başının Kesilmesi

Bu olayın arkasında yatan sebep, yağmurun yağmaması yani suya duyulan hasretti. Tabiatın canlanması, ekinlerin baş vermesi, halkın buradan nasiplenmesi ve yaşamın devamlılığı için su elzemdi. Günümüzde dahi yağmurun yağmaması durumunda mahsulünü kaybetme endişesiyle -özellikle kırsalda- yağmur duasına çıktığı, ritüeller eşliğinde beklentilerin karşılanması için duaların edildiği bilinmektedir. Bu ritüeller genelde farklı coğrafyalarda farklı şekillerde gerçekleştirilmekle beraber toplu dua edilmesi, kurban kesilmesi, yemeklerin pişmesi, belli sayıda taşların toplanıp suya bırakılması törenlerin ortak özellikleri olarak dikkat çekmektedir. Hatta Osmanlı Devleti'nde yağmur duasının resmi bir şekilde yapıldığını gösteren kayıtlarda vardır. Mesela taş toplanması ve yağmur duasının yapılması için 10 Eylül 1863 tarihli bir belgede ilgili Hoca Efendilere 170'er ve Hafız Efendilere 60'ar kuruş verilmesi emredilmiştir.²⁰

Ele aldığımız olayda ise amaç yine yağmurun yağması arzusuydu. Fakat uygulanan yöntem kişilerin mahremiyetlerine müdahale ve ahlaka aykırı bir suça dönüşmüştü. 1858 Haziran'ında Erzincan'da mahalle kahvehanesinde birkaç kişi oturup sohbet ederken, konu kuraklığa geldiğinde uzun süredir yağmur yağmamış olmasından doğan sıkıntılar dile getirilmişti. İddiaya göre Hızıroğlu İsmail adlı kişi, bir öneride bulunmuştu: "...*bir meyhit re's suya sarkıdılır ise yağmur yağacağını ilac-ı nevâiden olmak üzere...*" beyan etmişti.²¹ Yani yağmur yağmasının sırrı bir cesedin başının kesilip suya sarkıtılmasında gizliydi. Bu ceset aşağıda da dile getireceğimiz gibi Hristiyan olacaktı.

Kabul edilebilir gibi görülmeyen bu fikir kahve ahalisinden Kahveci Süleyman oğlu Mustafa, Hattatın yeğeni diye geçen Ali ve Salih oğlu Osman adlı üç kişi tarafından

¹⁸BOA. Cevdet, Dahiliye Evrakı, C.DH 50/2451. (08. S. 1212 [2 Ağustos 1797]).

¹⁹BOA. Hat. 205/10724.

²⁰BOA. İrade, Dahili Evrakı, İ.DH 514/34955. (26 Ra. 1280 [10 Eylül 1893]).

²¹BOA. Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme Evrakı, A.}MKT. MVL./102/42. (16 Ra. 1275 [24 Ekim 1858]).

uygulanabilir bulunmuş ve harekete geçilmişti. Failler: "...mukaddemce vefat iden bir Hristiyan'ın kabrini açarak başını kesmiş ve buna ictisârla kendi ikrârlarıyla dâhî sâbit olmuş..." idi. Anlaşılan o ki suçlular Hristiyan mezarlığına gitmişler yeni ölmüş bir Hristiyanın mezarını açarak, başını koparma cesaretini gösterebilmişlerdi. Olayın malzemesi olan kesik baş on beş gün, başka bir evrakta geçen hali ile de iki ay önce vefat etmiş, Gümüşhaneli bir Rum'a aitti. Ölümün iki ay önce gerçekleşme ihtimalinin daha yüksek olduğunu görüyoruz. Çünkü belgede ölünün başının kendiliğinden "...çürüyüp düşmüş..." olduğundan bahsedilmektedir.²² Kesilen baş adı geçen şahıslarca önce taşa bağlanmış, sonra bir ipe takılarak sarkıtılmak üzere Fırat nehrine getirilmiştir. Ama bir şekilde taş çözülmüş ve kesik baş suyun yüzeyine çıkmıştır.

Bu esnada hayvanlarını otlatmakta olan iki çoban: "...görüp eşhâs-ı merkûme oradan savuştuklarından sonra, merkûmen çobanlar mezkûr kesik başı nehr-i mezbûrdan bi'l-ihrac sırığa takarak müdür konağına getirmek üzere..." harekete geçmişlerdi.²³ Yani çobanlar Fırat kenarında olanlara şahit olmuşlardı. Suçluların ayrılmasını müteakip kesik başın yanına giderek bir sırk ile sudan çıkarıp, yine sırığa takarak Erzincan Emniyet Müdürünün konağına getirmeye niyet etmişlerdi. Fakat yolda rastladıkları bazı tanıdıklarının, müdür konağına kesik başı götürmeleri halinde kendi başlarının derde girebileceğini söylemeleri üzerine korkuya kapılmışlar, müdüriyete gitmek yerine kesik başı herhangi bir mezarlığa götürüp defnetmişlerdi.

Olay kapanmış gibi görünse de -belgede çirkin, cahilce olarak tanımlanan- vukuatın duyulması ve resmi makamlara intikal etmesi gecikmemişti. Müdüriyette bu konuyu işiten birkaç Ermeni kendi aralarında durumun muhasebesini yaparken, Anadolu Ordusu Şişhane Taburu'nda görevli Süleyman Ağa konuşulanlara şahit olmuştu. Olayın tahkikine karar verilerek, acelelen çobanlara ulaşılması ve müdüriyete getirilmesi emri çıkmıştı.

Çobanların yakalanması ve sorgulanmasıyla nihayet vaka açıklığa kavuşmuştu. Olayın şahidi konumundaki çobanların zaptiye çavuşuna verdikleri ifadeler doğrultusunda kesik başı Fırat nehrine sarkıtılan üç kişinin bulunup sorgulanması sağlanmıştı. Sorgulamada bu üç şahıs, kahvehanede iken Hızıroğlu İsmail'in yağmur yağması için Hristiyan bir ölünün başının suya atılmasını önerdiğini ve bu anlatının etkisiyle suçu işlediklerini söylemişlerdi.

Hızıroğlu İsmail, sorgusunda vakada hiçbir methali olmadığını iddia etmişse de 23 Haziran 1858 tarihinde suçlu olduklarına kanaat getirilerek hepsinin tutuklanmasına ve hapsine karar verilmiştir. İnceleme kapsamında bahsi geçen ölünün mezarı açılmış başının olmadığı da görülmüştür. Baş vücudunun yanına konularak mezar kapatılmıştır.²⁴

Soruşturmada dikkat çeken husus olayın Hristiyanlara yönelik tahkir ve rezil etme kastını taşıyıp taşımadığının da araştırılmasıdır. Kovuşturmada faillerin böyle bir art niyetlerinin olmadığı, yaptıkları işin neticesini kestiremedikleri, cahilane hareket ettikleri ortaya çıkmıştır. Fakat elbette bu bir suçtu, emsal teşkil etmemesi gerekiyordu.

Bu bağlamda suçluların İstanbul'a sevkine ve bir müddet hapis yatmalarına hükmedilmişti. Ardından söz konusu şahısların hemen memleketlerine gönderilmeyip, İstanbul'da münasip görülen bir işte bir yıl çalıştırılmalarına karar verilmişti.²⁵ Muhtemelen bu kararın alınmasında o bölgede olayın yankılarının dinmesinin beklenmesi ve olası bir asayiş probleminin önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Süreci tamamlamalarından sonra faillerin memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir.

²²BOA. A.}MKT. MVL../ 102/42.

²³BOA. A.}MKT. MVL../ 101/99. (01 Ra. 1275 [9 Ekim 1858]).

²⁴BOA. A.}MKT. MVL../ 101/99.

²⁵BOA. A.}MKT. MVL../ 102/42.

1.3. Bir Kızın Annesini İhbarı: Lohusa'nın Büyüleri

Ele aldığımız olay büyüünün maddi kazanç kapısı olarak görülüp kullanılmasına dair bir örnektir. Bir sıkıntısını gidermek ya da bir arzusunu gerçekleştirmek için büyücülere giden insanlar -bedeli mukabilinde- belli bir hizmet talep ederler. Her dönemde, her çağda bu işle iştigal eden ve ünlenen kişiler olmuştur. Bunlardan bir tanesi belgelerde İstanbul'da Uzun Çarşı'da, Yavaşa Şahin mahallesinde oturduğu belirtilen Lohusa Hoca namı kişidir.

Lohusa Hoca'nın büyücülük faaliyetlerinin ortaya çıkışı kendi kızının ihbarıyla olmuştur. İsmi Kadriye olarak verilen 17 yaşındaki kız, anlaşıldığına göre annesinin yaptıklarından rahatsızlık duyarak, evden kaçmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda planlarını yapan ve uygulamaya geçen Kadriye, annesinin kiracısı olan Yusuf Bey adlı bir şahsın evine sığınmaya karar vermiştir. Mezkûr Yusuf Bey, Uzun Çarşıda oturmaktadır ve zamanında Sultan II. Abdülhamid'e at hediyeye etmesi, Padişahın da ona 150 adet lira ihsan etmesi ile sarayla yakınlık kurmuş bir kişidir.

Evden kaçmayı başaran Kadriye, Yusuf Bey'in evine giderek durumunu onun annesine ve kız kardeşine anlatmıştır. Ev sahipleri kızın annesinden şikayetçi olarak firar ettiğini ve Lohusa Hoca'nın evinde birtakım suçlar işlendiğini anlayınca meselenin ciddiyetine binaen zabıtaya aksettirilmesini istemişlerdir. Bu bağlamda harekete geçen Yusuf Bey, Yıldız Sarayı kâtiplerinden Vehbi Efendi adlı şahısla irtibata geçmiş, bu şekilde ihbar resmi bir hüviyet kazanmıştır.

Nitekim birkaç gün sonra şikayetçi kız, Yusuf Bey, Yusuf Bey'in kız kardeşi ve mahalle bekçisi beraberce Yıldız Sarayı'na gelerek Vehbi Efendi'den problemin çözülmesini istediler. Belgeden Yusuf Bey ve ailesinin Kadriye'yi de yanlarına alarak bu şahsı birkaç defa ziyaret ettikleri görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki sorumluluk ya da endişe hisseden Yusuf Bey, ısrarla Vehbi Efendi'den durumun bir an önce Beşiktaş zabıtasına aktarılmasını ve kızın karakolda ifadesinin alınmasını talep ediyordu. Muhtemelen Yusuf Bey kızın anlattıkları içerisinde Sultan II. Abdülhamid'in²⁶ adının geçmesinden tedirginlik duyuyordu. Nitekim saray çalışanlarından bazı kişiler padişaha büyü yaptırmak gayesiyle Lohusa Hoca'yı ziyarete geliyorlar ve kabul görüyorlardı. Gelirken de -büyü amaçlı- yanlarında sultan Abdülhamid'in çamaşırlarını da getiriyorlardı. Bu çamaşırlar Lohusa Hoca tarafından okunup üfleniyordu. Dolayısıyla Yusuf Bey, bu tehlikeli büyü faaliyetinin içerisinde adının yer almasından korkuyordu.

Nihayetinde kız merkeze getirilmiş ve ifadesi alınmıştır. Kadriye'nin 3 Şubat 1884 tarihli ifadesine göre kendisini evden uzaklaştıran durum, rahatsız ediciydi. Ona göre, gösterişli ve Lohusa Hoca adıyla meşhur olan annesi uzun zamandır meşru olmayan fesat eylemlerde bulunarak sihir yazıhanesi sayesinde donanımlı bir esnafa dönüşmüştü. O kendisine müracaat edenlerin arzularını kuvvetli bir sihir ile yerine getirmeyi bir sanat kabul etmişti. Babası ise ekmek parasına muhtaç zavallı bir kişiydi.

Annesinin bu gücünü bilenler ve onu âdeta taparcasına sevenler, inananlar yanına gelip sihir yaptırmaktaydılar. Fakat işin enteresan yanı bu kişiler arasında "yüce makam" sahibi olanlar da vardı. Kadriye'nin ifadesiyle: "...Sarayı Hümayûna mensûb bir takım zevâtın bir sihirbazın hanesine gelerek validemden muâvenet-i rûhâniye..." talep ediyorlardı.²⁷ Yani saraydan bazı kişiler sihirbaz olan annesinin yanına gelerek yardım istiyorlardı.

²⁶Esasında Sultan Abdülhamid'e büyü yapılması durumu Lohusa Hoca'yla sınırlı değildir. Arşivde bu hususa dair 30 Kasım 1890 tarihli bir belgede Ermenilerin büyü içeren bazı okuma ve yazmalar ile padişahı rahatsız etmeye çalıştıkları ifade edilmektedir. BOA. Zabtiye Nezareti Maruzatı, Y..PRK.ZB/6-97. (17 R. 1308 [30 Kasım 1890]).

²⁷BOA. Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı, Y..PRK.SGE/2-31. (05 R. 1301 [3 Şubat 1884])

Öyle ki Kadriye'ye göre saraylının ailesine mensup bir kişi, haftada ya da on beş günde bir annesine gelip gidiyordu ve bazen bu saray çalışanının yanında orta boylu, sarı bıyıklı, pantolon giymiş zayıf başka bir adam da ona eşlik ediyordu. Her gelişlerinde yanlarında bohça olan bu kişiler büyücü annesiyle bir odaya kapanıyorlardı. İfadesine göre Kadriye, işte böyle durumlarda annesinin ne yaptığını bildiğinden kapıda kulak kesilir gizlice onları dinlerdi. Padişahın çamaşırlarını getirenler okutur, sihir yaptırdıktan sonra giderlerdi.

Lohusa Hoca ve eşi saraylılar gittikten sonra -çamaşır okumakla kıyaslanamayacak derecede- ürkütücü bir faaliyette bulunurlardı. Bir kedinin ağzını canlı iken dikerler ve yine canlı iken onu toprağa gömerlerdi. Bu durum belgeye şu cümlelerle yansyordu: "...*validemle pederim kedinin ağzını dikerler pederim götürüp canlı canlı gömer idi...*"²⁸ Anlaşıyor ki Lohusa Hoca saraylılarla konuşulanların dışarı çıkmasından ve yaptığı sihrin Padişahın kulağına gitmesinden endişeleniyor -tedbir amaçlı- kedinin ağzını dikerek suskunluk sağladığına inanıyordu. Öte yandan kendilerini ihbar etme ihtimali olan kızı Kadriye'yi de hanesinde adeta bir suçlu gibi hapis tutuyordu. Tüm yaşananların birinci derecede şahidi olan Kadriye, daha fazla tahammül edemeyerek bir perşembe günü evden kaçmıştı.

İfadesinin sonrasında Kadriye, Mahmut Bey adlı bir memurun odasına getirilmiş ve verilen karar gereğince, bir bekçi refakatinde Tahtakale'de babasına -mesele aydınlığa kavuşuncaya kadar- teslim edilmiştir. Eve dönmek zorunda kalan Kadriye'nin hukuku da gözetilmiştir. Ailesinin baskı kurmaması, hakaret etmemesi ve ne zaman istenirse müdüriyete getirileceğine dair senet alınmıştır.

Öte yandan şikâyet konusu olayla ilgili olarak bu tarz uygunsuz işlerde bulunanlardan halkın zarar görmemesi ve korunması maksadıyla zabitanın dikkatli olması ve: "...*yine bu fiilde devam ve ısrar idenler olur ise o gibilerin sûret-i münâsibede def'leri...*" ısrar edenlerin uygun bir şekilde cezalandırılması öngörülmüştür.²⁹

1.4. Gassal Zübeyde'nin İntikam Büyüsü

İntikam, insanların yaratılışından beri var olan bir duygudur. Özellikle zarara uğratıldıklarını hissettikleri durumlarda bu duyguyu yatıştırmak için farklı farklı tepkiler ortaya koyabilirler.

Ele aldığımız olay 19 Ekim 1900 tarihinde gerçekleşmiştir. Zübeyde ve Huriye adında iki kadın kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'i kullanarak sihir yaptıkları ve türlü niyetlerle büyü yapmaya çalıştıkları sebepten yakalanıp kalebent³⁰ edilmişlerdir. Suçlu bulunmalarının temelinde yatan sebep ise birden fazla gayrimeşru faaliyeti gerçekleştirmeleridir. Şöyle ki büyücü Zübeyde boşandığı eşi Hacı Emin Efendi'nin kız kardeşi yani eski görümcesi Hayriye'den intikam almak istemektedir. Muhtemelen eşinden boşanmasında görümcesinin dahli olduğunu düşünmektedir. Hayriye ise Halit adlı bir şahısla nişanlıdır, amaç önce bu nişanı bozmak ve birbirlerinden nefret etmelerini sağlamaktır. Sonrasında ise Halit'i, Hacı Hüseyin isimli bir tüccarın kız kardeşi olan Sabriye ile yakınlaştırmaktır. Ama işin enteresan yani Sabriye'nin de nişanlı olmasıdır. Dolayısıyla Sabriye'nin de büyü ile nişanlısından tiksindirilip, nişanın bozulması gerekmektedir.

Bu ana kadar günümüzde dahi uygulanan sıradan bir büyü gibi görülebilen olay, kullanılan materyallerin sıra dışılığı ile dikkat çekmektedir. Kuran-ı Kerim'in uygunsuz bir şekilde hakaretimiz bir yere konulması, ölmüş bir insan dilinin koparılıp büyü malzemesine dönüştürülmesi gibi.

²⁸BOA. Y..PRK.SGE/2-31.

²⁹BOA. Y..PRK.SGE/2-31.

³⁰Arapça *kal'a* ve Farsça *bend* kelimelerinden oluşan *kal'a-bend* sözlükte "*kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimse*" anlamına gelir. Terim olarak suçluların kale surları içinde ikamete tâbi tutulup hisardan dışarıya çıkmalarına izin verilmemesi şeklinde uygulanan bir cezayı ifade eder. Bkz. Ömer İşbilir, "Kalebent", *İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019) 2: 5.

Zübeyde'nin planladığı eylemin yürütücüsü yakın arkadaşı Huriye'dir. Huriye 19 Ekim 1900 (6 Teşrinievvel 1900) tarihinde bir Cuma günü Hacı Hüseyin Efendi denilen şahsın evine -hiç kimsenin olmadığı bir zamanda- pencereden gizlice girerek suça dahil olmuştu.

Huriye bu suçu işlediğini şiddetle reddetse de gerekli tahkikatın yapıldığı ve eylemin ortağı olduğu belgeden anlaşılmaktadır. Nitekim Huriye'nin evinde gerçekleştirilen aramada; "...meyyit dili ve gece kuşu leşi sihire dair kitap ve simyat ve merkûm Halid namına rumûzâtı mektub makûlesi bazı eşya..."³¹ bulunmuştu. Daha açık bir ifadeyle Huriye'nin evinde ölmüş bir insan dili, baykuş leşi, sihir kitabı, etkilemeye çalışılan Halit adına yazılmış bir mektup ve bazı eşyalar vardı. Öte yandan büyü amaçlı olarak Kuran-ı Kerim'i "...gayrı münâsib bir mahalle..." bırakmaya cüret etmişlerdi.³²

Huriye'nin bu eylemin müdahili olup olmadığı araştırılırken yukarıda ifade ettiğimiz delillerin dışında başka hususlar da göz önünde bulundurulmuştu. Mesela; Hacı Hüseyin'in evinin etrafı sağlam duvarlarla çevriliydi ve söz konusu eve Huriye'nin hanesinden başka bir yerden giriş imkânsızdı. Öte yandan Zübeyde ile aralarında olan muhabbet biliniyordu ve olay saatinde mülazım Mustafa Efendi'nin evinde olduğu söylemi de yalan çıkmıştı. Bütün bunlar Huriye'nin suçlu olduğunun delili olarak kabul edilmişti. Fakat asıl etkili delil, ölmüş birinin kesilen dilinin kullanılmasıydı. Çünkü Huriye'nin en yakın arkadaşlarından biri Zübeyde idi. Ve o bir gassaldı; yani ölü yıkayıcıydı. Bu bağlantı iki kadının iş birliği yaptığının bir kanıtı olarak görülmüştür.

Hem kutsal kitabın kötü amaçlara alet edilerek uygunsuz bir yere konulması, hem de Zübeyde'nin ölü de olsa bir şahsın dilini keserek gassallık mesleğini kötüye kullanması, bir haneye izinsiz girilmesi ve başkaları arasında huzursuzluk yaratma gayesi güdülmesi cezai bir yaptırım gerektiriyordu. Nitekim öyle de oldu. Zübeyde ve Huriye 16 Haziran 1901'de kalebend edildiler.³³ Biga'dan Rodos'a oradan da Midilli'ye sürüldüler.

İki suçlu üç yıldan fazla mahkûmiyet çekmiş ve mahkûmiyetleri esnasında nasihat yollu ıslah edilmeye çalışılmışlardır. 21 Mart 1904 tarihinde ıslah olduklarına kanaat getirildiğinden tahliye edilmişlerdir.³⁴

Sonuç

Okültizm çatısı altında toplanan uygulamaların ortaya çıkışına ve kökenine dair pek çok farklı görüş olmakla beraber büyüün, sihrin her çağda her toplumda rağbet gördüğü söylenebilir. Korkutucu doğa olayları, gök gürlemesi, ırmakların taşması, fırtınalar, insanın varoluşundan kaynaklanan bireysel duygu durumları onları büyü, sihir aracılığıyla kurtuluşa erdirecek çözüm arayışlarına itmiştir.

Ele aldığımız çalışmada Osmanlı toplumunda büyü yapan ve büyüye maruz kalan şahıslar üzerinden gelişen, sosyal problemlere dönüşen olayları değerlendirdik. Arşiv belgelerini ana kaynak olarak kullandığımız araştırmamızda özellikle günümüz bakışıyla sıra dışı olabilecek olayları inceledik.

İncelediğimiz iki olaydan Sarı Baba ve Erzincan'da yağmur yağması için baş kesilmesi vakasının ortak noktasını kesik başların suya atılması oluşturmaktadır. Her iki durumda da suyun temizleyiciliği, arındırıcılığı, kötülüğü ve şerri alıp götürdüğü, tedavi ediciliği yani hayatı temsil ettiği söylenebilir. Sarı Baba'nın başının kesilip suya atılmasıyla, Mustafa Paşa bir nevi yeniden dünyaya gelmiş gibi ferahlık hissetmiş, kuraklık çeken Erzincan'da Hristiyan mezarlığından çıkartılan ölü başının suya atılması ile yağmur rahmeti beklenmiş bununla

³¹BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, BEO/1165-124833. (08 S. 1319 [27 Mayıs 1901]).

³²BOA. BEO/2302-172593. (10 M. 1322 [27 Mart 1902])

³³BOA. BEO/2302-172593.

³⁴BOA. BEO/2302-172593.

ekinlerin cana gelmesi arzulanmıştır. Ancak her iki olayda da yapılanlar suç kapsamında görülmüş -özellikle Erzincan'da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında asayiş problemi doğacağından- gerekli cezai müeyyide uygulanmıştır.

Öte yandan kızının ihbarı ile ortaya çıkan Lohusa Hoca olayında iki nokta dikkat çekiyordu. Birincisi saray çalışanlarının Lohusa kadını ziyaret ederek Sultan II. Abdülhamid'e yönelik büyü yaptırmaya çalışmalarıydı. İkincisi ise büyü yapan Lohusa kadının yaptıklarının duyulmaması için saraylılar gittikten sonra bir kedinin ağzını canlı iken dikmesi ve canlı olarak toprağa gömmesiydi.

Zübeyde ve Huriye'nin olayında ise şahsi duyguların ön planda tutulduğu, bu uğurda gassallık mesleğinin ve Müslümanların kutsal kitabının kötü amaçlı kullanıldığı görülmüştür. Nitekim büyü malzemesi olarak bir ölünün kesik dili kullanıldığı gibi, Kuran'ı Kerim uygunsuz yerlere konulmuştu. Hukuka intikal eden olayda delillerin ortaya çıkmasıyla her iki kadın, suçları sabit olduğundan kalebent cezası almıştı.

İncelenen olaylar özelinde ele alınan okült yaklaşımlar bütün dünya coğrafyasında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de vardı ve günümüz dünyasında da -zamanın getirdiği koşullara uygun olarak değişip şekil alarak- varlığını devam ettirmektedir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi, zamanın sunduğu yeni değerler bu uygulamaları ortadan kaldırmaya yetmemiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.}MKT. MVL. (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı).

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası).

C.DH. (Cevdet Dahiliye).

HAT. (Hatt-ı Hümayun).

İ.DH. (İrade Dahili).

Y.PRK.SGE. (Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı).

Y.PRK.ZB. (Zabtiye Nezareti Maruzatı).

B. Araştırmalar ve İncelemeler

Aydemir, Emrah. "Remil İlmi ve Divan Şiirlerine Yansıması." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 2, no. 2 (2018): 159-180.

Cengiz, Osman. "Sihir Kavramı Üzerine Sematik Bir İnceleme." *DEÜİFD XLVIII* (2018):169-200.

Fedakar, Cengiz. "Anapa." *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, 92-94.

Genç, Cafer. "Duyum ve Algı Bağlamında Büyü ve Gerçek." *Dini Araştırma Dergisi* 20, no. 1 (2020): 697-724.

Hikmet, Tangu. "Büyü." *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, 501-506.

İşbilir, Ömer. "Kalebent." *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019, 5-7.

Kartopu, Saffet ve Ünalın, Abdurrahman. "Büyü ve Tabiatüstü Güçlere Başvurma Nedenleri Üzerine Bir Saha Araştırması." *Çorum Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi* 19, no. 2 (2019) 380-390.

Karataş, Çağfer. "Büyü ve Din -İslamî Nokta-i Nazardan Bir Değerlendirme-." *Usûl*, S. I (2004) 111-135.

Kur'an Yolu. Erişim 03 Mayıs 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/109/102-103-ayet-tefsiri>

Kur'an Yolu. Erişim 03 Mayıs 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Felak-suresi/6226/1-ayet-tefsiri>

Kur'an Yolu. Erişim 03 Mayıs 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/759/90-91-ayet-tefsiri>

Kutsal Kitap: İncil, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, 2022.

Kutsal Kitap: Zebur, Ankara: Kitabı Mukaddes Şirketi, Dorlion Yayınları, 2019.

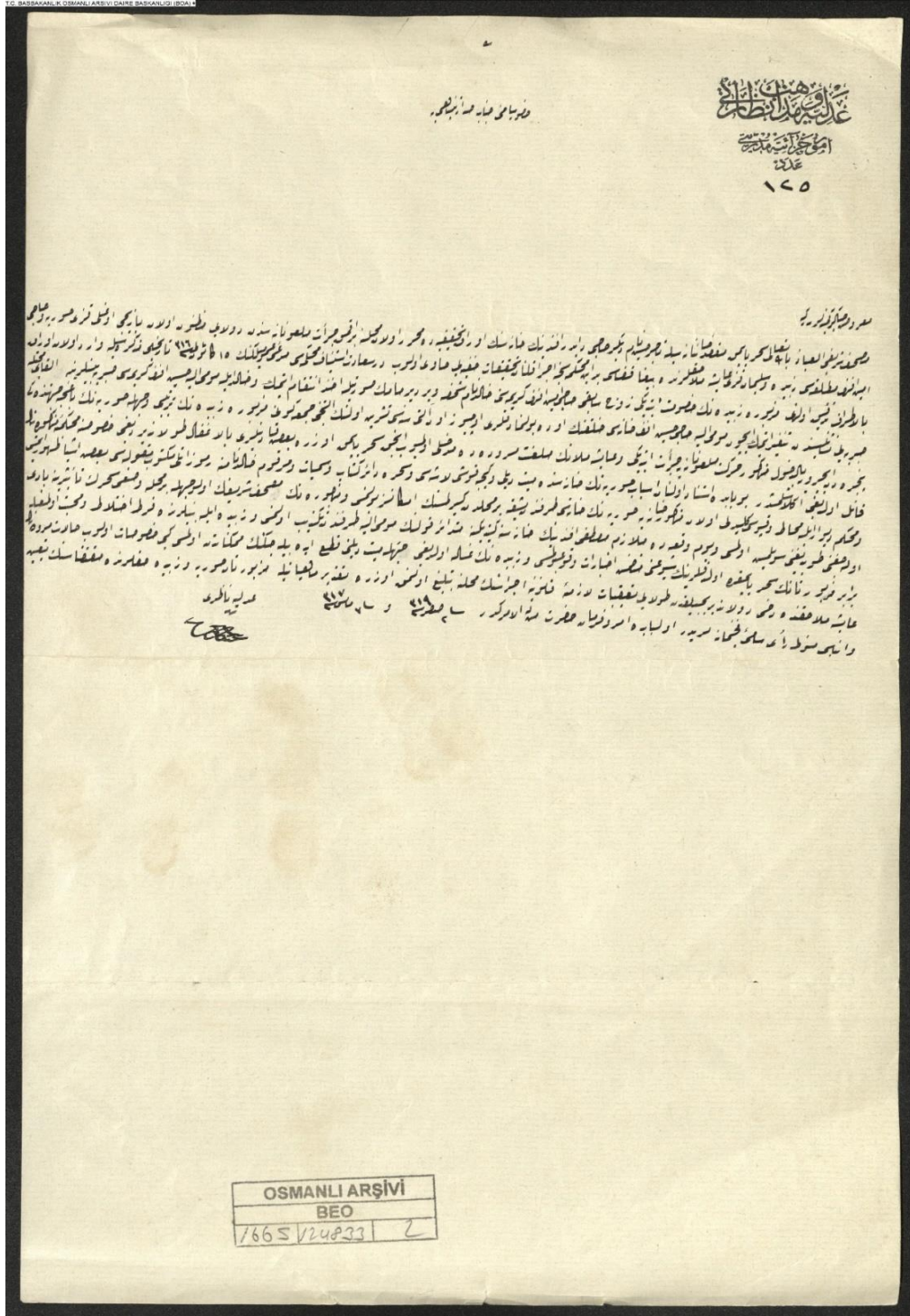
Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yayına Hazırlayan) Nuri Akbayar, (Eski Yazıdan Aktaran)

Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt 4, 1996.

- Özterlemez, Ayşenur. "Türk Toplumunda Din-Büyük İlişkisi (İstanbul Örneği)." *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, 2001.
- Yanardağ, Ayşe. "Osmanlı Devleti'nde İslahatlar Bağlamında Muska ve Falcılıkla Mücadele Örnekleri." *Milli Folklor* 17 (2018):37-50.

Ekler

Ek 1: Sihir Yapan Huriye ve Zübeyde'nin Süret ve Derece-i Mücazatları

BEO.001665.124833.002

Summary

Although there are many different views on the emergence and origin of the practices gathered under the umbrella of occultism, it can be said that magic and sorcery have been popular in every society in every age. Frightening natural events, thunder, overflowing rivers, storms, and individual emotional states arising from the existence of human beings pushed them to seek solutions that would lead them to salvation through magic and sorcery.

In this study, we evaluated the events in Ottoman society that developed through people who practiced magic and were subjected to magic and turned into social problems. In our research, in which we used archival documents as the main source, we examined events that may be extraordinary especially from today's perspective.

Among the two incidents we analyzed, the common point of Sarı Baba and the case of beheading for rain in Erzincan is that the severed heads are thrown into water. In both cases, it can be said that water is cleansing, purifying, taking away evil and evil, curing, in other words, representing life. When Sarı Baba's head was cut off and thrown into the water, Mustafa Pasha felt refreshment as if he had been reborn, and when the dead head taken from the Christian cemetery in Erzincan, which was suffering from drought, was thrown into the water, rain mercy was expected and it was desired that the crops would come to life. However, in both cases, the acts were considered as criminal offenses, especially in Erzincan, where public order problems would arise between Muslims and non-Muslims, and the necessary penal sanctions were imposed.

On the other hand, two points were noteworthy in the Lohusa Hodja incident, which was revealed with the denunciation of her daughter. The first was that the palace staff visited the puerperal woman and tried to cast a spell on Sultan Abdülhamid II. The second was that after the courtiers left, she sewed the mouth of a cat alive and buried it alive in the ground in order to prevent the news of what she had done.

In the case of Zübeyde and Huriye, it was seen that personal feelings were prioritized, and the profession of gassing and the holy book of Muslims were misused for this purpose. As a matter of fact, the severed tongue of a dead person was used as a material for sorcery, and the Koran was placed in inappropriate places. Both women were sentenced to penal servitude as their crimes were proven by the evidence in the case that was brought to the attention of the law.

The occult approaches discussed in the events analyzed were present in the Ottoman Empire, as in the whole world geography, and continue to exist in today's world, changing and taking shape in accordance with the conditions brought about by time. The development of science and technology and the new values offered by time have not been enough to eliminate these practices.

Medicili Bir Papa: X. Leo

Murat Hanar ^{a*} Murat Serdar ^{b*}

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,

^a Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Tokat/TÜRKİYE
murathanar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1495-7183

^b Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Tokat/TÜRKİYE
mserdar61@live.com
ORCID: 0000-0003-2922-1096

Geliş: 2 Nisan 2024

Kabul: 29 Temmuz 2024

Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde ve yayımlanmadan önce iThenticate ile taranmıştır.

A Medician Pope: Leo X

Research Article

* Responsible Author,

^a Ph.D. Candidate, Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, TÜRKİYE
murathanar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1495-7183

^b Assoc. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Faculty of Art and Science Department of History Tokat/TÜRKİYE
mserdar61@live.com
ORCID: 0000-0003-2922-1096

Received: 2 April 2024

Accepted: 29 July 2024

Published: 10 August 2024

This paper was checked for plagiarism using iThenticate during the preview process and before publication.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License

ÖZ

Orta Çağ Avrupası, tarih sahnesinde siyasi ve sosyal olayların belki de en çok yaşandığı yerden biridir. Kavimler Göçü sonrası yangın yerine dönen bu topraklardaki siyasi istikrarsızlığın yarattığı boşluğu Papalık doldurmuştur. İtalya topraklarında feodal birliklerin oluşması ve bu birliklerin zamanla papalık ile siyasi çıkarları sebebiyle karşı karşıya gelmesi Papa bu feodal devletlere karşı büyük güçlerle ittifak kurmuş ya da onlara bazı imtiyazlar vererek ayakta tutmaya çalışmıştır. Papalığın feodal devletlerin baskısından ötürü imparatorlara vermiş olduğu imtiyazlar zamanla kendisini bunlarla da karşı karşıya getirmiştir. 14. Yüzyılda Fransa kralının müdahalesi ile papalığın Avignon'a taşınması bu kurumu Roma ve Avignon olmak üzere ikiye bölmüştür. 14. Yüzyılın son çeyreğinde papalık yeniden Roma'ya dönmüş böylece 15. yüzyılda İtalya'da güçlenen Medici Ailesi papalık ile yakın ilişkiler kurmuş ve zamanla kendi içerisinde de papalar çıkarmıştır. Giovanni de Medici Papa X. Leo unvanıyla bu ailenin papalık makamındaki ilk üyesi olmuştur. Güçlü ve müreffeh bir ailede yetişmiş olan Giovanni de Medici, bu özelliği dolayısıyla dikkatimizi çekmiş ve böyle bir aileden gelmesi papalığı esnasındaki faaliyetlerinde ne derece etkili olmuştur, şeklindeki sorular zihnimizde olmuştur. Biz de bu çalışmada bu hususa cevap bulmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Papa X. Leo, Papalık, Medici, Haçlı Seferi, Martin Luther

ABSTRACT

Medieval Europe is where many of history's significant political and social events occurred. The Papacy tried to fill the gap created by the political instability in these lands, which became chaotic after the Migration of Tribes. The formation of feudal unions in the Italian territory and the confrontation of these unions with the papacy over time due to their political interests led the Pope to try to survive by establishing an alliance with the great powers against these feudal states or by granting them some privileges. Over time, the privileges granted by the Papacy to the emperors due to the pressure of the feudal states brought it into conflict with these powers as well. With the intervention of the King of France in the 14th century, the papacy moved to Avignon, which divided this institution into two: Rome and Avignon. In the last quarter of the 14th century, the papacy returned to Rome, and the Medici Family, which grew stronger in Italy in the 15th century, established close relations with the papacy and produced popes from among themselves over time. Giovanni de Medici, with the title of Pope Leo X, is the first member of this family to hold the papal office. Giovanni de Medici, who grew up in a powerful and prosperous family, caught our attention due to this background, prompting questions about how his influential family origins impacted his actions during his papacy. We tried to find an answer to this issue in this study.

Keywords: Pope Leo X, Papacy, Medici, Crusade, Martin Luther

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Hanar, M & Murat Serdar. Medicili Bir Papa: X. Leo. *History Studies* 16, no. 3 (2024): 415-431.

GİRİŞ

Ailenin bilinen ilk ferdi Alman tarihçi ve soy bilimci Jacob Wilhelm Imhof'un *Genealogiae viginti Illustrium in Italia Familiarum* adlı eserinde belirtildiğine göre, Medicus Dominus de Petrone'dir.¹ Kendisi yaklaşık 1100 civarında yaşamış olup hakkında pek detaylı bilgi mevcut değildir.² Bununla birlikte aile güç ve şöhrete kavuştuğunda, soyuyla ilgili farklı iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialardan birisi, Medici ailesinin köklerinin Charlemagne'nin emri altında mücadele eden cesur bir savaşçı olan Averardo'ya dayandığıdır. Averardo, Cosimo dé Medici'nin büyük babasıdır. Averardo, bir zamanlar Roma'ya doğru yolculuk ederken Tuscany'den geçmiş ve Floransa'nın kuzey bölgesinde yer alan Mugello olarak bilinen yere gelmiştir.³ Medici ailesinin Floransa bölgesine yerleşimleri bu zamana rastlamaktadır ve onların bu bölgedeki mevcudiyetleri Floransa'nın resmi kaynaklarına 1201 yılında yansımıştır.⁴ Bu kayıta göre Chiarissimo dé Medici'nin Floransa'yı yöneten konsilde Medici ailesinden ilk temsilci olduğu görülmektedir. Bir başka kaynak ise ailenin 1230 yılında Mugello bölgesinde yer aldıklarına dair bizlere bilgi vermektedir.⁵ Zaman içerisinde Floransa'daki prestijleri artmış ve özellikle Floransa ve Papalık devletleri başta olmak üzere Orta Çağ ve Rönesans İtalyası'nda yüksek prestijli bir komün ofisinin sahibi olan Gonfaloniere vazifesini üstlenmişlerdir. Ailenin bu komüne seçilen ilk üyesi Ardingo dé Medici'dir ve yönetime 1296 yılında seçilmiştir.⁶ Daha sonraki zamanlarda ticareti ve siyasi ilişkilerden dolayı dini alanlarda da aile üyelerini görmekteyiz. Hatta bazıları Katolik Kilisesi'nin başına gelecek ve Kutsal Papa (Holy Pope) olacaktır. Bunlardan bir tanesi de çalışmamıza konu olan Papa X. Leo'dur.

1. Giovanni de Medici'nin Papalık Öncesi Hayatı

Asıl adı Giovanni de Medici olan Papa X. Leo 11 Aralık 1475'te Floransa'da dünyaya gelmiştir. Babası Medici ailesinin en güçlü bireyi olan ve Muhteşem lakabı ile anılan Lorenzo (1449-1492)'dur. Annesi ise Clarice Orsini'dir. Lorenze ve Clarice Orsini'nin ikinci çocuğu olan Giovanni, daha küçük yaşından itibaren ailesi tarafından din adamı olması için kiliseye gönderilmiştir.⁷ Çocuğun kiliseye yönlendirilmesindeki amaç, babası Lorenzo'nun Papalığı yanına alma arzusundan kaynaklanıyordu. Lorenzo bu emelini gerçekleştirme adına oğlu daha küçük yaşlarda iken onu kiliseye yönlendirmiş ve onun yüksek mevkideki bir din adamı olması için ilk adımı atmıştır. Kendisi de hem ekonomik hem de siyasi gücünü kullanarak bunu gerçekleştirme hususunda çaba sarf etmiştir.⁸ 1482 yılında Giovanni'nin başının tepe kısmı keşişler gibi tıraş edilmiş ve 1483'te Papa IV. Sixtus tarafından apostolik başkatip olarak atanmıştır.⁹ Yine aynı yıl Fransız Saintes Piskoposluğunda Font Douce'nin Başrahibi olmuştur.¹⁰ Medici ailesinin sunabileceği tüm imkanlar onun emrine verilmiştir. Bu imkanlar vasıtasıyla 1484'te Monte Casino'ya ve 1486'da da zengin Passignano Manastırı'na egemen olmuştur. VIII. Innocent, 1489'da Lorenzo ve temsilcileri tarafından yapılan sürekli baskı nedeniyle, on üç yaşındaki çocuğu, üç yıl boyunca makamının nişanından ve ayrıcalığından

¹ Jacob Wilhelm Imhof, *Genealogiae Viginti Illustrium in Italia Familiarum*, Fratrum Chatelain. (Amstelodami: Ex Officina Fratrum Chatelain, 1710) 103.

² Imhof, 103.

³ Keith Devlin, *The Man of Numbers: Fibonacci's Arithmetic Revolution*. (London: Bloomsbury Publishing, 2011) 114.

⁴ Will Durant, *The Renaissance: a History of Civilization in Italy from 1304-1576*. (New York: Simon and Schuster, 1953): 73; Paul Strathern, *The Medici: Godfathers of the Renaissance*. (London: Vintage Books, 2007) 15; Pierluigi Terenzi, "Medici, Giovanni di Bicci de'," *Dizionario Biografico degli Italiani* 73, (2016): 15.

⁵ Devlin, *The Man of Numbers*, 114.

⁶ Bu hususta daha geniş bilgi için bkz: Christopher Hibbert, *The House of Medici: Its Rise and Fall*. (New York, William Morrow & Company, 1975) 30; Strathern, *The Medici*, 15.

⁷ Klemens Löfler, "Leo X", *Catholic Encyclopedia*, C. IX, (New York: Robert Appleton Company, 1913): 162 – 166.

⁸ William Roscoe, *Life and Pontificate of Leo the Tenth*. C. 1, (London: George Bell & Sons, 1888) 8.

⁹ Roscoe, *Life and Pontificate*, 8-9.

¹⁰ Herbert M. Vaughan, *The Medici Popes (Leo X and Clement VII)*. (London: Methuen & Co., 1908) 9-10.

vazgeçmesi şartıyla kardinal yapmıştır.¹¹ Bu olağan dışı yaşta kardinal olarak atanmanın, Papa VIII. Innocent ve Lorenzo'nun yakın arkadaş olmaları sonucunda kaynaklandığını kaynaklar göstermektedir.¹² Bu arada eğitimi, en seçkin Hümanistler ve akademisyenler, Angelo Poliziano, Marsilio Ficino ve Bernardo Dovizi (daha sonra Kardinal Bibbiena) tarafından tamamlanmıştır. 1489'dan 1491'e kadar Giovanni de Medici, Pisa'da Filippo Decio ve Bartolomeo Sozzini'nin yanında teoloji ve kilise hukuku okumuştur. 9 Mart 1492'de Fiesole'de kendisine bir kardinal nişanı verilmiştir ve 22 Mart'ta Roma'ya gelmiştir. Romalılar genç kardinali, yaşının beklediğinden daha olgun bulmuşlardır. Babası ona, sağduyu ve insan doğası bilgisi ile damgalanmış etkileyici bir tavsiye mektubu göndermiştir, ayrıca yaşlı Lorenzo'nun yaşamının sonuna doğru geri döndüğü yüksek ve erdemli duygulara tanıklık etmiştir. Bu mektupta, oğluna belirli davranış kurallarını emretmekte ve o zamanlar Kardinaller Heyeti'nin bu iyi niteliklerden yoksun olması gibi, onu onurlu, erdemli ve örnek olması konusunda uyarmıştır.¹³

Roma'ya gidişinden bir ay sonra babasının ölümü üzerine Floransa'ya dönmüş ve burada büyük ağabeyi Piere ile ailenin başına geçmiştir ancak Kasım 1494 tarihinde Savaranola'nın¹⁴ tetikçiliğini yaptığı Floransa'daki ayaklanmadan¹⁵ sonra bu şehri terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁶ 1492 yılı Ağustos'undan 1494 yılında şehirden çıkarıldığı tarihe kadar bir Fransisken keşişinin yanında kalmayı tercih etmiştir.¹⁷ Bu sürgünde papalığı ele geçiren VI. Alexander'ın da payı olmuştur.¹⁸

Kardinal Giovanni de Medici, ailesinin üstünlüğünü geri kazanmaya yönelik birkaç başarısız girişimden sonra, edebiyattan hoşlanan ve sanatçıyı koruyan bir sanat meraklısı gibi yaşamıştır. Kayırma, cömertlik ve zayıf mali yönetim, onu o zaman bile dönem dönem sıkıntılı duruma düşürmüştür. Bu hali onu gerçekten de ömrünün sonuna kadar kötü bir yönetici yapmıştır. Bununla birlikte yaşam tarzı oldukça dünyevi olmasına rağmen, kardinallerin çoğunun saygınlık, nezaket ve kusursuz yönetiminde mükemmel biri olmuştur.¹⁹

Kardinal Giovanni de Medici'nin makus talihi II. Julius'un (1503-1513) papalığının sonuna doğru değişmeye başlamıştır. II. Julius, 1511 yılının Ağustos ayında ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Giovanni ise papalığın bu hastalığı esnasında Ekim 1511'de Bologna ve

¹¹ Löffler, "Leo X", 162.

¹² Komisyon, "Leo X", *Penny Cyclopaedia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge*, C. 13, (1839): 426, <https://doi.org/10.5962/bhl.title.19419>.

¹³ Löffler, "Leo X", 162.

¹⁴ Tam adı Girolamo Savonarola'dır. Papalık yönetim merkezi Curia'daki yolsuzluklardan dolayı kendisiyle aynı görüşte olan kişilerle beraber tamamen siyasi amaçlı propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Papa VI. Alexander, onun hakkında bir araştırma yaptırmış, ama onu ve taraftarlarının Floransa'daki faaliyetlerini engelleyememiştir. Neticede de 1494 devrimi yaşanmıştır. Kendisi de 1498'de idam edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Michael de la Bedoyere, *The Meddlesome Friar and the Wayward Pope - The Story of Conflict between Savonarola and Alexander VI-*, (New York: Hanover House, 1958) 24, 33, 154-155.

¹⁵ 1494 yılından önce Floransa'da insanlar arasında Medici ailesine karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştır. Floransa halkı cumhuriyet görünümüne bağlı Medici hükümetinin yönetimini gönülsüz bir şekilde kabul etmek zorunda kalmıştır. Aile on sekiz yıldır Floransa'da mevcut olan gerçekçi cumhuriyetten sonra Floransa'ya döndüklerinde hiçbir şey eskisi gibi değildi. Rahip Girolamo Savonarola'nın verdiği vaazlar Medicilere karşı orta sınıfın güçlenmesinde ve cephe almasında etkili olmuştur. Şehirdeki yönetimin yeniden yapılandırılmasından sonra şehre dönen Medici üyeleri Muhteşem Lorenzo gibi cumhuriyet kurumlarını manipüle edemeyeceklerinin farkına vardılar. Cumhuriyet döneminden sonra Floransa sadece zora ve yöneticilerin unvanlarına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu da ilerleyen zamanlarda Medici ailesine karşı bir isyanın çıkmasına ve ailenin şehirden gönderilmesine neden olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Liam Giombetti, *The Forgotten Republic Renaissance Florence Without the Medici, 1494-1512*, Honors Thesis submitted to the Department of History, (Georgetown: Georgetown University, Mayıs 2021) 68.

¹⁶ De La Bedoyere, *The Meddlesome Friar*, 126; Komisyon, "Pope Leo X", <https://reformation500.csl.edu/bio/pope-leo-x/>, [E.T. 16.02.2021].

¹⁷ Löffler, "Leo X", 162.

¹⁸ Komisyon, "Leo X", 426.

¹⁹ Löffler, "Leo X", 162.

Romagna'ya²⁰ elçi olarak gönderilmiştir. Olayda Papa II. Julius'un yanında yer alan devletlerle karşı taraftakilerin arasında gerçekleşen mücadelede Giovanni'nin aktif olarak yer aldığını göstermektedir.²¹ Ayrıca elçilik vazifesi verilmesi onda ailesinin tekrardan Floransa'ya dönmesi ve orada hüküm sürebilmeleri adına umutlar yeşertmiştir. Bu gelişmelerin yaşanmasındaki sebep, Floransalıların ayrılıkçı Pisalılar²² yanında yer almasıydı. Be nedenden dolayı Papa II. Julius Floransalılara karşı Medici ailesini desteklemiştir.²³

1512 yılında Kardinal Giovanni de Medici başka bir aksilik yaşamıştır. Ravenna için Fransa ile mücadele eden Papalık güçleri ve müttefiklerinden oluşan ordu Fransız güçleri tarafından 11 Nisan 1512'de ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu savaş esnasında papalık ordusunda yer alan Giovanni de Fransızlara esir düşmüştür.²⁴ Bu durum Fransızlar için maliyetinden dolayı çok da büyük bir kazanım değildi. Bu durumun nedeni Fransızların çok geçmeden İtalya'daki bütün mal varlıklarını kaybetmeleri olmuştur. Bu sırada Fransa'ya götürülecek olan kardinal de kaçmayı başarmıştır. Medici'nin Floransa'daki üstünlüğü Eylül 1512'de yeniden kurulmuştur. Medici ailesinin kaderindeki beklenmedik bu değişiklik, daha yüksek lütufların yalnızca öncüsüydü.²⁵

Giovanni de Medici'nin Papalığı ve Kilise Reformu

21 Şubat 1513 tarihinde Papa II. Julius ölmüş ve ondan boşalan papalık makamına aynı yılın 11 Mart'ında 38 yaşında olan Giovanni de Medici X. Leo adıyla seçilmiştir. Bu ismi almasının önceki papalara nazaran farklı bir hikayesi vardır. Bu konuda, Leo'nun yaşadığı dönemi de kapsayan eseriyle Nucera Piskoposu Comolu Paulus Jovius bizleri aydınlatmaktadır. Pavli Iovii, *Novocomensis Episcopi Nuceri de Vita Leoni de Cimipont Max. Libri Quatvor*²⁶ adlı eserinde ismin kaynağını Giovanni'nin annesi Clarice'ye dayandırmaktadır. Olayı şu şekilde aktarmaktadır: “Herkes cübbesinin eteğine kapanmışken, doğuştan gelen cesareti ve merhamet erdemi nedeniyle, herhangi bir sebebi olmadan sadece cömert bir adamın soyadını arzulayan kişi olarak; İskender'in ve Julius'un (İsa'nın) isimlerinden duyduğu memnuniyetle bu iki ismi izleyerek kendisi de Leo Decimus adını seçti. Annesi Clarice'in, rahminde iri cüsseli ve şaşırtıcı bir nezaket sahibi bir aslan olduğunu söyleyecek kimse yoktu; bunların en büyüğünü Floransa'daki Reparata tapınağında doğurmayı hayal etmişti. Hemşirelerin anlattıklarından sonraki rüya gençlerin zihinlerine yerleşmişti. Şüphesiz onun bu adı kabul etmesinin nedeni buydu.”²⁷ Bu aktarıma göre, Clarice rüyasında oğlunun devasa ve uysal bir aslandan doğduğunu görmüştü. Bu oğlunun sadece ileride elde edeceği saygınlığını değil aynı zamanda papa olduğunda da alacağı isim için bir öngörüydü.

²⁰ Günümüzde Emilia-Romagna olarak geçmektedir. Piacena, Parma, Reggio Emilia, Modena, Bologna, Ferrara, Ravenna, Forl-Cesena ve Rimini şehirlerini içine alan özerk bölgeye gerilen addır. Daha geniş bilgi için bkz: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.oecd-ilibrary.org/emilia-romagna-italy_32c3830e-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fcomponent%2F32c3830e-en&mimeType=pdf, [E.T. 18.08.2023].

²¹ Robin Doak, *Pope Leo X Opponent of the Reformation*. (Minnesota: Compass Point Books, 2006) 33.

²² Kardinallerden bazıları Papa II. Julius'un uygulamalarından hoşnut değillerdi ve bundan dolayı 1 Eylül 1511 tarihinde Pisa'da bir konsey toplayacak kadar ileri gitmişlerdi. Floransalılar da bu ayrılıkçı kardinalleri desteklemişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz: Michael Ott, “Pope Julius II.” *The Catholic Encyclopedia*, C. 8, (New York: Robert Appleton Company, 1910) 63.

²³ Roscoe, *Life and Pontificate*, 249-252; Löffler, “Leo X”, 163

²⁴ Roscoe, *Life and Pontificate*, 259-260.

²⁵ Löffler, “Leo X”, 163.

²⁶ Eserin Türkçesi X. Leo'nun Papalığı ve Hayatı Üzerine Dört Kitap'tır.

²⁷ Metnin aslı için bkz: Cunctis ad pedis osculum procumbentibus LEONIS Decimi nomen sibi desumpsit, utpote qui propter innatam excelso regioque animo clementiae virtutem, non expresso quidem titulo, sed erudita allusione magnanimi cognomentum affectaret, duorum superiorum secutus exemplum, quibus Alexandri et Iulii augustissima nomina placuissent. Non defuere qui dicerent Claricem matrem pleno iam utero leonem ingentis magnitudinis et mirae lenitatis in Reparatae templo Florentiae omnium maximo se parere sine gemitu somniasse. Quod postea somnium ex fabulis nutricum quum puerorum ingeniis inhaesisset, accipiendo nomini causam haud dubie praebuerit. Pavli Jovius, *Novocomensis Episcopi Nuceri de Vita Leoni de Cimipont Max.* (Florentiae: Libri Quatvor, 1551) 65.

Rüyadan gelen isminin mi kişiliğini etkilediği, yoksa kişiliğinin mi ismini yansıttığı tartışmalı olabilir ancak her ne kadar masum görünmese de annesinin ne düşündüğünü anladığı açık.²⁸

Giovanni'nin papa seçilmesi Leo ismini alması kadar enteresandır. Papalık seçiminin ilk sayımında tek oy almıştır. Taraftarları olan genç kardinaller, Leo'nun adaylığını uygun ana kadar ertelemiştir. Bu seçim hem Roma'da hem de Fransa'da onaylanmış fakat Leo'nun papalığı yürütüp yürütemeyeceği hususunda doğal bir şüphe hasıl olmuştur. Yeni Papa X. Leo'nun omuzlarındaki yük gerçekten de çok ağır olmuştur çünkü pek çok bölgede onun uyumlu kişiliğine güvenen politikacılar, hâlihazırda hamisi olduğu bilim insanları, sanatçılar, barış taraftarı bir hükümdar ve gölgesinde enerjik kilise reformları arayan ilahiyatçılar yeni Papa'ya büyük umutlar bağlamışlardı. Ne yazık ki yeni Papa, sarayını bir eğlence merkezi olarak gören sanatçıların, edebiyatçıların ve dünyevi çıkar peşinde koşanların umutlarını gerçekleştirmiştir.²⁹

Medici ailesinin diğer bireylerinin sanata önem verdiği gibi Papa X. Leo da sanata önem vermekteydi. Bu sebeple dönemin ünlü ressamlarından Raphael tarafından, kardinallerin, Medici'nin ve Rossi'nin yanında yer aldığı bir portresi çizilmiştir.³⁰ Günümüzde Pitti Gallerie'de yer alan ve internet üzerinden Le Gallerie Degli Uffizi'de portrenin hem görseline hem de portre ile ilgili bilgilere erişim bulunmaktadır.³¹ Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz mesele portrenin sanatsal değerinden daha ziyade Papa X. Leo'nun fizikî yapısıdır. Portreye baktığımızda Leo'nun güzel giyimli bir adam olmadığı, küçük gözlü, şişman, kadınsı bir çehreye ve dar bir başlığa sahip bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Hantal vücudu ince bacakları tarafından desteklenmektedir.³² Hareketleri yavaştı ve dinî törenler esnasında fazla kiloları, yüzündeki ve ellerindeki teri sürekli silmesi etrafındakilerin sıkıntı yaşamasına neden oluyordu. Bu kötü izlenimler güldüğünde ya da konuştuğunda kayboluyordu. Müzikal tarzında hoş bir sese sahipti. Kendini zarafet ve heyecan yaratan tavır ile ifade etmesini çok iyi biliyordu. Zaten kendisi hareketlerinde rahat tavırlı olduğu kadar da zarifti. Tüm görkemine rağmen dost canlısı ve çekici tavır, bilime ve sanata da ilgisi vardı.³³

Giovanni'nin seçildikten sonra "Mademki Tanrı bize bu mevkiyi verdi o zaman papalığın tadını çıkaralım" gibi enteresan bir söze imza attığı söylenmektedir. Löffler, bu sözü orada olmadığını düşündüğü Venedik Büyükelçisi'nin aktarmış olduğunu ifade ederken Ludwin von Pastor ise Giovanni'nin doğal yapısından dolayı sözün gerçek olabileceğine işaret etmektedir.³⁴ Kimin aktardığı ya da sözün doğru olup olmadığı Leo ismini alan papanın zevk düşkünü doğasını ve onu karakterize eden ciddiyet eksikliğini örtbas edemez. Papalığı tehdit eden tehlikelere aldırış etmemiş ve kendini sınırsız bir şekilde bol bol sunulan eğlencelere vermiştir. Sanat ve sanatçıya değer veren bir ailenin üyesi olması onda da sanata ve eğlenceye karşı doyumsuz bir haz doğurmuştur. Şımartılmış herhangi bir dünyalı gibi müzik, tiyatro, sanat ve şiir ona çekici gelmekteydi.³⁵ Kendisi içki kullanmasa da şenlik ve eğlencelerin eşlik ettiği ziyafetler ve pahalı eğlenceler vermeyi severdi ve üşengeçliğine rağmen her yıl geniş

²⁸ Roscoe, *Life and Pontificate*, 1-2.

²⁹ Löffler, "Leo X", 163.

³⁰ Portre ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Nelson H. Minnich ve Raphael, "Raphael's Portrait Leo X with Cardinals Giulio de' Medici and Luigi de' Rossi: A Religious Interpretation." *Renaissance Quarterly*, C. 56, No: 4 (Kış 2003): 105-1052.

³¹ <https://www.uffizi.it/en/events/leonex-restoration>, [E.T. 10.01.2024].

³² Löffler, "Leo X", 163.

³³ Ludwig Pastor, *The History of The Popes from The Close of The Middle Ages Drawn from the Secret Archives of the Vatican and Other Original Source* (Ed. Ralph Francis Kerr), C. 8, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd) 72.

³⁴ Pastor, *The History*. 76; Löffler, "Leo X", 163.

³⁵ Carlton Joseph Huntley Hayes, "Popes Leo X", *Encyclopedia Britannica*, C. 16, (Cambridge: Cambridge University Press, 1911): 433-436.

katılımlı gerçekleştirdiği bu etkinliklere karşı güçlü bir tutkusu vardı. Gençliğinden itibaren coşkulu bir müzik aşığıydı ve en seçkin müzisyenleri sarayına çekmiştir. Masada doğaçlamaları dinlemekten hoşlanırdı ve saygınlığı ve sanatsal zevkleri göz önüne alındığında inanması zor olsa da soytarıların düz ve saçma şakalarından da hoşlandığı bilinmektedir. Soytarıların konuşma tarzları ve inanılmaz iştahları onu memnun etmekteydi.³⁶ Espri ve karikatür alanında kendini geliştirmiş hatta uzmanlaşmıştı. Zevk düşkünü Romalıların çok sevdiği boğa güreşleri gibi yarışmaları da ihmal etmezdi. Her yıl tertip edilen karnavalda maskeler, müzik, tiyatro gösterileri, danslar ve yarışlarla eğlenirdi.³⁷ 1520'nin sıkıntılı zamanlarında bile alışılmadık derecede gösterişli şenliklere katıldı. Papalık sarayı bir tiyatro sahnesi haline geldi ve papa, Bibbiena'nın ahlaksız "Calendra"sı ve Ariosto'nun uygunsuz "Suppositi"si gibi oyunlara katılmaktan çekinmemiştir. Çağdaşları, Leo'nun sıkıntı ve sorunlarda bile hiçbir zaman tamamen kaybetmediği iyi huynu över ve hayranlık duyardı. Kendisi neşeliydi, başkalarını da neşeli görmek isterdi. İyi huylu ve özgürlükçü biriydi ve ne Roma'yı resmi daireleri dolduran akrabalarına ve diğer Floransalılara ne de diğer sayısız ricacılara, sanatçıya ve şaire iyilik yapmayı reddetmiştir. Cömertliği sınırsızdı, bir duruş sergilemekten ya da kendini beğenmişlik arzusu vermekten duyduğu zevk de sınırsızdı; bu durumu kalbinden gelmekteydi. Hiçbir zaman gösterişli olmamış ve törenlere önem vermemiştir. Hayır işlerinde cömertti; manastırlar, hastaneler, terhis edilen askerler, fakir öğrenciler, hacılar, sürgünler, sakatlar, körler, hastalar, her türlü talihsizlere cömertçe yardım etmiş ve yılda 6000'den fazla duka sadaka dağıtmıştır.³⁸ Papa X. Leo bu kadar şaşalı hayatın yanında siyasî olaylarla da ilgilenmekten geri kalmamıştır. Döneminde vuku bulan Urbino Savaşı bunlardan bir tanesidir.

2. Papa X. Leo'nun Siyasî Faaliyetleri

Papa X. Leo'nun edebî ve sanatsal himayesine yayılan parlak ihtişam, siyasî hayatında kısa sürede derin bir karanlığa dönüşmüştür. Bilinen barışçıl eğilimleri, siyasi durumu hoş olmayan bir miras haline getirmiş ve kimsenin dinlemediği nasihatlerle sükûnetini korumaya çalışmasına neden olmuştur. Fransa, 1512 yenilgisinin intikamını almak ve Milano'yu yeniden fethetmek istemekteydi.³⁹ Venedik, 1513'te İmparator Maximilian, İspanya ve İngiltere ile ittifak kurmuş ve Fransa'ya karşı bir Kutsal Birlik imzalamıştı.⁴⁰ Papa, ilk başta tarafsız kalmayı arzulamış ancak böyle bir yöntemin onu tecrit edeceğini düşündüğünden seleflerinin politikasına sadık kalmaya karar vermiştir. Bu nedenle Fransa'nın planlarına karşı çıkmaya çalışmış fakat bunu yaparken şiddetten kaçınmaya da özen göstermiştir. 1513'te Fransa'nın Novara'da kararlı bir şekilde bozguna uğramış ve Roma ile bir uzlaşmaya varmak zorunda kalmıştır. Ayrılıkçı kardinaller teslim olmuş ve affedilmişlerdir. Fransa daha sonra Leo'nun devam ettirdiği Lateran Konseyi'ne katılmıştır.⁴¹

Bununla beraber başarı kısa sürede belirsizlikle gölgelenmiştir. Fransa, İspanya ile evlilik yoluyla ittifak kurmaya ve Milano ile Cenova'yı ele geçirmeye çalışmıştır. Leo, Papalık Devletlerinin bağımsızlığı ve İtalya'nın sözde özgürlüğü konusunda endişelenmekteydi. Hiçbir tarafa taahhütte bulunmadan tüm taraflarla müzakere etmiş ve 1514'te bir İngiliz-Fransız ittifakı kurmayı başarmıştır. İspanya korkusu artık yerini Fransız üstünlüğünün yersiz

³⁶ Papa Leo'nun soytarılarla olan düşkünlüğüne dair daha geniş bilgi için bkz: Anthony M. Cummings, "Leo's Jesters", *Societe Belge de Musicologie*, C. 63, 2009, 31-65.

³⁷ Papa X. Leo'nun eğlenceye düşkünlüğü hususunda en geniş bilgilere Marcantonio Michiel'in günlüğünden ulaşmaktayız. Kendisi iki yıl kadar Roma'da ikamet etmiş ve burada meydana gelen hadiseleri not eylemiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Bonnie J. Blackburn, "Music and Festivities at the Court of Leo X: A Venetian View", *Early Music History*, C. 11, 1992, 1-37.

³⁸ Löffler, "Leo X", 163.

³⁹ Christine Shaw; Michael Mallett, *The Italian Wars 1494-1559*, (London: Routledge Publishing, 2019) 119-120.

⁴⁰ Mr. Rapin de Thoyras, *The History of England*, (Eng. Trans: N. Tindal), (London: James, John and Knapton, 1732) 717.

⁴¹ Löffler, "Leo X", 164.

korvusuna bırakmış ve Papa, Fransa ve düşmanlarıyla aldatıcı ve vefasız bir şekilde müzakere etmeye başlamıştır. Şu veya bu şekilde kendini bağlamaya karar vermeden önce, XII. Louis ölmüş ve genç ve coşkulu I. Francis onun yerine geçmiştir. Leo, Fransa'ya karşı Birliği desteklemiş fakat son ana kadar Francis ile bir anlaşma yapmayı ümit etmiştir. Papa, İmparator, Ferdinand, Milan ve İsviçre arasında Francis'e karşı hızla yeni bir birlik oluşturulmuştur. Bu birlik içerisindeki İsviçre, Francis'in barış yönündeki tüm tekliflerini kararlı bir şekilde reddetmiştir. Birliğin tehditkâr tutumundan yılmayan Francis, 60.000 kişilik görkemli bir orduyla Alpleri aşmış ve 13-14 Eylül 1515'te Marignano'da büyük bir zafer kazanmıştır.⁴² Papa, mecbur kaldığı için kralla anlaşma yapma yolları aramıştır. Bu noktada, politikalarını tamamen değiştirmek zorunda kalmıştır. Böylece, Milano ile yeniden birleşen Parma ve Piacenza'yı Fransız kralına terk etmek zorunda kalmıştır.⁴³ Bologna'da Kral Francis ile yapılan görüşme, Kilise için çok önemli sonuçlar doğuran Fransız Konkordatosu (1516) ile sonuçlanmıştır. Papalığa derinden düşman olan Bourges'in Pragmatik Yaptırımları (1438) iptal edilmiş, fakat Papa, krala Fransa'daki tüm rahipler ve manastırlar için aday gösterme hakkını vererek bu taviz için yüksek bir bedel ödemiştir.⁴⁴ Bu ve diğer tavizler yoluyla, örneğin kilisenin yargı yetkisiyle ilgili olarak, Fransız Kilisesi üzerindeki kraliyet etkisi güvence altına alınmıştır. Fransa'da din adamları ve parlamentolar arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaşanmıştır. Floransa Konseyi kararlarına uygun olarak hazırlanan Pragmatik Yaptırımların kaldırılması, kilise hükümetinin uzlaştırıcı sisteminin taraftarlarını etkilemiştir. Serbest kilise seçimlerinin kaldırılması, birçok kişinin çıkarlarını ciddi şekilde etkilemiş ve anlaşmaya muhalefet yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Böyle büyük bir fedakârlığın kiliseye ve papaya sağladığı avantaj, şimdiye kadar ayrılmış bir tavır sergileyen Fransa'nın şimdi Kutsal Makam'a sıkı sıkıya bağlı kalması ve böylece tam bir yabancılaşma tehlikesini ortadan kaldırmasıydı. Bununla birlikte, Fransız tacının Kilise üzerindeki kontrolünü kötüye kullanma şekli daha sonraki bir dönemde büyük kötülöklere yol açacaktı.⁴⁵

Mart 1516'da İmparator Maximilian, Fransız ve Venediklilere savaş açmak üzere Alpleri geçmiştir.⁴⁶ Papa, her zamanki değişken ve ikiyüzlü tavrını sürdürmüştür. Olaylar ilk başta Fransızların lehine geliştiğinde, Leo, Francis'i desteklemiştir fakat Papa'nın önceki ikiyüzlü davranışları yüzünden Francis, papa karşıtı bir politika izlemeye başlamıştır.⁴⁷ Urbino Dukalığı yüzünden ilişkileri daha da gerilmiştir. Fransız istilası sırasında Urbino Dükü, Papa'ya sunmakla yükümlü olduğu yardımı esirgemiş, Papa X. Leo da Urbino dükünü sürgüne göndererek onun yetkilerini yeğeni Lorenzo de' Medici'ye vermişti.⁴⁸ Fransız kralı Papa'nın politikasından son derece hoşnutsuzdu ve I. Francis ile Maximilian 1517'de Cambrai ittifakını kurup Yukarı ve Orta İtalya'nın bölünmesi konusunda anlaşmışlarında, Papa Leo kendisini hoş olmayan bir konumda buldu. Papa X. Leo sıklıkla yaşadığı kararsızlığı nedeniyle tehlikeli bir yalnızlığa sürüklenmişti. Buna Urbino Dükü'nün dukalığını yeniden ele geçirmesi de eklenmiş. Papa Leo'nun başını döndürecek felaketler sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Başını Kardinal Alfonso Petrucci'nin çektiği birtakım kardinaller tarafından papanın öldürülmesine dair bir suikast planı yapılmıştı. Bu plan papanın sadık adamları tarafından ortaya çıkarılmıştır. Petrucci, kardeşini Siena'nın yönetiminden uzaklaştıran

⁴² Robert William Seton-Watson, *Maximilian I Holy Roman Emperor*. (Westminster: Archibald Constable & Co Ltd, 1902) 69.

⁴³ Löffler, "Leo X", 164.

⁴⁴ Daha geniş bilgi için bkz: L'Abbe Jules Thomas, *Le Concordat de 1516*, (Paris: Librairie Alphonse Picard, 1940) 1-10; R. J. Knecht, "The Concordat of 1516: A Reassessment." *Government in Reformation Europe 1520-1560*, (ed: J. R. Hale), (London: The Macmillian Press Ltd, 1971), 91-112.

⁴⁵ Knecht, "The Concordat of 1516.", 91-112; Löffler, "Leo X", 164.

⁴⁶ Seton-Watson, *Maximilian I*, 70.

⁴⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Seton-Watson, *Maximilian I*, 69-70.

⁴⁸ Löffler, "Leo X", 164

“nankör papaya” karşı kişisel bir husumet beslemiştir. Papa’yı bir hekime zehirletmeye çalışmış ancak bu durum şüphe uyandırmış ve komplo bir mektupla açığa çıkmıştır. Soruşturma Kardinal Sauli, Riario, Soderini ve Castellesi’yi töhmet altında bırakmıştır; en azından Petrucci’yi dinlemekten suçluydular ve belki de tam olarak suç ortaklığı kanıtlanmamış olsa da onun başarısını arzulamışlardı. Petrucci idam edildi ve diğerleri para cezasına çarptırıldı; Riario 150.000 duka gibi muazzam bir meblağ ödemiştir.⁴⁹

3. Urbino Savaşı (1516-1517)

Papa X. Leo, ailesinin çıkarlarını Floransa’nın ötesine taşımaya kararlıydı. İlk başta, bu arzusunun gerçekleştirilmesini kardeşi üzerinde düşünüyordu ancak, kardeşi Giuliano’nun Mart 1516’da ani ölümü, Leo’yu planlarını gerçekleştirme konusunda yeğeni Lorenzo üzerine yoğunlaşmaya sevk etmiştir.⁵⁰ O, iyimser bir tavırla Fransa kralı Francis’in Napoli’deki haklarını kralın halası Savoylu Filiberta ile kralın tahta çıkışından iki hafta sonra Fransa’da evlenecek olan Giuliano’ya devredeceğini umut etmiştir. Bununla beraber Francis kendisinin Napoli’ye atanması hususunda papalık güvencesi beklemiştir.⁵¹

Papa X. Leo, ailesinin çıkarları için öncelikle kardeşi Giuliano’ya, Giuliano’nun Mart 1516’da ölümünden sonra da yeğeni Lorenzo’ya odaklanmıştı. İyimser bir şekilde, Francis’in Napoli üzerindeki haklarını, kralın halası Savoylu Filiberta⁵² ile evliliği kralın tahta çıkışından iki hafta sonra Fransız sarayında gerçekleşen Giuliano’ya devredebileceğini ummuştu fakat Francis, Napoli’nin Papalık tarafından kendisine verilmesini istemiştir. Ferdinand 23 Ocak 1516’da öldüğünde, 15 yaşındaki torunu Charles’a, Ferdinand’ın kendi topraklarının yanı sıra Kastilya ve dominyonlarının yönetiminde otoritesini tesis etme görevini bırakan Francis, Charles’ın İspanya mirasını güvence altına almak için yardım karşılığında Napoli’yi kendisine bırakabileceğini ümit etmiştir. Aslında kendi hak iddialarını Giuliano’ya devretmeye, hatta onun Parma ve Piacenza’yı elinde tutmasını kabul etmeye bile hazır değildi fakat bu sırada Papa X. Leo’nun aklında başka planlar vardı. O, Toskana’da, Floransa’ya hükmetmekle yetinmeyip, Siena ve Lucca’yı da bir Medici devletine dahil etme arzusu gütmüştür. Bu fikir, diğerlerinin, özellikle de Sienalılar ve Lucchalıların pek hoşuna gitmemiştir. Siena’daki Borghese Petrucci yönetimi, Ferdinand’ın koruması altındaydı.⁵³ Kralın ölümü, Leo’nun buraya dair planlarını ilerletmesi için bulunmaz bir fırsattı. Leo, Mart 1516’da Borghese’nin yerine Grosseto piskoposu olan kuzeni Raffaele Petrucci’yi getirmeleri için Sienalı sürgünlere yardım etmiştir; Raffaele papa olmadan önce Leo’nun hizmetindeydi ve onun iradesine boyun eğmeye devam etmiştir.⁵⁴ Diğer güçlerin muhalefetiyle karşılaşmadan Lucca’yı ele geçirmenin bir yolunu bulmaya çalışan Leo, Francis’ten Louis’in cumhuriyeti korumasını yenilemeyeceğine dair bir söz almıştır. Ferdinand, Leo’nun Toskana planlarını onaylamadığını açıkça belirtmiş ve Papa’nın bunun yerine kardeşine Ferrara dukalığını verebileceğini öne sürmüştü. Leo, Ferrara’yı kardeşinin topraklarına katmaktan mutluluk duyacak olsa da Alfonso d’Este Fransa’nın koruması altındaydı. Leo, ne Francis’i dükkü terk etmeye ikna edebildi ne de diğer güçlerin Alfonso’ya karşı güç kullanmasına yardım etmesini sağlayabildi. Giuliano için önerilen bir başka devlet de Urbino Dukalığı’ydı. Urbino sarayında

⁴⁹ Prete Veneziano, *Le Chiese D’Italia Dalla Loro Origine Sino Ai Nostri Giorni Opera*, (Venezia: Giuseppe Antonelli, 1862) 527; <https://cardinalfiu.edu/bios1511.htm#Petrucci>, [E.T. 14.02.2024].

⁵⁰ Roscoe, *Life and Pontificate*, C. II, 52-54.

⁵¹ Shaw; Mallett, *The Italian Wars*, 153.

⁵² Savoylu Filiberta Giuliano ile sadece bir yıl kadar evli kalabilmiştir. Mart 1516’da Giuliano’nun ölümü üzerine ülkesine geri dönmeyi tercih etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Natalie R. Tomas, *The Medici Women gender and Power in Renaissance Florence*, (London: Routledge Publishing, 2003) 8.

⁵³ Shaw; Mallett, *The Italian Wars*, 153.

⁵⁴ Shaw; Mallett, *The Italian Wars*, 153.

sürgündeyken kendisine gösterilen misafirperverliğin farkında olan Giuliano'nun kendisi bunu onaylamamış fakat oğlu Lorenzo'nun böyle bir çekincesi olmamıştır. Lorenzo komutasındaki Papalık birlikleri Haziran 1516'da dukalığı hızla ele geçirmiştir ve Francesco Maria della Rovere Mantua'ya sürgüne gitmeye mecbur bırakmıştır. Lorenzo ağustos ayında Papa tarafından dukalığa getirildi ama della Rovere pes etmemiştir. Ocak 1517'de Verona'ya gitmiş ve burada çatışmaların sonunda geri çekilen her iki tarafın askerlerinden küçük bir ordu toplamıştır. Şubat ayının başında 7.000 piyade (üçte ikisi İspanyol, geri kalanı toprak köleleri, Gaskonlar ve İtalyanlar) ve 600 atıyla Papalık Devletlerine ulaşmıştır. Bu esnada Papa X. Leo savaş için Landknecht ve Gaskon askerleri kiralamakla meşguldü ve onun ordusunun mevcudu della Rovere'nin sahip olduğundan iki kat fazlaydı.⁵⁵

Bununla birlikte düklük halkı yeni duklerini değil eski duklerini desteklemiş ve della Rovere, Urbino şehri de dahil olmak üzere büyük bir kısmını yeniden ele geçirmiştir.⁵⁶ Lorenzo'nun mart sonunda bir okla başından yaralanmasından sonra, papalık ordusu tutarlı bir yönden yoksundu ve papa orduya ödeme yapmakta zorlanmıştır; Landsknecht'lerin ve Gascon piyadelerinin bir kısmı mayıs ayında della Rovere'ye geçmiştir. Leo en az iki kez Milano'dan Fransız birlikleri istedi ama sonra fikrini değiştirmiştir. Şubat 1517'de başlayan savaş Leo'nun della Rovere'nin hizmetindeki memnuniyetsiz İspanyol ve Gaskon askerleri satın almayı başararak Eylül 1517'de sona ermiştir. Bu savaş VI. Alexander'ın politikasını yeniden canlandırdığı gibi Papalık Devletleri'nde eşkıyalık ve anarşinin artmasına neden olacağı gibi Türklere karşı tertip edilecek haçlı seferinin hazırlıklarını engellenmiştir çünkü bu savaşta papalık maliyesi iflas etmişti. Francesco Guicciardini, savaşın Papa X. Leo'ya maliyetini 800.00 duka olarak hesaplamıştır.⁵⁷ Askerler ayrıca Dük'ün kabul etmek zorunda kaldığı şartları da müzakere etmişlerdir ve eylül ortasında tekrar Mantua'ya gitmişlerdir. Lorenzo için bir devlet kuran Leo, daha sonra ona Francis'in akrabası olan Madeleine de la Tour adında bir gelin bulmuşlardır. Madeleine Nisan 1519'da, Fransa'nın gelecekteki kraliçesi Catherine adında bir kız çocuğu dünyaya getirdikten sonra doğum yatağında ölmüştür. Lorenzo'nun kendisi de birkaç gün sonra ölmüştür. Urbino Dukalığı doğrudan papalığın yönetimi altına alınmıştır.⁵⁸

Haçlı Seferi Planı

İstanbul'un fethi ile büyüyen Türk tehlikesi, bazı açılardan papalık üzerinde, daha sonra karşı Reform hareketi ve Trent Konsili'nin yaptığı gibi yararlı bir etki yaratmıştır. Türk sorunu papaları ana politikalarını oluştururken tüm Avrupa'yı hesaba katmaya zorlamıştır. İşlerin her kritik noktasında bakış açılarını genişletmiş ve papalığın evrensel karakterini korumalarına yardımcı olmuştur. Bazen de Yunan mültecilerin çağrıları ve klasik ilmin cazibesi Curia Romana'daki hümanistlerin dikkatini Yunanistan'ın üzücü durumuna çekmiştir.⁵⁹ Haçlı Seferi'nden sürekli söz edilmesine şaşmamak gerekir ama yine de Osmanlı Devleti'ne saldırmak üzere büyük çaplı seferler düzenlemek için bu kadar az şey yapılmış olması şaşırtıcı değildir. 1516 yılında Suriye ve Mısır topraklarının Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesi Papa X. Leo'nun korkmasına ve Türklere karşı ivedilikle

⁵⁵ Guasti, "I Manoscritti Torrigiani donati al R. Archivio Centrale di stato di Firenze", *Archivio storico italiano*, Cesare (ed.), 19 (1874) -26 (1877) 370, 372.

⁵⁶ Löffler, "Leo X", 163.

⁵⁷ Hayes, "Popes Leo X", 434-435.

⁵⁸ Shaw; Mallet, *The Italian Wars*, 154.

⁵⁹ Bilindiği gibi 1453 yılında Doğu Roma İmparatorluğu İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle yıkılmıştır. Bu nedenle şehirde bulunan bazı insanlar İtalya başta olmak üzere çeşitli yerlere göç etmişlerdir.

bir Haçlı Seferi düzenlenmesine dair girişimlere sevk etmişti.⁶⁰ Papa X. Leo, Haçlı Seferi'ni gerçekleştirebilmek için Alman İmparatoru Maximilian'a, Polonya ve İngiltere krallarına, Rodos ve Alman (Tötonlar) Şövalyelerine mektuplar yazmışsa da istediği sonucu alamamıştır.⁶¹ Bu konuda Fransa kralı Francis'in papalıkla ortak hareket etmesi için Francis'e mektuplar göndermiştir. Bütün Hıristiyan alemi Türklere karşı papalık ve Fransa'dan koruma beklerken Fransa kralı Francis işi biraz ağırdan almıştır. Papa da Fransız elçilerin ivedilikle Roma'ya gönderilmeleri gerektiği ve Haçlı Seferi hazırlıklarının biran evvel yapılması gerektiği hususunda acele etmiştir.⁶²

Urbino Savaşı, Papa ile kardinaller arasındaki ilişkilerde yaşanan bir krizle daha da belirginleşmişti. IV. Sixtus zamanından beri daha çok dünyevi ve sorunlu bir hale geldiği iddia edilen kutsal kolej ve Leo, birkaç üyesinin kendisini zehirleme planından yararlanarak, sadece birini (Alfonso Petrucci) idam edip birkaçını hapsederek ibret verici cezalar vermekle kalmamış, aynı zamanda kolejde köklü değişiklikler yapmıştır.⁶³

3 Temmuz 1517'de, papalık tarihinde neredeyse eşi benzeri görülmemiş sayıda (otuz bir) yeni kardinalin ismini yayınlamıştır.⁶⁴ Adaylar arasında Lorenzo Campeggio, Giovanni Battista Pallavicino, Utrechtli Adrian, Thomas Cajetan, Cristoforo Numai ve Egidio Canisio gibi önemli kişiler de vardı.⁶⁵ Bununla birlikte, önde gelen Romalı ailelerin yedi üyesinin atanması, selefinin şehrin siyasi gruplarını Curia'nın dışında tutan politikasını tersine çevirmiştir. Diğer terfiler siyasi ya da ailevi nedenlerle ya da Urbino'ya karşı savaş için para sağlamak amacıyla yapılmıştı. Papa, kardinallerin komplosunu maddi kazanç amacıyla abartmakla suçlanmıştır fakat bu tür suçlamaların çoğu asılsız görünmektedir.⁶⁶ Bu şekilde bir uygulamaya gitmesinin gayesi dini, hanedan ve bölgesel iş birliğine güvenilebileceği kişilerle bir konsil oluşturmaktır.⁶⁷

Bu arada Leo, Doğu Avrupa'yı tehdit eden Osmanlı sultanı I. Selim'in ilerleyişini durdurma ihtiyacı hissetti ve bir haçlı seferi için ayrıntılı planlar yapmıştır.⁶⁸ Tüm Hıristiyan âleminde ateşkes ilan edilecek; Papa anlaşmazlıklarda hakem olacak, imparator ve Fransa kralı orduya önderlik edecek; İngiltere, İspanya ve Portekiz donanmayı sağlayacak ve birleşik güçler Konstantinopolis'e yöneltecekti.⁶⁹ Bununla birlikte barış için Papalık diplomasisi başarısız olmuş; Kardinal Thomas Wolsey, Papalığın İngiltere temsilciliğine getirilmiştir. Kardinal bu görevinde ikili davranarak Fransa ile İmparatorluk arasındaki problemin çözümünde Papa'yı

⁶⁰ Mısır'ın Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim tarafından fethine dair Latince kaynaklarda abartılı bilgiler yer almaktadır. Latince metinde Sultan Selim'in Ermenistan, Suriye ve Mısır topraklarını ele geçirdiğini, ilk iki bölgenin krallarını öldürdüğünü mübalağalı bir şekilde anlatmaktadır. Metinden anlaşılacağına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe güç kazanması sadece Avrupalı idarecileri değil dönemin din adamları ve biyografi yazarlarını da korkuya salmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Jo. Pire Valeriani "Civis Romani de Fulminum Significationibus Declamatio, *Thesaurus Antiquitatum Romanarum Concestus*, ed: Joanne Georgio Grævio, C. 5, Venice 1782, 594. (591-618)

⁶¹ Yavuz Ercan, "Yavuz Sultan Selim Dönemi", *Türkler*, C. 9, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 426.

⁶² Kenneth M. Setton, "Penrose Memorial Lecture. Pope Leo X and the Turkish Peril", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 113, No. 6 (Dec. 15, 1969): 367, 397.

⁶³ Hayes, "Popes Leo X", 435.

⁶⁴ Glenn Richardson, "The King, the Carinal-Legate, and the Field of Cloth of Gold", *Royal Sturdies Journal*, 2017 (4/2), 141. Bu tarih John F. D'Amico'nun Pastor'dan naklettiğine göre 3 Temmuz 1517 değil 1 Temmuz 1517'dir. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz: John F. D'Amico, "Papal History and Curial Reform in the Renaissance: Raffaele Maffei's "Brevis Historia" of Julius II and Leo X", *Archivum Historiae Pontificiae*, C. 18 (1980), 178. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz: Roscoe, *Life and Pontificate*, C. II., 76-79.

⁶⁵ Atanan kardinallerin tam listesi için bkz: Roscoe, *Life and Pontificate*. C. II, Explicatio Nominum, Titulorum, et Familiarum, suprascriptorum subscriptentium Episcopi Cardinalis, 425-426.

⁶⁶ Löffler, "Leo X", 166.

⁶⁷ Richardson, "The King", 141.

⁶⁸ Bunun için Avrupa'daki birçok krala mektuplar gönderilmiştir. Mektuplara örnek için bkz: George K. Boyce, "Documents of Pope Leo X in the Morgan Library", *The Catholic Historical Review*, (Jul. 1949), C. 35/2, 166-167.

⁶⁹ Löffler, "Leo X", 164.

değil İngiltere'yi hakem yapmıştır.⁷⁰ Haçlı seferi için ondalıklardan ve hoşgörülerden toplanan paranın çoğu başka amaçlarla harcanmıştır.⁷¹

Macaristan 1519'da I. Selim ile üç yıllık bir ateşkes imzalanmış⁷² ancak yerine geçen padişah Kanuni Sultan Süleyman Haziran 1521'de tekrar savaş açmış ve ağustos ayının sonuna doğru Belgrad kalesini ele geçirdi.⁷³ Papa büyük bir telaşa kapıldı ve o sırada Fransa ile savaş halinde olmasına rağmen Macarlara yaklaşık 30.000 duka altını göndermiştir. Papa X. Leo, Doğu Katolik Rumlara büyük bir sadakatle davranmış ve 18 Mayıs 1521 tarihli bir fermanla Latin din adamlarının Rum kiliselerinde ayin yapmasını ve Latin piskoposların Rum din adamlarını atamasını yasaklamıştır.⁷⁴ Bu hükümler daha sonra VII. Clement ve III. Paul tarafından güçlendirilmiş ve Latinler ile Uniate Rumlar⁷⁵ arasındaki sürekli anlaşmazlıkları çözmek için çok uğraşmıştır.⁷⁶

X. Leo'nun papalığının en önemli ve Kilise için en ciddi sonucu olan olay, 1517'de başlayan Reform'dur.⁷⁷ Bunun nedeni, Martin Luther'in 31 Ekim 1517 tarihinde Azizlerin Ayini sırasında üniversitenin "karatahtası" olarak hizmet veren ve üzerinde tüm tartışmalar ve yüksek akademik görevlerin duyurularının sergilendiği kale kilisesinin kapısına 95 maddeden⁷⁸ oluşan tezini asmaı olmuştur.⁷⁹ Bu 95 Tez olarak bilinen Disputatio pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum (Endüljansların Kudretinin Açıklanmasına Dair Münazara)'dır. Skolastik felsefede münazara geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Bu temel yöntemlerden biridir ve bu yöntemde tezler ile karşı tezlerden hareketle diyalektik yöntemle Kutsal Kitaba ve Kilise Babalarının eserlerine dayanarak sonuca varmak esastır. Martin Luther de endüljansları aşağıdaki gibi bir çağrı ile tartışmaya davet etmiştir:

"Hakikat aşkıyla ve hakikatin temellerini açığa çıkarma arzusuyla saygıdeğer Papaz Martin Luther (serbest sanatlar ve kutsal teoloji Magister'i ve de aynı yerde üniversite profesörü) önderliğinde Wittenberg'de aşağıdaki önermeler hakkında bir münazara yapılacaktır. Bu yüzden şahsen Wittenberg'e gelerek sözlü olarak tartışamayacak olanların fikirlerini olarak sunmalarını rica etmektedir".⁸⁰

Bu eylem açık bir savaş ilanı değildi. Sadece akademik bir meydan okumadan başka bir şey değildi. Bu tür tartışmalar Orta Çağ üniversitelerinde kısmen gerçeği tanımlamanın ve aydınlatmanın tanınmış bir yolu, kısmen de tartışmacıların yeteneklerini eğitmeye ve hızlandırmaya uygun bir tür zihinsel egzersiz olarak görülüyordu.⁸¹ Bu arada eylemin uzak nedenini Almanya'nın dinî, siyasî ve sosyal koşullarının oluşturduğunu da unutmamak

⁷⁰ Peter J. Gwyn, *The King's Cardinal: The Rise and Fall of Thomas Wolsey*, Pimlico, London 2002, 58; Robert Bucholz; Newton Key, *Early Modern England 1485-1714: A Narrative History*, Wiley-Blackwell, 2019, 136.

⁷¹ Löffler, "Leo X", 166.

⁷² Yavuz Ercan, "Yavuz Sultan Selim", 427.

⁷³ Feridun Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Türkler*, C. 9, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 503 (501-520); Belgrad'ın Fethi kaynaklarda Batılı kaynaklar 28 Ağustos verirken doğulu kaynaklar fethi 30 Ağustos 1521 olarak vermektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Cengiz Fedakar, "Belgrad'ın İşgali (1787-1792 Osmanlı-Avusturya Rus Savaşlarında)", *History Studies* 11, no.4 (2019): 1154.

⁷⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Hayes, "Popes Leo X", 435.

⁷⁵ Kendi ayin biçimlerini ve dillerini koruyan ancak Papa'nın otoritesini kabul eden Doğu Katolik Kilisesi mensupları. Daha geniş bilgi için bkz: Adrian Fortescue, "Greece", *Catholic Encyclopedia*, C. VI, (New York: Robert Appleton Company, 1909): 742-744.

⁷⁶ Hayes, "Popes Leo X", 435.

⁷⁷ Löffler, "Leo X", 166.

⁷⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Kaan H. Ökten, *Hristiyanlıkta İnançın Yenilenmesi*, (İstanbul: Mavi Ada Yayıncılık, 2000): 81.

⁷⁹ H. G. Ganss, "Luther, Martin", *Catholic Encyclopedia*, C. IX, (New York: Robert Appleton Company, 1909): 442. (438-458); Roscoe, *Life and Pontificate*, C. II., 93.

⁸⁰ Martin Luther, *Disputatio pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum*, 1.

⁸¹ Ganss, "Luther, Martin", 442.

gerekir.⁸² Bununla birlikte, Luther'in meşalesini yaktığı hoşnutsuzluk tohumlarının, yüzyıllardır filizlenmekte olduğu neredeyse kesindir. Doğrudan sebep, Roman Mahkemesi'nin sergilediği iğrenç açgözlülükle bağlantılıydı ve reform çabalarının şimdiye kadar ne kadar yetersiz kaldığının da kanıtıydı. Hâlihazırda Magdeburg Başpiskoposu olan Brandenburglu Albert, Mainz Başpiskoposluğunu ve Hallerstadt Piskoposluğunu almış fakat karşılığında, normal onay ücretlerinin üzerinde vergilendirildiği 10.000 duka toplamak zorunda kalmıştır.⁸³ Onu tazmin etmek ve bu yükümlülükleri yerine getirmeyi mümkün kılmak için Roma, yeni Aziz Petrus'a katkıda bulunan herkese vaat edilen genel hoşgörüyü kendi topraklarında vaaz etmesine izin vermiş, getirilerin yarısını elinde tutmasına izin verilmiştir, tabi ki bu durum ilgili herkesin onurunu lekeleyen bir işlemdir. Buna ek olarak, hoşgörünün vaaz edilmesi sırasında suistimaller meydana gelmiştir. Sadece bir aksesuar olan parasal bağışlar çoğu zaman ana amaç haline almış ve "Ölümlerin Bağışlanması" kabul edilemez öğretilerin bir aracı haline gelmiştir. Papa X. Leo'nun, Kiliseyi tehdit eden tüm problemlerin en ciddisinde, onun için uygun düzenlemeyi bulamaması, yukarıda anlatılanlardan da zaten bellidir. X. Leo ne durumun ciddiyetini ne de isyanın altında yatan nedenleri kabul etmiştir. Güçlü reform önlemleri etkili bir panzehir olduğunu kanıtlayabilirdi ancak papa siyasi meselelere derinden karışmıştı, bu yüzden imparatorluk seçiminin Luther'in isyanını gölgede bırakmasına izin vermiştir. Bunun yanında, kendini dizginsiz bir şekilde zevklerine teslim etmiş ve yüksek makamının görevlerini tam olarak kavrayamamıştır.⁸⁴

Protestan hareketinin İskandinavya'daki başlangıcı da X. Leo döneminde olmuştur. Papa, Roma kürsüsünün üyelerini ödüllendirmek için kuzeydeki zengin imtiyazları defalarca kullanmıştır. 1516 yılının sonlarına doğru, açgözlü ve politik olmayan Arcimboldi'yi Aziz Petrus Kilisesi adına nakdî yardım toplamak üzere, Danimarka'ya papalık elçisi olarak göndermiştir. Kral II. Christian, yerel din adamlarının papalık hükümetine karşı artan memnuniyetsizliğinden ve Arcimboldi'nin İsveç İsyanı'na karışmasından yararlanarak, rahibi kovmuş ve Lutherci teologları 1520 yılında Kopenhag'a çağırmıştır. Christian, Danimarka'da resmi bir devlet kilisesi kurulmasını, Roma'ya yapılan tüm başvuruların kaldırılmasını ve dini davalarda nihai yargı yetkisinin kral ve mecliste olmasını öngören bir planı onaylamıştır.⁸⁵ Papa X. Leo, Kopenhag'a Minorite Francesco de Potentia'nın şahsında 1521 senesinde yeni bir rahip göndermiştir, o da kralı kolayca affetmiş ve zengin Skara piskoposluğunu almıştır. Bununla beraber, Papa ya da elçisi, İskandinav kiliselerindeki suistimalleri ortadan kaldırmak ya da başka bir şekilde reform yapmak için hiçbir adım atmamıştır.⁸⁶

Papa X. Leo, Martin Luther'in hareketin önemini tam olarak kavrayamamış olsa da Augustiniyenlerin genel vekiline (3 Şubat 1518) keşişlerin bu teze karşı sessiz kalması

⁸² Martin Luther bu eylemi yaparken Almanya topraklarındaki Kilise karşıtı eylemlerden fazlasıyla etkilendiğini görmekteyiz. Fikirleri oluşmasında daha evvel reform hareketlerine girişmiş olan kişilerin görüşlerinden etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kitâb-ı Mukaddes'in farklı dillere çevrilmesi ve matbaanın bulunup halk tarafından da okunabilir hale gelmesiyle, insanlar kilisenin doktrinlerinin artık geçerliliğinin kalmadığını ve bağınaz olduğunu düşünmeye başlamıştı. Martin Luther astığı protesto metninde özellikle endüljansa karşı çıkmıştır. Bu bildiri Papalık tarafından hiç de hoş karşılanamayacaktır. Bu süreç onun aforoz edilmesinin başlangıcı olacaktır. Almanya'da onun taraftarları olduğu gibi onun karşısında olanlar da vardı. Bu sebepten dolayı Almanya inaniş potansından ikiye ayrılmıştı. Bu hareketin tahlili yapıldığında karşılaşıcağımız manzara; Papalık ile hükümdarlar arası kötü ilişkiler, yüksek rütbeli din adamlarının istikrarsız durumları, askeri ve diplomatik faaliyetler, yüksek papaz sınıfının cehaleti, Kilise menfaatlerinin suiistimali, piskoposlar ve keşişler arası otorite çalışmaları, ticarî menfaat haine gelen endüljanslar ve kurtuluş problemi gibi sebepler yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Salihe Esen, "Karşı Reform Hareketi ve Dominikler", *Dini Araştırmalar*, (Temmuz-Aralık 2017) 20/52, 112.

⁸³ Brandenburglu Albert'in Leo ile olan ilişkileri hususunda daha geniş bilgi için bkz: O'Malia, Mles Joseph, "Albert of Brandenburg", *Catholic Encyclopedia*, C. I, (New York: Robert Appleton Company, 1907): 262.

⁸⁴ Löffler, "Leo X", 166.

⁸⁵ Bu hususta daha geniş bilgi için bkz: Paul Douglas Lockhart, *Denmark 1513-1660: The Rise and Decline of a Renaissance Monarchy*, (New York: Oxford University Press, 2007): 59-61.

⁸⁶ Hayes, "Popes Leo X", 435.

talimatını vermiştir. Luther 30 Mayıs'ta Papa'ya tezleriyle ilgili bir açıklama göndermiştir ve bunun üzerine 7 Ağustos'ta Roma'ya çağrılmıştır. Daha sonra Roma'dan yapılan davet iptal edilmiş ve Luther Ekim 1518'de Augsburg'a giderek, imparator Maximilian tarafından Türklere karşı Haçlı Savaşı için vergi koymak ve Romalılara kral seçmek üzere toplanan imparatorluk meclisine katılan papalık elçisi Kardinal Cajetan'la görüşmüştür⁸⁷ ancak ne bilgili kardinalin argümanları ne de tüm Hıristiyanların papanın af verme yetkisine inanması gerektiğine dair 9 Kasım 1518 tarihli dogmatik papalık fermanı Luther'i geri adım atmaya itti.⁸⁸ Bunu, reformcunun broşürlerinin tüm Almanya'yı ateşe verdiği sonuçsuz bir müzakere yılı izledi. Luther'in öğretilerinden çıkarılan kırk bir önermeyi kınayan 15 Haziran 1520 tarihli bir papalık fermanı, havarisel rahip sıfatıyla Eck tarafından Almanya'ya götürüldü. Bu ferman Eck ve yanında yer alan diğer elçiler Alexander ve Caracciola tarafından yayımlandı ve 10 Aralık'ta Wittenberg'de Luther tarafından yakıldı.⁸⁹ Bunun üzerine Papa X. Leo, 3 Ocak 1521 tarihli bir fermanla Luther'i resmen aforoz etti ve imparatora sapkınlığa karşı enerjik önlemler alması talimatını verdi.⁹⁰ İmparator, 26 Mayıs 1521'de Luther'i İmparatorluğun yasağı altına alan Worms Diyeti fermanını imzaladı.⁹¹ Aynı ayın 21'inde İngiltere Kralı VIII. Henry, Leo'ya Luther'e karşı yedi kutsal ayın hakkındaki kitabını gönderdi. Papa, dikkatli bir değerlendirmeden sonra, 11 Ekim 1521 tarihli bir fermanıyla İngiltere kralına "İnancın Savunucusu" unvanını verdi. Ne imparatorluk fermanı ne de VIII Henry'nin çalışmaları Lutherci hareketi durdurdu ve Luther'in kendisi Wartburg'un yalnızlığında güvende olarak X. Leo'dan kurtulmuştur.⁹²

Papa'nın son siyasi çabaları, Ferrara'nın satın alınması yoluyla Orta İtalya'da hâkim bir güç kurarak Kilise Devletlerini genişletmeye yönelik çabası olmuştur. Papa X. Leo, 1519'da I. Francis ile İmparator V. Charles'a karşı bir anlaşma imzalamıştır. Fransızların bencilliği ve saldırıları ile Lutheran hareketine karşı mücadele, Papa'nın her iki rakibine karşı ikiyüzlü muamele yöntemine tekrar başvurmasına neden olmuş ve bu, kısa süre sonra onu Charles ile birleşmeye teşvik etmiştir. 1521'de papa ve imparator, Fransızları İtalya'dan sürmek amacıyla bir savunma ittifakı imzalamıştır. Bazı zorluklardan sonra, müttefikler Milano ve Lombardiya'yı işgal etmiştir. Bu başarıların sevinci arasında, papa aniden kötü huylu bir sıtımdan 24 Aralık 1521 tarihinde vefat etmiştir.⁹³ Düşmanları, haksız yere onu zehirlemekle suçlanmışlardır. Muhteşem papaya basit bir cenaze töreni yapılmış ve III. Paul'un saltanatına kadar Santa Maria sopra Minerva Kilisesi'nde anısına bir anıt dikilmemiştir. Bu durumu sıkıcı, sıradan ve Leo gibi bir siyasette ve idarede uzman için oldukça yakışıksız bir olay olarak değerlendirebiliriz.⁹⁴

X. Leo'nun papalığı hakkında verilebilecek tek hüküm, bunun Kilise için talihsiz olduğudur. Vatikan'a bağlılığı şüphe götürmez olan Sigismondo Tizio, doğru bir şekilde şöyle yazar: "Genel kaniye göre, kiliseye inanların ihtiyaçlarına ciddi şekilde dikkat etmek ve talihsizliklerine üzülmek yerine oyunlar, müzik, kovalamaca ve saçmalıklardan zevk alması

⁸⁷ Bu hususta daha geniş bilgi için bkz: Preserved Smith, *The Life and Letters of Martin Luther*, (New York: Barnes & Noble, 1968): 48.

⁸⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Roscoe, *Life and Pontificate*, C. II., 102-103.

⁸⁹ Daha geniş bilgi için bkz: Smith, *The Life and Letters*, 95-102; Hayes, "Popes Leo X", 435.

⁹⁰ Smith, *The Life and Letters*, 101-102

⁹¹ 28 Nisan 1521 tarihinde Martin Luther İmparatora şehirden ayrılırken bir mektup göndermiş ve onun sonucunda da 26 Mayıs 1521 tarihinde Worms Diyeti fermanı imparator tarafından imzalanmıştır. Martin Luther'in mektubu için bkz: Luther, Martin, *Luther's Works*, C. 48, (Trans and Edit: Gotfried G. Krodel, G.) Ed: Helmut T. Lehmann, (Philadelphia: Fortress Press, 1963): 203-209.

⁹² Roscoe, *Life and Pontificate*, C. II., 231-232.

⁹³ SS_Leo_X_Bullarium_(Cherubini_vol1_ff_534-628), 1513-1521, 534.

⁹⁴ Löffler, "Leo X", 166.

Kilise için zararlıydı".⁹⁵ Von Reumont yerinde bir şekilde şöyle söyler: "Papalığın dürüstlüğüne ve erdemine, ahlakî ve yenileyici güçlerine ve hatta iyi niyetlerine olan inancın, insanların inanamayacağı kadar alçalmış olması gerçeğinden, büyük ölçüde X. Leo sorumludur. Kilise'nin eski gerçek ruhunun neslinin tükendiğini ilan edilebilir".⁹⁶

SONUÇ

Floransa merkezli Medici ailesi sadece ekonomik ve siyasi alanda güçlü olmaya çalışmamış aynı zamanda aile içerisinde çıkarılmış olduğu Papa X. Leo ile dinî otoritenin gücünü de eline almıştır. X. Leo papalığı esnasında zengin ve aristokratik bir ailede yetişmiş olmasının kendisindeki etkileriyle papalıkta da şaşalı bir hayat yaşamıştır. Kendisinden önceki papaların aksine papalık hazinesini hoyratça kullanmıştır. Sanat dünyasının kalbi bu dönemde onun sarayında atmaya başlamıştır. Bu durumun nedeni, kendisi birçok sanatçıyı ve bilim insanını himaye etmesiydi. Yine kendisi papalığa ek gelir elde etmek için karşılığında endüljans satmaktan geri kalmamıştır. Ayrıca Papa X. Leo döneminde papalığa kendi ailesinden yaptığı atamaların yanında yüksek meblağlar ödemeleri karşılığında yeni birimler oluşturulmuş ve mevcut birimler de dahil olmak üzere birçok dini görevli alınmıştır.

Sanat ve eğlence düşkünü Papa X. Leo, bunların yanında siyasi ve dinî meselelerle de uğramak zorunda kalmıştır. Bilhassa doğuda Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini hem papalık hem de Batılı devletler için bir tehlike arz etmekteydi. Bu nedenle Papa X. Leo, önceki papalar gibi Osmanlı Devleti'ne karşı bir Haçlı Seferi düzenlemek için çağrılar yapmıştır. Ancak, Avrupa siyasetinde yarattığı güvensizlik nedeniyle başarılı olamamıştır. Burada en büyük etkenlerden biri ailesinin menfaatlerini papalık menfaatlerinden daha yüksek tutması ona karşı güvensizliğin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Buna en güzel örnek Urdino Düklüğü'dür. Bu düklüğü ele geçirebilmek için Fransa ile evlilik yoluyla ilişkiler kurması ama aynı zamanda Fransa kralına karşı kendi çıkarlarını koruma adına farklı adımlar atmasına kendisine siyasi erklerin olan güvenini azaltmıştır.

Papa X. Leo, Reform Hareketi esnasında da gerekli refleksi gösterememiştir. Ne Martin Luther ne de papalıktan şikayetçi olan Almanya, Danimarka ve diğer bölgelerdeki halkın isteklerine cevap vermiştir. Sadece Martin Luther ve onun gibi dinde reform isteyenlerin aforoz edilmesi ya da göz hapsinde tutulmasıyla yetinmiştir.

Sonuç olarak Papa X. Leo güçlü bir aileden gelmesine rağmen papalığı esnasında bu gücü yeteri kadar siyasi meselelerde kullanamamış ve zamanını daha çok sanat ve eğlence ile geçirmiştir. Kilise'nin Martin Luther ve diğer reformcuların çalışmalarıyla boğuştuğu dönemde o, para karşılığı günah bağışı ve makam satmaya ağırlık vererek halkın reformcuların safında yer almasına sebebiyet vermiştir. Biz bu çalışmadan Papa X. Leo'nun Medici ailesinin gücünü yeteri kadar kullanmayı bilmediğinden başarısız bir papalık dönemi geçirdiği sonucuna ulaşabiliriz.

Kaynakça

- Blakburn, Bonnie J. "Music and Festivities at the Court of Leo X: A Venetian View." *Early Music History* 11 (1992): 1-37.
- Boyce, George K. "Documents of Pope Leo X in the Morgan Library." *The Catholic Historical Review*, C. 35/2 (July 1949): 163-175.

⁹⁵ Paolo Piccolomini, *La Vita e L'Opera di Sigismondo Tizio (1458-1538)*, (Siena: Tip. E Lit. Sormoduti di L. Lazzeri, 1903): 89.

⁹⁶ Löffler, "Leo X", 166.

- Bucholz, Robert; Key, Newton. *Early Modern England 1485-1714 A Narrative History*. Wiley-Blackwell, 2019.
- Cummings, Anthony M. "Leo's Jesters." *Societe Belge de Musicologie*, C. 63, (2009): 31-65.
- D'Amico, John Francis. "Papal History and Curial Reform in the Renaissance: Raffaele Maffei's "Breuis Historia" of Julius II and Leo X." *Archivum Historiae Pontificiae*, C. 18 (1980), (157-210).
- De la Bedoyere, Michael. *The Meddlesome Friar and the Wayward Pope -The Sory of Conflict between Savonarola and Alexander VI*. New York: Hanover House, 1958.
- Devlin, Keith. *The Man of Numbers: Fibonacci's Arithmetic Revolution*. London: Bloomsbury Publishing, 2011.
- Doak, Robin S. *Pope Leo X Opponent of the Reformation*. Minnesota: Compass Point Books, 2006.
- Durant, Will. *The Renaissance: a History of Civilization in Italy from 1304-1576*. New York: Simon and Schuster, 1953.
- Emecen, Feridun. "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti." *Türkler*, C. 9, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları (2002): 501-520.
- Ercan, Yavuz. "Yavuz Sultan Selim Dönemi." *Türkler*, C. 9, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 421-445.
- Esen, Salihe. "Karşı Reform Hareketi ve Dominikler." *Dini Araştırmalar*, 20/52, (Temmuz-Aralık 2017): 111-130.
- Fedakar, Cengiz. "Belgrad'ın İşgali (1787-1792 Osmanlı-Avusturya Rus Savaşlarında)." *History Studies* 11, no. 4 (2019), 1153-1178.
- Fortescue, Adrian. "Greece." *Catholic Encyclopedia*, C. VI, New York: Robert Appleton Company, (1909): 735-744.
- Ganss, H. G., "Luther, Martin." *Catholic Encyclopedia*, C. IX, New York: Robert Appleton Company, (1909): 438-458
- Giombetti, Liam. *The Forgotten Republic Renaissance Florence Without the Medici 1494-1512*. Honors Thesis submitted to the Department of History, Georgetown University, 2021.
- Gwyn, Peter J., *The King's Cardinal: The Rise and Fall of Thomas Wolsey*. London: Pimlico Publishing, 2002.
- Hayes, Carlton Joseph Huntley. "Popes (Leo X)." *Encyclopedia Britannica*, C. 16, Cambridge: Cambridge University Press, (1911): 433-436.
- Hibbert, Christopher. *The House of Medici: Its Rise and Fall*. New York: William Morrow & Company, 1975.
- Imhof, Jacob Wilhelm. *Genealogiae Viginti Illustrium in Italia Familiarum*. Fratrum Chatelain. Amstelodami: Ex Officina Fratrum Chatelain, 1710.
- Joseph, O'Malia, Mles. "Albert of Brandenburg." *Catholic Encyclopedia*, C. I, New York: Robert Appleton Company, (1907): 262.
- Jovius, Pavli. *Novocomensis Episcopi Nucerini de Vita Leoni de Cimipont. Max*. Florentiae: Libri Quvatvor, 1551.
- Knecht, R. J., "The Concordat of 1516: A Reassessment." *Government in Reformation Europe 1520-1560*, (ed: J. R. Hale), London: The Macmillian Press Ltd, (1971) 91-112.
- Komisyon, "Leo X." *Penny Cyclopaedia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge*, C. 13, 1839, 426, <https://doi.org/10.5962/bhl.title.19419>.
- Lockhart, Paul Douglas, *Denmark 1513-1660: The Rise and Decline of a Renaissance Monarchy*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Löffler, Klemens. "Leo X." *Catholic Encyclopedia*, C. IX, New York: Robert Appleton Company, (1913): 162 - 166.
- Luther, Martin. *Disputatio pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum*.
- Luther, Martin. *Luther's Works*, C. 48, Trans and Edit: Gotfried G. Krodel, G. Ed: Helmut T. Lehmann, Philadelphia: Fortress Press, 1963.
- Minnich, Nelson H. ve Raphael. "Raphael's Portrait "Leo X with Cardinals Giulio de' Medici and Luigi de' Rossi: A Religious Interpretation." *Renaissance Quarterly*, C. 56, No: 4 (Kış 2003).
- Ott, Michael. "Pope Julius II." *The Catholic Encyclopedia*, C. 8, New York: Robert Appleton Company, (1910) 63.

- Ökten, Kaan H., *Hristiyanlıkta İnançın Yenilenmesi*. İstanbul: Mavi Ada Yayıncılık, 2000.
- Pastor, Ludwig Von. *The History of The Popes from The Close of The Middle Ages Drawn from the Secret Archives of the Vatican and Other Original Sources*. (Ed. Ralph Francis Kerr), C. 8, London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1984.
- Piccolomini, Paolo. *La Vita e L'Opera di Sigismondo Tizio (1458-1538)*, Siena: Tip. E Lit. Sormoduti di L. Lazzeri, 1903.
- Richardson, Glenn. "The King, the Carinal-Legate, and the Field of Cloth of Gold." *Royal Sturdies Journal*, (4/2), (2017) 141-160.
- Roscoe, William. *Life and Pontificate of Leo the Tenth*. C. 1, London: George Bell & Sons, 1888.
- Seton-Watson, Robert William. *Maximillian I Holy Roman Emperor*. Westminster: Archibald Constable & Co. Ltd, 1902.
- Setton, Kenneth Meyer. "Penrose Memorial Lecture. Pope Leo X and the Turkish Peril." *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 113, No. 6 (Dec. 15, 1969), 367-424.
- Shaw, Christine; Michael Mallett. *The Italian Wars 1494-1559*. London: Routledge, 2019.
- Smith, Preserved. *The Life and Letters of Martin Luther*. New York: Barnes & Noble, 1968.
- SS_Leo_X,_Bullarium_(Cherubini_vol1_ff_534-628), 1513-1521, 534.
- Strathern, Paul. *The Medici: Godfathers of the Renaissance*. London: Vintage Books, 2007.
- Terenzi, Pierluigi. "Medici, Giovanni di Bicci de'." *Dizionario Biografico degli Italiani* 73, (2016).
- Terza, Serie. "I Manoscritti Torrigiani donati al R. Archivio Centrale di stato di Firenze." *Archivio storico italiano*, Cesare (ed.), Vol.24, 94, (1876): 5-31.
- Thomas, L'Abbe Jules. *Le Concordat de 1516*. Paris: Librairie Alphonse Picard Publishing, 1940.
- Thoyras, Mr. Rapin de, *The History of England*. (Eng. Trans: N. Tindal), London: James, John and Knapton, 1732, s. 717.
- Tomas, Natalie R., *The Medici Women gender and Power in Renaissance Florence*. London: Routledge Publishing, 2003.
- Valeriani, Jo. Pire. "Civis Romani de Fulminum Significationibus Declamatio." *Thesaurus Antiquitatum Romanarum Concestus*, ed: Joanne Georgio Grævio, C. 5, Venice (1782): 591-618.
- Vaughan, Herbert Millingchamp. *The Medici Popes (Leo X and Clement VII)*. London: Methuen & Co., 1908.
- Veneziano, Prete. *Le Chiese D'Italia Dalla Loro Origine Sino Ai Nostri Giorni Opera*. Venezia: Giuseppe Antonelli, 1862.

2. İnternet Kaynakları

- https://www.oecd-ilibrary.org/emilia-romagna-italy_32c3830e-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fcomponent%2F32c3830e-en&mimeType=pdf, [E.T. 18.08.2023].
- <https://www.uffizi.it/en/events/leonex-restoration>, [E.T. 10.01.2024].
- <https://cardinals.fiu.edu/bios1511.htm#Petrucci>, [E.T. 14.02.2024].
- <https://reformation500.csl.edu/bio/pope-leo-x/>, [E.T. 16.02.2021].

Summary

Pope Leo X, born Giovanni di Lorenzo de' Medici, was the pope from 1513 to 1521. He came from the prominent Medici family in Florence, Italy. Leo X is known for his patronage of the arts and his lavish spending, which contributed to the financial troubles of the Catholic Church. He famously commissioned the construction of St. Peter's Basilica in Rome. His papacy was marked by controversies, including the sale of indulgences that led to Martin Luther's Protestant Reformation. Leo X also played a significant role in European politics, forming alliances and engaging in power struggles with other rulers of the time. He died in 1521 at the age of 45.

Giovanni di Lorenzo de' Medici was born on December 11, 1475, in Florence, Italy. He was the second son of Lorenzo the Magnificent, the de facto ruler of the Florentine Republic. Leo X was elected Pope on March 11, 1513, following the death of Pope Julius II.

Leo X was a great patron of the arts and literature, continuing the tradition of his family. He supported renowned artists such as Raphael, Michelangelo, and Leonardo da Vinci. His papacy saw the commissioning of several famous artworks, including Raphael's "The School of Athens" and Michelangelo's work on the Sistine Chapel ceiling. He played a significant role in the flourishing of the Renaissance by supporting artists, architects, and writers, which had a lasting impact on European culture. Leo X's papacy was marked by financial extravagance, which drained the resources of the papacy. To fund his projects, Leo X relied heavily on the sale of indulgences, which granted remission of punishment for sins. This practice, criticized by reformers like Martin Luther, contributed to the growing discontent and ultimately the Protestant Reformation.

Leo X involved himself extensively in European politics, often to the detriment of the papacy's spiritual authority. He formed alliances with various European powers, including France, Spain, and the Holy Roman Empire, to advance the interests of the papacy and the Medici family. Leo X was deeply involved in European politics, using the papacy's diplomatic power to navigate alliances and conflicts, shaping the geopolitical landscape of his time.

The most significant event of Leo X's papacy was his confrontation with Martin Luther, a German monk and theologian. Luther's Ninety-five Theses, which he famously nailed to the door of the Wittenberg Castle Church in 1517, criticized the sale of indulgences and sparked the Protestant Reformation. Leo X condemned Luther's teachings as heretical and excommunicated him from the Catholic Church in 1521. His papacy coincided with the rise of Martin Luther and the Protestant Reformation. Leo X's handling of the situation, including the sale of indulgences, contributed to the fracture of Western Christianity.

He initiated the construction of St. Peter's Basilica in Vatican City, one of the most iconic and significant churches in Christianity, although the project's financing also contributed to the Church's financial difficulties. Pope Leo X died on December 1, 1521, at the age of 45. His pontificate is remembered for its contributions to the arts, its financial excesses, and its role in the events leading up to the Protestant Reformation. Leo X's reign marked a turning point in the history of the Catholic Church and European Christianity. His reign marked a pivotal moment in the history of the Catholic Church, with long-lasting consequences for its structure, authority, and relationship with other Christian denominations.